

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Anja Šerc

Nova političnost prehranskih praks

Magistrsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Šerc

Mentorica: red. prof. dr. Mirjana Ule

Nova političnost prehranskih praks

Magistrsko delo

Ljubljana, 2011

ZAHVALA

Nastanek magistrskega dela ne bi bil mogoč brez brezpogojne podpore družine, prijateljev in treh izrednih žensk, ki so mi stale ob strani tekom mojega podiplomskega študija. Na tem mestu gre zahvala najprej mentorici red. prof. dr. Mirjani Ule, ki mi je s svojim neizmernim zaupanjem in entuziazmom vedno izkazovala podporo pri akademskem delu, red. prof. dr. Tanji Rener, ki me je bodrila in opogumljala ter Bojani Skrt za neskončne pogovore o življenju in smislu.

Naloga pa vsekakor ne bi bila del moje zgodbe, če v njej ne bi bil prisoten del Sama Novaka. Hvala za vse vejice, pike, veselje in tudi solze.

Nova političnost prehranskih praks

Naloga aplicira poststrukturalistično teorijo diskurza na raziskovanje novih oblik identitete in zahtev, ki so danes določene na presečišču med zasebnimi praksami in družbeno odgovornostjo. Izhajajoč iz kritičnega *etosa* foucaultske dediščine pristopa vladnosti naloga v ospredje postavlja analizo mikro odnosov moči vsakokratnega diskurzivnega polja in sodobno utrditev pomena liberalne demokracije opredeli v relacijah naprednega liberalizma. Pri tem se opira na dela avtorjev angleške šole vladnosti. Vzporedno teoretsko prizmo vzpostavi v postmarksistični teoriji diskurza, ki slednjega radikalizira skozi utemeljitev popolne diskurzivne določenosti družbenega. Trenutek političnega v tem pristopu predstavlja boj za zaprtje pomenov, ki so vedno razpeti med naključnostjo in nujnostjo opredelitve meja.

Sintezo teh dveh pristopov avtorica umesti v kritični *etos* raziskovanja oblasti skozi procese subjektivacije posameznikov, ki so v obdobju naprednega liberalizma definirani v relacijah samoodgovornosti ter hibridizaciji tržne in politične svobode. Pomen ontološke predpostavke o popolni diskurzivni določenosti družbenih pomenov na drugi strani prenese iz teoretskih razprav in ovrednoti v potencialu za novo mišljenje političnosti, ki je ob prevladi ideala konsenzualnega vrednostnega pluralizma odsotna. Na ta način izbrana teoretska prizma opušča diskurzivno določenost svobode subjektov, kot jo predvideva teorija vladnosti, in emancipatorični trenutek diskurzivne teorije locira v kontingenci družbenega.

Raziskovanje novih oblik (politične) subjektivacije na področju prehranskih praks naloga odmakne od raziskovanja (objektivnega) potenciala novih civilnodružbenih gibanj. Identificira ga v artikulaciji odgovornosti, kot jo narekujejo trenutek umika družbene odgovornosti in nove oblike skupnostne identifikacije. Avtorica skladno s predpostavko o relacijski določenosti pomenov vztraja, da porasta nove odgovornosti ne smemo razumeti ločeno od neoliberalnega tržnega diskurza (predvsem v njegovem poudarku na svobodi odločanja) in redefinicije vloge države (ob zaznanem vrednostnem poudarku na državi, ki omogoča – *enabling state*).

V prvem delu naloge avtorica naniza teoretično podstat naloge, ki skozi selektiven prikaz konceptov izbranih tradicij stremi k osmišljanju poststrukturalističnega teoretskega imaginarija za namene aplikacije na izbrano problemsko področje. V tem delu so predstavljeni foucaultsko navdahnjeno razumevanje subjekta, metodološka »orodja« analize diskurza in širše vsebinske relacije naprednega liberalizma. Zavaljo osmišljanja trenutka političnega skozi vzporedno postmarksistično prizmo avtorica predstavi tri koncepte, ki so temelj teoretičnega ogrodja agonistične demokracije. To so hegemonija, antagonizem in populizem. V drugem delu sintezo obeh pristopov aplicira na dve študiji primera. Najprej obravnava problematizacijo zdravja v institucionalnem diskurzu »Nacionalnega programa prehranske politike 2005–2010«. Na podlagi analize sklene, da institucionalni diskurz izkazuje prevajanje koncepta neoliberalne opredelitve svobode v relacije odgovornosti do zdravja in storitev države. Drugi primer predstavlja analiza diskurza mednarodnega gibanja Slow Food, ki ilustrira obljubo globalne odgovornosti z ustvarjanjem nove zavesti o pomenu prehranskih praks. Avtorica pokaže, kako lahko ta izraz nove odgovornosti na presečišču med zasebnimi praksami in družbeno odgovornostjo razumemo kot izraz agonistične demokracije.

Ključne besede: napredni liberalizem, diskurz, prehranske prakse, subjekt, agonistična demokracija

The new politics of food regimes

This thesis represents an application of post-structuralist theory of discourse to the research of new forms of identities and demands, which are determined at the intersection of private practices and social responsibility. Following the critical *ethos* of the Foucauldian governmentality approach, the thesis focuses on the analysis of micro-level power relations within the discursive field, and defines the contemporary fixation of the meaning of liberal democracy in the context of advanced liberalism. Therein, the analysis draws on the scholarship of the English School of governmentality. In addition, the author establishes a parallel analytical prism based on a post-Marxist theory of discourse, which radicalises the latter with an absolute discursive determination of the social. The moment of the political thereby represents a struggle for the closure of meaning.

Both approaches are synthesised in the critical *ethos* of power research based on the processes of the individual's subjectification. In the era of advanced liberalism individuals are defined through their self-responsibility and through the hybridisation of political freedom and the free market. The author disengages the ontological supposition of absolute discursive determination of social meanings from mere theoretical debates, and scrutinizes its potential for a new thinking of the political, which remains absent in the context of the ideal of consensual value pluralism. Her approach abandons the discursive determination of the subject's freedom as envisioned by the theory of governmentality, and situates the emancipatory moment of discourse theory in the contingency of the social.

The author shifts the core of her research of new forms of (political) subjectification in the field of food regimes away from the study of (objective) potentials of contemporary civil society movements. Instead, she focuses on articulation of responsibility as dictated by the withdrawal of social responsibility and the advent of new configurations of community identification. In line with the supposition of the relational determination of meaning, she insists that the rise of new forms of responsibility is not to be understood separately from the neoliberal market discourse (emphasis on the freedom of choice) and the redefinition of the role of the state (value-laden emphasis on the *enabling state*).

In the first part of the thesis the author illuminates the post-structuralist theoretical imaginary for the purposes of its application to the selected problem areas. She introduces the Foucauldian-inspired perception of the subject, the methodological tools of discourse analysis, and the wider understanding of advanced liberalism. In order to analyze the moment of the political through the parallel post-Marxist prism, she then brings attention to three concepts that outline agonistic democracy – hegemony, antagonism, and populism. In the second part, the synthesis of both approaches is applied to two case studies. First, the problematization of health in the institutional discourse of the Food and Nutrition Action Plan for Slovenia 2005–2010 is analyzed. The author concludes that this institutional discourse exemplifies a translation of neoliberal freedom into individual responsibility for health and for state services. The second case represents a discourse analysis of the International Slow Food Movement, which demonstrates the promise of global responsibility through the creation of a new consciousness of the meaning of food regimes. The author shows how the expression of this new form of responsibility may be understood as an expression of agonistic democracy.

Keywords: advanced liberalism, discourse, food regimes, subject, agonistic democrac

KAZALO

<u>1</u>	<u>UVOD</u>	<u>8</u>
<u>2</u>	<u>RELACIJSKE IGRE DISKURZA</u>	<u>17</u>
2.1	TRI GENERACIJE PRISTOPOV K ANALIZI DISKURZOV	18
2.1.1	VEDNOST V NAKLJUČNOSTI DRUŽBENEGA	23
2.1.2	ETOS RAZISKOVALNE TRADICIJE	29
<u>3</u>	<u>FOUCAULTSKA DEDIŠČINA – TEORIJA VLADNOSTI V ERI NAPREDNEGA LIBERALIZMA</u>	<u>34</u>
3.1	SVOBODA SUBJEKTA/SUBJEKT SVOBODE	36
3.2	OPERACIONALIZACIJA RESNICE	39
3.3	KONTURE NAPREDNEGA LIBERALIZMA	41
3.3.1	SVOBODA SUBJEKTA NEOLIBERALNEGA DISKURZA	44
3.3.2	SKUPNOST KOT TEMELJ IN/ALI OZNAKA ZATONA DRUŽBENEGA	46
3.3.3	ETIKO-POLITIKA IN BIO-OBLAST	48
<u>4</u>	<u>MISLITI POLITIČNO V NEPOLITIČNI DOBI – AGONISTIČNA DEMOKRACIJA</u>	<u>53</u>
4.1	HEGEMONIJA IN POLITIČNO	57
4.2	ANTAGONIZEM V. AGONIZEM	62
4.3	POPULIZEM ALI KAKO (TUDI) RAZUMETI KONSTRUKCIJO SKUPINSKIH IDENTITET	65
<u>5</u>	<u>OKVIR ANALIZE</u>	<u>70</u>
<u>6</u>	<u>NOVA POLITIČNOST PREHRANJEVANJA</u>	<u>76</u>
6.1	INSTITUCIONALNI DISKURZ	79
6.1.1	OPERACIONALIZACIJA INSTITUCIONALNEGA DISKURZA	83
6.1.2	DOBER DRŽAVLJAN JE ZDRAV DRŽAVLJAN	89
6.1.3	POSAMEZNIK KOT POTROŠNIK MED DRŽAVO IN TRGOM	93
6.2	ALTERNATIVNI DISKURZ – MEDNARODNO GIBANJE SLOW FOOD	97
6.2.1	RAZVOJ GIBANJA IN NJEGOVI INSTITUCIONALNI ORISI	101
6.2.2	POSAMEZNIK KOT SOPROIZVAJALEC	107

6.2.3	POLITIKA (NE)ZAVEZNIŠTVA	110
6.2.4	ZUNAJ ALI ZNOTRAJ TRGA	113
7	<u>ZAKLJUČEK</u>	<u>118</u>
8	<u>VIRI IN LITERATURA</u>	<u>126</u>

1 UVOD

Prepletenost prehranskih praks s širšimi družbenimi spremembami in nova konceptualizacija odgovornosti posameznika na relaciji javno-zasebno predstavljata izhodišče te naloge. Izbor naslova »Nova političnost prehranskih praks« izhaja iz potrebe po debanalizaciji razumevanja prehranskih praks oziroma iz potrebe po opredelitvi pomena praks v zasebnosti kot tistih, ki nam šele omogočajo mišljenje velikih zgodb sprememb, moči, političnega. Političnost prehranjevanja utemljujem v dveh problemskih izhodiščih, za kateri menim, da pogojujeta, prvič, radikalizacijo raziskovanja zasebnosti in, drugič, prehranjevanje kot področje, ki ga moramo osrediščiti v raziskovanju.

Prvo področje predstavljajo hitro spreminjajoči se objektivni pogoji proizvodnje in potrošnje hrane. Vzoredna procesa industrializacije prehranjevanja in globalizacije prehranske verige pomenita, da kot posamezniki izgubljammo nadzor nad najintimnejšimi praksami in hkrati (ali predvsem) da logika tržnega kapitalizma narekuje zdravje in dostop do hrane. Kot z visoko stopnjo zaskrbljenosti in sočutja ugotavlja Meadova (1997, 12): »/D/anes imamo prvič v zgodovini človeštva produktivno zmožnost, da nahranimo vse na svetu, tehnično znanje, ki omogoča ne le proizvodnjo dovolj hrane, ampak tudi hranilno prehrano, ki omogoča normalno rast in razvoj«. Posledice odvisnosti pravice do hrane od tržnih mehanizmov je nakazalo zadnje obdobje rasti cen hrane (26-odstotno zvišanje v obdobju med avgustom 2010 in avgustom 2011). Ena milijarda ljudi je podhranjena (1/6 svetovne populacije), naraščajoče cene hrane so bile eden od sprožilcev Arabske pomladi, dodatnih 144 milijonov revnih ljudi, ena milijarda ljudi je predebelih (1/6 svetovne populacije).

Drugo področje predstavljajo spremenjeni načini delovanja posameznikov v odnosu do tržno povzročenih prehranskih tveganj na ravni odnosa do drugih in do lastnega telesa. Porast gibanj, ki se utemeljujejo npr. v diskurzih ekologije, domačnosti in pravične trgovine, je del trenda naraščanja etičnih diskurzov, ki posameznikovo koncepcijo dobrega, pravičnega in zaželenega postavljajo v ospredje procesa sprejemanja odločitev. Novi prostori tveganja, ki jih z vsakokratnim prehranskim preplahom prižgemo na televizijskih sprejemnikih ali srečamo na poti po zdravilo za kašelj, vedno znova vdirajo v naš odnos do hrane. Postopno umikanje države iz relacij neposredne odgovornosti na področju prehranjevanja in

sprejemanje predpostavke o odgovornosti posameznika predstavljata v odvisnosti od pritiskov trga nelahek kompromis. Tržnica je javni prostor.

Naloga je zasnovana kot teoretična refleksija spremenjenih družbenih pogojev in sprememb v koncipiranju identitet. Slednje danes iščejo zatočišče na presečišču med občutkom popolne svobode in absolutne nemoči, med javnim in zasebnim, med ideali kozmopolitske demokracije in vedno večjo stopnjo fragmentacije družbenega. Zaton velikih zgodb, ki je zaznamoval prehod v t. i. prevlado političnih relacij liberalnega kapitalizma, je vplival na odnose med posamezniki in državo kot osrednjo politično institucijo moderne zgodovine. Spremenjen odnos med državo in trgom vpliva na sodobno razumevanje odnosa med javnim in zasebnim, kjer država nastopa v vlogi korekcijskega mehanizma negativnih učinkov kapitalistične logike v polju zasebnega. Ideja države blaginje, utemeljena v iskanju ravnotežja med učinki trga in varstvom posameznikov, je od osemdesetih let prejšnjega stoletja predmet ideoloških bojev, ki težijo k redefiniciji odgovornosti in stopnje vpliva političnih institucij. Prenos odgovornosti za varstvo skupinskih in individualnih interesov v polje zasebnosti se izkazuje v ožanju pojmovanja legitimnosti, pristojnosti in odgovornosti države za delovanje na področjih, ki so bila v diskurzu države blaginje definirana kot predmet skupnega dobrega in v novi opredelitvi odgovornosti posameznikov.

Vzporedno s spremenjenim načinom razumevanja vloge države se v diskurzu naprednega liberalizma (Rose 2004; Dean 2010; Miller in Rose 2010) zarisujejo nove relacije političnega pri koncipiranju političnih identitet, ki so v preteklosti temeljile na t. i. levi in desni ideji državljanstva in na ločitvi prostorov javnega in zasebnega. Civilnodružbena kritika vloge države je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja naznanila začetek vzpona t. i. identitetnih politik, ki so legitimnost zahtev gradile s širitvijo prostorov političnega. Artikulacija zahtev izključenih družbenih skupin je v tem obdobju temeljila na kritiki države kot odgovornega in hkrati legitimnega subjekta, ki naj bi zagotavljal in ohranjal družbeno enakopravnost. Čeprav je kritika izhajala iz nezadostnosti in diskriminatornih praks države, so bile zahteve usmerjene zlasti v institucionalne relacije države, temeljile pa so na partikularnosti identitet posameznih skupin in na potrebi po redefiniciji pomena enakopravnosti v njeni širši družbeni razsežnosti. Politična gibanja so svoje zahteve utemeljevala v univerzalnosti političnih in državljskih pravic ter skozi to prizmo naslavljala državo kot nosilko odgovornosti za njihovo varstvo.

Obrata v prizmi oblikovanja zahtev gibanj, ki izhajajo iz partikularnih identitetnih interesov skupnosti, ne moremo misliti mimo relacij prepletenosti diskurza države in trga, ki se manifestira v upadu zaupanja v državo kot avtonomno akterko v odnosu do trga. Oblikovanje skupin na podlagi partikularnih zahtev je danes prisotno na vseh ravneh delovanja. Posebna pozornost in razumevanje možnosti neposredne participacije državljanov sta se oblikovala na globalni ravni, kjer avtorji, kot sta Held in McGrew (2002), danes locirajo pogoje razvoja kozmopolitske javne sfere.

Sledeč Roseu (2004) pristop k analizi procesa oblikovanja političnih identitet v diskurzu etiko-politike zahteva novo opredelitev odnosa med javnim in zasebnim. Posamezniki smo v teh relacijah danes naslovljeni kot svobodni subjekti, ki lahko preko uresničevanja interesov v okviru razdrobljenih etično-političnih projektov suvereno vplivamo na uresničevanje lastnih interesov. Načini opredelitve individualne svobode kot temeljne vrednote sodobnega časa so pokazatelj meja delovanja posameznikov na področju individualne in družbene odgovornosti. Prestop iz generičnosti diskurza individualne svobode v njegovo vsakokratno kontekstualno določeno nam namreč omogoči, da prečimo idealizem liberalizma in svobodo spoznamo v raznolikosti njene vsakokratne opredelitve. Razkorak med vztrajnostjo družbene neenakosti, tj. neenakih možnosti doseganja primerne kakovosti življenja na eni strani ter zmagoslavja diskurza enakopravnosti in individualne svobode na drugi, narekuje potrebo po analizi načinov, na katere smo kot posamezniki poklicani, da v parametrih svobode delujemo v odnosu do objektivnih pogojev (neenakosti).

Diskurzivni pristop, ki bo predstavljal temelj pričujoče naloge, izhaja iz foucaultske tradicije, ki skozi osrediščenost raziskovalnega poudarka na delovanju moči v njeni kapilarni razpršenosti predstavlja nadaljevanje raziskovalnega *etosa* Michela Foucaulta. Nov objekt analize: relacije naprednega liberalizma (*advanced liberalism*). Temeljni avtorji t. i. angleške šole vladnosti (*governmentality*), kot so Nikolas Rose, Mitchell Dean in Peter Miller, odnos do teoretskega opusa Michela Foucaulta identificirajo v nadaljevanju raziskovanja odnosov moči v njihovi lokalizirani obliki in na mikro ravni praks. Pomen odmika od materializma, ideološkosti marksizma in določenosti relacij strukturalizma k raziskovanju konstitutivne vloge diskurza (idej in vednosti), ki ga utemelji Michele Foucault z Zgodovino norosti v času

klasicizma, Miller in Rose (2010) vežeta na mikro prakse vsakdana kot sestavne dele vzdrževanja in reprodukcije pomenov.

Izhodišče analize družbenih relacij v teoriji vladnosti avtorja osrediščita v odgovoru na dva sklopa vprašanj: i) kako so relacije določenega področja obstale v svoji naključni vzročnosti ter ii) na kakšen način in kdo je oblikoval idejo subjekta, kako so bile te ideje problematizirane in na kakšen način so se oblikovala posredovanja (*interventions*) v odnosu do le-teh (Miller in Rose 2010, 6–7). Ta dva sklopa vprašanj bosta v raziskovanju premika pomena praks prehranjevanja iz okvirov zasebnega v vozlišče javnega in zasebnega vodilo oblikovanja raziskovalnega okvira relacij svobode in avtonomizacije akterjev v diskurzu nove političnosti. Pomagala mi bosta tudi pri iskanju odgovora na nadaljnje vprašanje, to je, kakšne odnose subjektivacije predvideva danes institucionalni diskurz in v katerih potezah se razlikuje od kritičnega diskurza industrijske verige prehranjevanja. Zanimale me bodo torej diskurzivne relacije, ki so posameznika v njegovi svobodi delovanja osrediščile v točki, kjer se srečata regulativna funkcija institucij in emancipatorični *etos* novih družbenih gibanj na področju t. i. identitetne politike.

Vzporedni teoretični okvir postmarksistične teorije diskurza Laclaua in Mouffove (1987) bom v nalogi obravnavala kot tisti trenutek, ki v razmislek o diskurzivni določenosti družbenega vnaša trenutek naključnosti, in kot trdita avtorja, s tem tudi političnosti. Radikalizacija diskurzivne določenosti objektivnosti je namreč v tej prizmi nadgrajena s teoretičnim vpogledom in koncepti, ki v teorijo diskurza spuščajo razmislek o načinih in pogojih političnih sprememb. Vpeljava elementa kontingenčnosti družbenih pomenov in vpeljava relacij teorije diskurza v analizo novih subjektivitet odpirata možnost teoretičnega pristopa, ki v prizmi diskurzivne določenosti subjekta pobegne popolnemu zaprtju pomena in s tem omogoči (teoretsko) opredelitev pogojev političnih sprememb. Stalno prisotna napetost med nujnostjo popolnega zaprtja pomena, ki praksam šele daje smisle, in uhajanjem pomena temu istemu zaprtju zaradi naddoločenosti družbenega v teoriji diskurza predstavlja trenutek političnega oziroma teoretizacijo opredeljevanja pomenov »nove objektivnosti« (Laclau in Mouffe 1987, Laclau 2008b).

Sinteza na eni strani diskurzivne analize relacij naprednega liberalizma in na drugi teoretičnega trenutka političnega v pristopu teorije diskurza predstavlja poskus oblikovanja teoretične prizme, ki delovanje oblasti primarno razume v procesih subjektivacije, a hkrati ne pristaja na popolno diskurzivno določenost pomena. Mišljenje političnega bom opredelila v teoriji radikalne a(nta)gonistične demokracije, ki jo kot normativni trenutek političnega opredelita Laclau in Mouffova (1987, 2001). Analizo diskurzivne določenosti subjektivitet oziroma teoretično prizmo, ki omogoča kontekstualizacijo pogojev delovanja v okvirih svobode kot osnovnega pogoja demokratičnega življenja, pa bom opredelila v prevladujočih pogojih subjektivacije naprednega liberalizma. Predpostavka, iz katere pri tem izhajam, je, da v raziskovanju trenda depolitizacije javnega življenja ne smemo pristajati na opustitev raziskovanja mikro praks vsakdanjega življenja.

Raziskovalna vprašanja, ki me bodo vodila pri analizi zgoraj izpostavljenega problemskega polja sodobnih političnih identitet na področju prehranjevanja, so:

- ***Kakšna sta domet in kontekst vzpona partikularnih političnih identitet, ki temeljijo na povezanosti osebnih življenjskih slogov z etičnimi odločitvami?***
 - o Raziskovalna podvprašanja, ki bodo služila kot vodilo:
 - Na kakšen način diskurz naprednega liberalizma pogojuje preobrat diskurza prehranjevanja iz zasebne prakse v dejavnik vpliva na politične identitete?
 - Katere relacije obdobja t.i. naprednega liberalizma sooblikujejo institucionalni in alternativni diskurz o prehranjevanju?
 - Na kakšen način institucionalni in alternativni diskurz definirata svoje meje v odnosu do industrijske verige prehranjevanja?
 - Na kakšen način alternativno gibanje Slow Food oblikuje identiteto svojega članstva?
 - Kakšne možnosti oziroma omejitve za polje političnega pomeni oblikovanje političnih identitet, katerih pomen v dobi naprednega liberalizma združuje družbene prakse politične angažiranosti z zasebnimi praksami prehranjevanja?

Ker izbrani teoretski pristop vsekakor predstavlja le enega od možnih načinov raziskovanja sodobnih političnih identitet na področju prehranjevanja, me bosta skozi nalogo vodili tudi vprašanje razlagalne moči izbranih pristopov glede na razumevanje sodobnih relacij moči ter vprašanje pomena *etos*a teh teorij za raziskovalno delo. V nalogi bom skozi prizmo sinteze izbranih teoretičnih pristopov odgovarjala tudi na vprašanje:

- ***Kakšna je razlagalna in normativna moč diskurzivne teorije pri razlagi družbenih relacij in družbenih sprememb?***

Za iskanje odgovora na zgoraj postavljena vprašanja sem nalogo razdelila na pet vsebinskih enot ter uvod in zaključek, ki bodo kot posledica mnogoterih vstopov in presečišč obravnavanih pristopov predstavljeni v strukturi, ki je opredeljena med nujnostjo reda in koherence ob hkratni razpršenosti vpogledov. Prvi del bo predstavil konceptualizacijo diskurza skozi družbeno konstruktivistično prizmo. Namen tega dela je predstaviti razvoj diskurzivnih pristopov in njihove prizme za opredelitev objektivnosti pomenov. Izbrana pristopa bom umestila glede na njuno razumevanje moči, odnos do vednosti in stopnjo diskurzivne določenosti družbenega. Ta pregled bo predstavljen z namenom identifikacije stičnih točk med obema pristopoma oziroma kot točka prehoda med njima. V sklepnem podpoglavju bom opredelila družbeno-kritični *etos* izbranih diskurzivnih pristopov v odnosu do njihovih epistemoloških in ontoloških predpostavk. Zgodovinski prikaz začetkov diskurzivnih pristopov bom v tem delu povezala z vzponom novih oblik kritičnih gibanj, spremenjeno naravo zahtev in prevrednotenjem odnosa med javnim in zasebnim. Pristopa bom opredelila v njuni kritičnosti do razlagalne moči esencializma.

Drugo poglavje bo imelo dva poudarka. Pristop teorije vladnosti v obdobju naprednega liberalizma bom najprej analizirala v odnosu do Foucaultove dediščine razumevanja oblasti njegovega genealoškega obdobja. Namen tega dela je predstaviti stične točke med obema pristopoma in na tej podlagi predstaviti cilj teorije vladnosti v odnosu do njenih objektov analize. Na podlagi osnovnih teoretskih konceptov bom v okvirih teorije vladnosti opredelila razumevanje subjekta, razumevanje načinov, na katere se oblast investira v družbene odnose, in kako, izhajajoč iz teh predpostavk, teorija identificira svoj kritični vstop v delovanje sodobne družbe. Konceptualizacija subjekta v okvirih teorije vladnosti bo predstavljena v

odnosu do razumevanja subjekta kot akterja. Prikaz strukturne določenosti subjekta bo služil kot teoretično ozadje možnosti delovanja in svobode posameznikov, za delovanje v odnosu do strukture. Delovanje družbenega bom utemeljila v predstavitvi konceptov, na podlagi katerih teorija vladnosti pristopa k dekonstrukciji družbenih pomenov. Na podlagi konceptualizacije osrednjih analitičnih orodij teorije vladnosti bo v nadaljevanju predstavljena njihova aplikacija v pogojih t. i. naprednega liberalizma. Specifičnost novega koncipiranja oblasti bom na podlagi del avtorjev predstavila v njihovem razumevanju vpliva diskurza naprednega liberalizma na možnost razumevanja svobode subjekta neoliberalnega diskurza, na reartikulacijo družbenega v skupnost in na opredelitev relacij etiko-politike in bio-oblasti.

Tretje poglavje bo namenjeno analizi temeljnih konceptov postmarksističnega pristopa v delih Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe. Njuno dojetje političnega kot konstitutivnega za razumevanje možnosti družbenih sprememb bom najprej opredelila v konturah agonistične demokracije kot cilja njune dekonstruktivistične kritike sodobne liberalne demokracije. Prispevek avtorjev k premisleku sodobnih, apolitičnih relacij družbenega utemeljuje svojo pozicijo v dekonstrukciji marksističnih kategorij, ob hkratnem ohranjanju kritičnosti do odnosov moči. Izhajajoč iz njunega dela *Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokratični politiki* (1987; 2001) predstavlja analiza objektivnih družbenih pogojev nezadostno prizmo konceptualizacije delovanja oblasti in tako ne omogoča razumevanja načinov konstrukcije in ohranjanja pomenov. Razumevanje le-teh pa je ključno za možnost dekonstrukcije odnosov oblasti. Podlago definiciji agonistične demokracije v njunih delih predstavljajo koncepti hegemonije (kot operacije političnega), antagonizma (kot osnovnega pogoja reartikulacije družbenih odnosov) in populizma (kot specifičnega izraza delovanja političnega). V tretjem poglavju bom te koncepte predstavila na podlagi interpretacije njunih del z namenom dopolnitve teorije vladnosti v točki razumevanja družbenih sprememb.

Četrto poglavje predstavlja prehod med obema teorijama in je namenjeno predstavitvi možnega tretjega pristopa k analizi sodobnih odnosov oblasti in vednosti, kot jih vidi teorija vladnosti skozi postmarksistično teoretsko prizmo kontingence družbenega. Sinteza epistemološkega okvira angleške šole vladnosti in postmarksistične ontološke prizme Laclaua in Mouffove (1987) bo v tem poglavju dojeta skozi predstavitev osrednjih konceptov obeh pristopov. Namen tega dela je predstaviti teoretske vstopne v razumevanju vloge diskurza pri

stabilizaciji družbenih pomenov in relacij ter koncipirati stike obeh pristopov. Ti mi bodo pozneje, v analizi izbranih prehranskih diskurzov, služili ne le kot okvir razumevanja praks subjektivacije, temveč tudi kot teoretični prehod v razumevanje možnosti in omejitev družbenih sprememb. Ta vstop bom zasnovala v postmarksistični prizmi razumevanja političnega kot nujnega pogoja za razumevanje stabilizacije pomenov. Vpeljavo koncepta antagonizma v razumevanje družbenega bom utemeljila skozi postmarksistično prizmo Laclaua in Mouffove, ki v prevladi univerzalističnega diskurza liberalne misli vidi grožnjo demokratični revoluciji (Laclau in Mouffe 1987; Mouffe 2005).

V petem poglavju bom predstavila analizo institucionalnega in alternativnega diskurza režima prehranjevanja. Tega umeščam v razprave o novi političnosti prehranjevanja, ki so se izoblikovale predvsem v foucaultski tradiciji koncipiranja vpliva vednosti na procese subjektivacije. Aplikacija sinteze obeh okvirjev bo potekala skozi analizo institucionalnega in alternativnega diskurza prehranjevanja, ki oba delujeta v relacijah subjektivacije posameznika v njegovi vlogi jedca, ki zavzema subjektivni poziciji etičnega posameznika in potrošnika v relacijah zdravja in zasebnosti. Pri tem bom izhajala iz prepletenosti treh diskurzov, ki določujoče vplivajo na relacije subjektivacije posameznikov, in sicer diskurza svobode, diskurza tveganja in diskurza (samo)odgovornosti. Institucionalni diskurz prehranjevanja bom analizirala izhajajoč iz »Nacionalnega programa prehranske politike v obdobju 2005–2010« in referenčnih dokumentov. V tem delu bom dokument predstavila kot izvor vednosti, ki na podlagi strategij racionalizacije in tehnologij posameznike subjektivira v njihovi odgovornosti v odnosu do lastnega zdravja in zdravja svoje neposredne skupnosti. Alternativni diskurz prehranjevanja bo opredeljen v relacijah mednarodnega gibanja Slow Food kot enega od možnih načinov razumevanja nove etičnosti in s tem odgovornosti na relaciji posameznik-(mednarodna) skupnost-objekt. Presek teh relacij bom sintetizirala v pogledu na sodobne politične identitete. Le-te delujejo v odsotnosti dihotomije javno-zasebno in so večplastne, obenem pa določujoče vplivajo na konstrukcijo etičnega subjekta 21. stoletja.

V zaključku bom predstavila odgovore na zastavljena raziskovalna vprašanja in ocenila pomen izbranih raziskovalnih pristopov za razumevanje konstrukcije sodobnih političnih identitet. Na ta način želim nalogo zaključiti z razpravo o omejitvah trenutka političnega v

zgodovinskem trenutku, ki diskurz svobode opredeljuje v stalni napetosti med nujnostjo ohranjanja družbenega in obljubo individualne svobode.

2 RELACIJSKE IGRE DISKURZA

Prisotnost raziskovanja in vstop diskurzivnih študij v družboslovne znanosti se umeščata v pozna sedemdeseta leta prejšnjega stoletja. Polje se je razvilo kot akademski odgovor na dogodke v maju 1968, kot kritika strukturalističnih teorij jezika, kulture in družbe ter iz politično angažirane pozicije kot odgovor na krizo marksizma. Slednji se teoretsko ni bil zmožen soočiti z vzponom neoliberalne in neokonzervativne logike razvoja družbenega (Alvesson in Sköldbberg 2000, 148; Chouliaraki in Fairclough 2001, 5; Torfing 2005, 1; Wodakova *et al* 2005, 1; Miller in Rose 2010, 2).¹ Kot navajata Laclau in Mouffova (2001, xi), moramo izvor diskurza v kontekstu treh sodobnih intelektualnih tokov, tj. analitične filozofije, fenomenologije in strukturalizma, razumeti v nemožnosti teh tradicij pri opredeljevanju neposredne, nediskurzivne dostopnosti do stvari samih in jih premostiti v razumevanje diskurzivne posredovanosti: »v/ vseh treh se trenutek neposredne dostopnosti v nekem trenutku razblini in mora biti opredeljen skozi diskurzivno posredovanost«.²

Diskurz je v sodobnem družboslovju zasnovan v kaleidoskopski prizmi teorij, ki k analizi tega pristopajo preko razlikujočih se ontoloških, epistemoloških in posledično metodoloških predpostavk. Kot izpostavljata Jørgensonova in Phillipsova (2002, 1–2), je področje diskurzivnih pristopov svoji akademski vseprisotnosti navkljub disperzen koncept in konceptualno prepletajoč objekt analize, katerega najmanjši skupni imenovalec lahko zajamemo kot »določen način, na katerega govorimo o, in razumemo svet«. Naša opredelitev diskurza bo izhajala iz konstrukcionističnega pristopa k obravnavi jezika, katerega osnovna predpostavka je, da je jezik javen ter da stvari same po sebi ne pomenijo nič, prav tako pa jim

¹ Laclau in Mouffova (2001, viii) v predgovoru k drugi izdaji njunega temeljnega dela »Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokraciji« nezadostnost marksizma v odnosu do delovanja kapitalizma v sedemdesetih letih opredelita v nezadostnosti teoretske pozicije, ki je bodisi ignorirala spremembe, ki so se dogajale, ali pa jih opisovala z *ad hoc* deskriptivnimi analizami, ki jih ni bilo mogoče povezati s teoretskim okvirjem. Podobno Miller in Rose (2010, 2) temelj njunega raziskovalnega interesa skozi koncept vladnosti povezujeta z razlagalno nezmožnostjo marksističnega ekonomskega determinizma pri utemeljevanju delovanja ekonomske moči.

² Premostitev nemožnosti dostopa do stvari na sebi v intelektualni tradiciji analitične filozofije opredeli Wittgenstein, v fenomenologiji eksistencialistična analiza Heideggerja in v strukturalizmu poststrukturalistična kritika znaka (Laclau in Mouffé 2001, xi; Laclau 2005).

pomena ne določajo posamezniki. Pomen je odvisen od jezikovnih ali drugih sistemov reprezentacije, ki jih uporabljamo za samo pomenjanje konceptov. Ta pristop se razlikuje od reflektivnega in intencionalnega pristopa k jeziku, pri čemer slednji trdi, da je avtor tisti, ki s pomočjo jezika svetu podeljuje pomen, reflektivni pristop k jeziku pa predpostavlja, da je jezik le odsev realnosti (Hall 2004, 45). Konstrukcionizem postavlja vprašanje reprezentacije v ospredje, saj izhaja iz predpostavke o družbeni določenosti pomenov. Jezik torej ni »enoznačen, prevajajoč in opisen«, temveč »ambivalenten, izmuzljiv, metaforičen in konstitutiven« v procesu konstrukcije pomenov in posledično subjektov (Alvesson in Sköldbberg 2000, 151–152). Predpostavka o večplastnosti jezika tem pristopom omogoča vstop v polje družbenega skozi razsrediščenje in naslavljanje odnosov moči, ki pomene pogojujejo.

Torfin (2005, 1) in Wodakova *et al* (2009, 8) ključno značilnost diskurzivnih pristopov locirajo v odsotnosti želje po enotnem pristopu, ki bi temeljil na omejenem številu predpostavk in argumentacijskih linij. Raznolikost, odprtost in večplastnost pristopov je v tej prizmi zaželen pogoj teoretične perspektive, ki lahko ponudi »celosten pristop analitične perspektive, ki se osredotoča na pravila in pomene, ki pogojujejo konstrukcijo družbenih, političnih in kulturnih identitet« (Torfin 2005, 1).

2.1 TRI GENERACIJE PRISTOPOV K ANALIZI DISKURZOV

Teorije diskurza se v grobem delijo na tri generacije, in sicer glede na njihov odnos do razumevanja stopnje diskurzivne določenosti družbenega in glede na odnos do opredelitve moči (Jørgensen in Phillips 2002, 1–3; Torfin 2005, 5–9; Vezovnik 2010, 18–26). Diskurz je v prvi generaciji definiran v ozkem, lingvističnem pristopu k diskurzu kot enoti teksta. Osredotočenost na semantične vidike govornega ali pisanega govora predstavlja osrednji poudarek pristopov sociolingvistike, analize vsebine in analize pogovorov, ki vsi temeljijo na proučevanju izrečenega in analizi uporabe jezika. Diskurzivna psihologija temelji na analizi strateške uporabe jezika v dialogu. Ta kot izhodiščno točko uporablja spreminjajoče se strategije okvirjanja in stila, ki izhajajo iz govorčeve želje po zasledovanju komunikacijskih ciljev. Na podlagi stroge lingvistične usmerjenosti prve generacije pristopov, ki analizo teksta

vežejo le na analizo mikro odnosov moči med subjektom in besedilom, ta pristop zanemarja analizo širših odnosov oblasti (Torfing 2005, 5).

Druga in tretja generacija diskurzivnih pristopov iščeta diskurz v relacijah družbenih učinkov in njegovo pojmovanje razširita. V drugi generaciji konceptualizacija diskurza vključuje tudi družbene prakse, v tretji generaciji pa je pojmovanje diskurza opredeljeno kot sinonim razumevanju družbenega. Razlika med pristopoma je v obsegu razumevanja diskurzivne določenosti pomenov, pri čemer druga generacija to dihotomijo ohrani, medtem ko tretja generacija diskurzivno in družbeno razume kot sinonima. Druga generacija temelji na enotah analize, kot so pisanje, govor, podobe in geste, v tradiciji kritične analize diskurza, pri Foucaultu pa kot okvir logike in razumevanja (Alvesson in Sköldbberg 2000, 224). Ideja diskurza v teh dveh pristopih temelji na družbenem razumevanju razsežnosti diskurza, ki poleg neposredne besedilne analize vključuje tudi razumevanje načinov, na katere diskurzi naturalizirajo resnice in omogočajo razumevanje družbenih sprememb.

Skozi relacijski odnos diskurza do širših družbenih praks se omogoči teoretska analiza elementa moči (Torfing 2005, 8). V tej generaciji je diskurz opredeljen širše kot v prvi, saj je zasnovan kot sestavni del diskurzivnih formacij, skozi katere se problemi definirajo ter skozi povratno delovanje na institucije in subjekte opredmetijo v odnosih, hkrati pa se vlijejo v raznolike oblike identitet (Fairclough 2002, 164). Jezik je tako v tej generaciji performativen, saj ne omogoča le komunikacije o pomenih, temveč te pomene tudi aktivno soustvarja. Analiza jezika in diskurza torej omogoča osvetlitev »/n/e samo *sistemov mišljenja*, na podlagi katerih avtoritete opredelijo in določijo probleme vladanja, ampak tudi opredelitev *sistemov delovanja*, skozi katere dajejo /avtoritete/ učinke vladanju« (Miller in Rose 2010, 57). Izpostavljena analitična pristopa izhajata iz foucaultske diskurzivne tradicije (Wodak *et al* 2009, 7), vendar se v metodološkem pogledu razlikujeta v poudarku na semantični analizi diskurza. Le-ta je kot prevladujoča metoda diskurzivne analize prisotna v delih predstavnikov pristopa kritične analize diskurza (KAD), medtem ko teorija vladnosti za dekonstrukcijo diskurzivnih formacij v analitičnem okviru ne poudarja semantične analize diskurza. Kot poglobitveno metodološko vodilo namreč vzpostavi dekonstrukcijo načinov in racionalizacij, na podlagi katerih se oblast umešča v relacijsko mrežo odnosov, ki oblikujejo objekte in subjekte (Alvesson in Sköldbberg 2000, 224).

Tretja generacija predstavlja s stališča razumevanja diskurza najvišjo stopnjo prekrivanja relacij družbenega in diskurza, saj ju razume kot sinonima. Pristope družbi ontološka predpostavka o »decentraliziranem sistemu naključno konstruiranih pravil in razlik« (Torfing 2005, 8). Predstavniki pristopov tretje generacije izhajajo iz predpostavke o nujnosti dekonstrukcije koncepta strukture in razumevanja moči kot enotnega elementa analize. Enote analize, ki so bile v marksizmu razred in produkcijska razmerja, v postmarksistični prizmi diskurza³ tretje generacije zamenja teoretska usmerjenost v analizo »pogojev, ki omogočajo diskurzivno operacijo in usmeritev v vprašanja kontinuitete in diskontinuitete teh razmerij v sodobnem kapitalizmu« (Laclau in Mouffe 2001, viii). Razumevanje diskurza bo izhajalo iz temeljnega dela Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe »Hegemonija in socialistična strategija«, v katerem diskurz dojemata v relacijskem razumevanju družbenega kot temeljnega trenutka razumevanja načinov objektivizacije pomenov (Laclau in Mouffe 2001, x). Njuna ontologija radikalnega materializma (Howarth 2000, 112) ne razločuje med diskurzivnimi in ne-diskurzivnimi elementi, kot je to značilno za prvo in drugo generacijo pristopov, temveč vztraja na popolni diskurzivni določenosti družbenega:

»/d/ejstvo, da se vsak objekt konstituirata kot diskurzivni objekt, ni v nikakršni zvezi z vprašanjem, ali obstaja svet zunaj misli, oziroma z opozicijo realizem/idealizem. Potres ali padec opeke sta vsekakor realna dogodka, kolikor se kdaj pa kdaj zgodita, neodvisno od moje volje. /.../ Ne zanikamo obstoja takih objektov zunaj misli, marveč to, da bi se mogli taki dogodki konstituirati zunaj diskurzivnih pogojev nastajanja. /.../ Omenjeni predsodek temelji na predpostavki o duhovni naravi diskurza, mi pa, narobe, zagovarjamo materialno naravo vsake diskurzivne strukture« (Laclau in Mouffe 1987, 90).

Polje družbenega je v njuni prizmi določeno preko sedimentiranih diskurzov, medtem ko je politično, ki predstavlja njun osrednji raziskovalni poudarek, treba razumeti v kontingenčnosti relacij kot določujočih za razumevanje vsakokratne sedimentacije družbenega in posledično možnosti sprememb: »Družbeno je rutinizacija ali sedimentacija diskurzov ter konstruiranje 'objektivnih' institucij in struktur. 'Politično', na drugi strani, predstavlja reaktivacijo in

³ Laclau in Mouffova (2001, xi) se v odnosu do oznake njunega pristopa kot postmarksističnega opredelita zadržano, a jo sprejmeta v generičnosti opisa njunega dela s strani drugih, vendar zgolj pod pogojem, da ta oznaka predstavlja »proces reapropriacije intelektualne tradicije in procesa, ki le-to tudi preči«.

ponovno odkritje dejstva, da kar razumemo kot 'objektivne' družbene oblike, v bistvu niso nič več kot kontingenčne konstrukcije, ki so lahko redefinirane na drugačen način« (Laclau v Nash 2002, 104).⁴

Z radikalno premestitvijo analitičnega fokusa avtorja omajata ontološko bazo marksizma z vpeljavo elementov poststrukturalistične tradicije Derridaja in Lacana. Derridajev koncept decentraliziranosti strukture v postmarksistično dojetje hegemonije vnese element razumevanja političnosti in hegemonskih odnosov v njihovi naddoločenosti in ne kot posledico strukturne določenosti, kakor je hegemonijo razumel klasični marksizem. Lacanovska prizma je v njunih delih prisotna z vpeljavo elementa vozlišč (*point de capiton*), ki dekonstruirajo razumevanje univerzalnega strukturnega elementa z vpeljavo reprezentacije partikularnega v univerzalni strukturni funkciji posameznega diskurzivnega polja (Laclau in Mouffe 1987, 94–96; Laclau in Mouffe 2001, xi). Za analizo načinov razumevanja trenutka emancipatoričnega potenciala diskurza novih (partikularnih) identitet na področju prehranjevanja bo osrednjega pomena razumevanje relacij, ki pomene le-tega fiksirajo v relacijah družbenega.

Meje med generacijami pristopov ne določajo le delovanja in razumevanja družbenega skozi ekskluzivne prizme enega ali drugega pristopa, temveč omogočajo tudi (ali celo predvsem) večdimenzionalno razumevanje družbenega, utemeljeno v kombinaciji pristopov, ki na podlagi različnih epistemoloških in ontoloških predpostavk omogočajo širše razumevanje fenomenov (Jørgenson in Phillips 2002, 1–2).⁵ Na podlagi izbranih diskurzivnih pristopov iz druge in tretje generacije, ki jih bomo podrobneje predstavili v nadaljevanju, predstavlja naš okvir raziskave presečišče epistemoloških in ontoloških predpostavk foucaultske in postmarksistične prizme analize diskurzov, zato ga moramo razumeti kot transdisciplinarni pristop k diskurzivni analizi. Ne torej le kot pogled na isti problem skozi dve različni prizmi,

⁵ Andreja Vezovnik (2010) v doktorski dizertaciji »Kritična analiza diskurzivne konstrukcije kolektivnih identifikacij: primer slovenstva« na podlagi kritičnega ovrednotenja dialoga med ontološkimi in epistemološkimi predpostavkami treh generacij pristopov utemelji model analize, ki presega ontološke zamejitve KAD in Foucaultovega razumevanja diskurza, ter dopolni aplikativni manko diskurzivnega pristopa Laclaua in Mouffove.

ampak kot poskus sinteze predpostavk dveh teorij z namenom večplastnega razumevanja konstrukcije diskurza nove političnosti prehranjevanja (Chiapello in Fairclough 2002, 186; Fairclough 2007, 145; Vezovnik 2010, 181).

Izhajanje iz diskurza v okviru postmarksističnega pristopa Laclaua in Mouffove je v tej nalogi ključno za teoretski vstop v razumevanje sprememb na podlagi vpeljave kategorije političnega kot tistega trenutka, ki nam omogoča razlago družbenih sprememb v njihovi nujno kontingentni določenosti. Kot izpostavlja Nashova (2002, 106), pa je aplikacija njunega razumevanja diskurza nezadostna, saj: »/.../ če so strukture, kot sta 'kapitalizem' ali 'država', kontekstualno določene, kvazi univerzalna in zatorej relativno 'prazna' orodja diskurzivne analize ne morejo prispevati k razpravi o tem, kako in zakaj jih lahko opredelimo na določen način v določeni zgodovinski in geografski formaciji.«⁶

Nujnost kontekstualnega pristopa naloga naslavlja skozi sintezo elementov, ki jih avtorji angleške šole vladnosti na podlagi genealoške in kritične diskurzivne analize⁷ opredeljujejo kot določujoče za razumevanje relacij naprednega liberalizma.⁸ Analizo diskurzov umeščamo v presečišče med razumevanjem političnega in družbenega. Relacije prehranskih praks želimo razumeti v objektivnosti pomenov, ki jih opredeljujejo danes, ter nakazati možnost njihovih sprememb na podlagi dojemanja političnega kot kontingence. S tem bomo pokazali tudi možnost destabilizacije sprejetih pomenov, ki so legitimizirani v vednosti o sodobnem

⁶ Orodja diskurzivne prizme Laclaua in Mouffove se torej ne osredotočajo na ontično analizo diskurza, temveč je njihov raziskovalni fokus primarno usmerjen v analizo predpostavk katere koli analize narave objektov in subjektov (Howarth 2000, 112). Jørgensenova in Phillipsova (2002, 20) izpostavljata implicitno pristajanje diskurzivne prizme Laclaua in Mouffove na določenost in vzdrževanje »razosebljenih«, velikih diskurzov od kapilarnih, vsakodnevnih praks, v katerih se le-ti vzdržujejo in/ali transformirajo.

⁷ Analize Foucault (1991a, 23) razvršča po dveh merilih – »kritični« sklop, ki uporablja princip obrata, poskuša zajeti oblike izključitve, prilaščanja, omejitve, kaže, kako so se formirale, kakšnim potrebam so s tem odgovarjale, kako so se spreminjale in premeščale, katere prisile so dejansko opravile in v kolikšni meri so bile izigrane. Na drugi strani je »genealoški« sklop, ki uporablja tri druge principe: proučuje, kako so se prek teh sistemov prisile, njim navkljub ali z njihovo podporo formulirale serije diskurzov, kakšna je bila specifična norma vsakega izmed njih ter kakšni so bili njihovi pogoji pojavljanja, rasti in variiranja.

⁸ Dean (2010, 176) oznako »napredni liberalizem« loči od »neoliberalizma«, pri čemer prva predstavlja širši spekter raznolikih naborov racionalizacij, tehnologij in delovanja, značilnih za vladnost sodobnih liberalnih demokracij, medtem ko druga predstavlja specifično obliko splošne miselnosti oblasti (*style of the general mentality of rule*).

prehranjevanju.⁹ S tem pristopom identitete na področju prehranjevanja umeščamo v vedno nedokončan proces konstrukcije pomenov, ki se danes utemeljuje v razpršenih institucionalnih in alternativnih diskurzih.

2.1.1 Vednost v naključnosti družbenega

Izbrana pristopa izhajata iz tradicije družbenega konstrukcionizma, ki družbeno odmakne od esencialističnega razumevanja družbe in posameznikov ter na podlagi relacijskega razumevanja odnosov naslavlja vprašanje moči in možnosti družbenih sprememb.¹⁰ Kot izpostavlja Foucault (1991d, 116), moramo oblastna razmerja posamezne družbe »vedno analizirati v njihovi zgodovinski formiranosti, poiskati izvor njihove žilavosti ali krhkosti in nujne pogoje za transformacijo nekaterih in za odpravo drugih«. Izhajajoč iz relacijskega razumevanja oblikovanja pomenov se družbeni konstrukcionizem osredotoča na raziskovanje vloge jezika kot simbolnega sistema deljenih pomenov, skozi katerega posamezniki vstopajo v družbene relacije (Burr 2006). Diskurzivni pristopi k analizi družbenega pod okriljem družbenega konstrukcionizma predstavljajo le enega od možnih pristopov, vendar je le-ta prevladujoč (Jørgensen in Phillips 2002, 4). Element znanja oziroma vednosti nas v tem pogledu zanima kot objekt analize v odnosu do moči, kot jo izpostavlja foucaultska tradicija, in hkrati kot objekt analize, ki ga moramo razumeti v konstitutivni vlogi oblikovanja pomenov in resnic o družbi. Raznolikost pristopov, ki so se razvili iz potrebe po razumevanju

⁹ Vpeljava pojavov, kot so upravljanje (*governance*), civilna družba in demokracija, v sociološko analizo, tako Thörmu (2010), predstavlja politični obrat v sociologiji, ki ustvarja akademsko premostitev med sociologijo in politologijo. Sørensen in Torfing (2007) pristope k teoriji upravljanja razdelita v štiri skupine. Avtorji pristopa vladnosti prizmo razumevanja za razliko od ostalih treh pristopov usmerjajo v razumevanje diskurza upravljanja kot objekta analize, ne pa kot teoretičnega orodja. Takšno analitično prizmo Thörn (2010, 74) zaradi kontekstualne določenosti opredeli kot normativno sprejemljivejšo, saj upravljanje v pogojih vlitja logike trga ne more predstavljati alternativnega načina delovanja družbenega, temveč mora biti razumljeno v »regulativni strateški vlogi diskurza liberalizma«.

¹⁰ Izvor družbenega konstrukcionizma Burrova (2006, 6–9) umesti v širši okvir treh tradicij, in sicer sociologije, psihologije in multidisciplinarnega posmodernizma. V sociologiji se utrditev pristopa konstrukcionizma povezuje z delom »Družbena konstrukcija realnosti« Bergerja in Luckmana, v katerem avtorja družbene odnose utemeljita v antiesencialističnem razumevanju posameznika in družbenih fenomenov. Na področju psihologije se je družbeni konstrukcionizem razvil iz obrata v razumevanju znanja kot zgodovinsko- in kulturno-specifičnega ter kontekstualno določenega. Tretja tradicija, ki je določujoče vplivala na vzpon družbenega konstrukcionizma, je postmodernizem, ki kot gibanje izvira iz arhitekture, literature in kulturnih študij ter temelji na zavračanju razsvetljenskega razumevanja resnice, subjekta in velikih teorij, značilnih za obdobje moderne.

družbenih procesov zunaj esencialistične določenosti pomenov in identitet, nas na tem mestu torej zanima iz perspektive odnosa med produkcijo in operacionalizacijo znanja kot dejavnika subjektivizacije posameznikov skozi diskurz. Če povzamemo Foucaulta (1991b, 29):

»V družbi, kot je naša, vendar temeljno v vsaki družbi, obstajajo mnogoteri oblastniški odnosi, ki prežemajo, opredeljujejo in konstituirajo družbeno telo, in ti oblastniški odnosi sami ne morejo biti vzpostavljeni, utrjeni niti izvajani brez produkcije, akumulacije, cirkuliranja in funkcioniranja diskurza. Nobenega možnega izvajanja oblasti ne more biti brez določene ekonomije diskurzov resnice, ki deluje na osnovi te zveze. Podvrženi smo produkciji resnice prek oblasti in oblasti ne more biti brez določene ekonomije diskurzov resnice, ki deluje na osnovi te zveze«.

Konstrukcionizem v odnosu do znanja izpostavi nujnost koncipiranja le-tega kot družbeno posredovanega in s tem družbeno pogojenega ter s tem naredi odmik od določenosti znanja z objektivistično in naturalistično logiko esencializma (Burr 2006, 2). Kategorije, na podlagi katerih se oblikujejo politične identitete, razume v njihovi posredovanosti in posledično v njihovi umestitvi v vprašanja o načinih, na katere so (bili) posamezniki koncipirani, o viru prevladujočih diskurzov, o problematizaciji diskurzov in o načinih, na katere so se oblikovale intervencije v procese subjektivacije (Rabinow in Rose 2003, 8; Miller in Rose 2010, 7). Podobno razmišlja tudi Dean (2010, 33). Izhajajoč iz foucaultske genealoške faze razumevanje vladnosti umesti v soodvisnost od znanja in vednosti, ki opredeljuje odnose moči. V središče dekonstrukcije načinov vednosti v določenem zgodovinskem trenutku tako postavi vprašanje, »kako vladamo in nam je vladano v različnih režimih« (*ibid.*), ter to vprašanje poveže z nastankom, kontinuiteto, operacionalizacijo in transformacijo režimov. Kot določujoče za dekonstrukcijo teh procesov izpostavi analizo določenosti oblik pogleda vednosti, načinov gledanja in dojemanja; načinov mišljenja in spraševanja v soodvisnosti od slovarjev in postopkov produkcije resnice; načinov delovanja, intervencije in usmerjanja, ki temeljijo na posamičnih oblikah politične racionalnosti; in značilnih načinov oblikovanja subjektov, sebstva, oseb in akterjev (Dean 2010, 33).

Relacijsko določenost znanja Miller in Rose (2010, 57) zasnujeta v posredovani vednosti, skozi opredelitev produkcije le-tega v mreži odnosov. Vednost torej ni koncipirana v posameznih idejah, ampak »se nanaša na širok spekter oseb, teorij, projektov, eksperimentov,

in tehnik, ki so danes postale sestavni del delovanja oblasti – teorije, sheme, tehnike, eksperti /.../. Osrediščenost pristopa je torej na know-howu, ki omogoča delovanje oblasti« (*ibid.*). Vednost in produkcija vednosti sta v tem pristopu koncipirani kot relacijsko pogojeni in konstitutivni za delovanje odnosov oblasti v njihovi razpršenosti. Na ta način ostaja teorija vladnosti zvesta temelju foucaultske genealoške analitične prizme,¹¹ saj raziskovanje usmeri v učinke kapilarnih odnosov oblasti (Al-Amoudi in Willmot 2007, 548). Ti skozi kroženje znanja in vednosti na podlagi političnih racionalnosti in tehnologij podajajo določen način razumevanja posameznikov in jih na ta način subjektivirajo v njihovi svobodi in omejitvah v okviru diskurzivnih režimov (Dean 2010, 32; Miller in Rose 2010, 58). Opredelitev režimov praks posameznikov z določenim znanjem omogoča, da se oblikuje relativno sistematično programsko polje, ki posameznike usmerja v njihovih praksah in jim omogoča kontinuirano delovanje v smeri sprememb. Nemotena produkcija vednosti in znanja predstavlja s stališča legitimizacije oblasti nujen pogoj za nemoteno delovanje in legitimizacijo njenega obstoja, saj jo utemeljuje v njeni funkciji omogočanja nemotenega delovanja družbenega. Konstrukcionizem v tem pogledu izpostavlja naključnost družbenih dejanj v odnosu do vednosti, ki posamezno področje delovanja opredeljuje (Gergen v Burr 2006, 3–4)¹² – če želimo dekonstruirati naravo oblasti, moramo vstopiti v njeno delovanje skozi prizmo diskontinuitete, ki nam omogoča razumeti oblast ne samo v njeni performativni ali zatirajoči funkciji, temveč na točki prelomov, ki spreminjajo naravo oblasti z učinki na posameznike.

¹¹ Foucault (1991b, 31–37) metodološki okvir raziskovanja oblasti strne v pet »metodoloških opozoril«: i) analizo oblasti je treba izvajati na skrajnih mejah njenega delovanja, v regionalnih in lokalnih formah in institucijah, zunaj pravnega okvira – na točki prelitja v delovanje institucij, njihovih tehnik in instrumentov, v nasilnih sredstvih materialne intervencije; ii) oblast moramo analizirati zunaj njene zavestne intence, na točki, kjer je oblast doumljena kot delovanje z realnimi učinki; iii) oblast moramo razumeti v njenem krožnem in decentraliziranem delovanju na subjekte ter slednje analizirati kot hkrati učinek in izvor artikulacije oblasti; iv) analiza moči mora potekati skozi vzpenjajočo se prizmo oblasti, ki kot središče raziskovanja zavzame pozicijo raziskovanja delovanja oblasti skozi prizmo molekularnih odnosov v njihovi legitimizacijski vlogi splošnejših odnosov oblasti; v) formiranje in akumulacijo vednosti je treba ločiti od sistemov ideologije ter jih obravnavati na načine, na katere vednost investira v aparate vedenja.

¹² Foucault (1991a, 20): »Obravnavanje diskurzov kot pravih in razločevalnih serij dogodkov, ta drobni razmik, bojim se, da v njem prepoznavam nekakšno majhno (in morda nič kaj prijetno) mašinerijo, ki omogoča, da vpeljemo v sam koren mišljenja *naključje*, *diskontinuiranost* in *materialnost*. To je trojna nevarnost, ki jo poskuša neka oblika zgodovine odgnati s tem, da pripoveduje kontinuiran razvoj neke idealne nujnosti«.

Razumevanje oblikovanja in možnih zahtev političnih identitet teorija vladnosti umešča na kontinuum razvoja vednosti in znanja, skozi katere nas kot posameznike subjektivira v naših disperznih družbenih vlogah – v njihovi mikropojavnosti dekonstruira načine, ki omogočajo kontinuiteto delovanja oblasti. Vprašanje diskurzivnih sprememb kot pogoja sprememb v delovanju družbenega teorija vladnosti, sledeč poststrukturalistični prizmi, umešča v opredelitev naključnosti ustvarjanja pomenov, vendar je vprašanje diskurzivne kontinuitete nadrejeno analizi načinov, na katere do družbenih sprememb pride (Bevir 2010, 425). Ta manko avtor pripisuje foucaultskemu poudarku na dekonstrukciji načinov, na katere so posamezniki konstruirani skozi odnose oblasti, ne pa poudarku na analizi načinov, na katere akterji delujejo v odnosu do posameznih diskurzov. Teoretizacijo možnosti delovanja subjektov v diskurzih resnice, ki jih obkrožajo, teorija vladnosti vpelje skozi dekonstrukcijo razumevanja odnosa posameznika do samega sebe:

- na individualni ravni z oblikovanjem etične substance, kjer posamezniki skozi prakse delovanja v odnosu do sebstva razvijajo etične vrednote, ki pozneje (lahko) postanejo temelj političnega delovanja (Foucault 1991e, 129–131);¹³
- na kolektivni ravni v pogojih liberalnega diskurza skupnosti, ki je utemeljen v diskurzu etike, s kolektivizacijo »aktivnih, materialnih, tehničnih praks v odnosu do sebe, lastnega telesa in obstoja« (Rose 2004, 196).

Vprašanje družbenih sprememb je torej kontekstualno določeno skozi razumevanje genealogije diskurza svobode in individuuma, ki v diskurzu liberalnih družb opredeljujeta subjektivacijo posameznikov.¹⁴

¹³ Foucault v intervjuju z Ruxom Martinom (v Gutman in Hutton 1988, 9) na vprašanje o pomenu lastnega intelektualnega dela v luči možne preskripcije svobode odgovori: »Ne. Že dlje časa me ljudje prosijo, naj jim povem, kaj se bo zgodilo, in naj jim dam program za prihodnost. Vsi dobro vemo, tudi z najboljšimi nameni, da ti programi postanejo orodje, instrument zatiranja. Rousseau kot ljubitelj svobode je bil zlorabljen v francoski revoluciji za gradnjo modela družbenega zatiranja. Marx bi bil zgrožen nad stalinizmom in leninizmom. Moja vloga – in to je preveč empatična beseda – je pokazati ljudem, da so dosti bolj svobodni, kot čutijo, da ljudje kot resnico sprejemajo, kot dokaz, nekatere teme, ki so bile zgrajene v določenem trenutku v zgodovini, in da so lahko ti t. i. dokazi kritizirani in uničeni. Da spremeni nekaj v glavah ljudi – to je vloga intelektualca«. Foucaultsko etiko in prakse samoprodukcije Hall (2003, 13) označi kot *performativity*.

Prizmo vladnosti je za razumevanje družbenih sprememb torej treba dopolniti s teoretizacijo pogojev, pod katerimi lahko v kontekstu decentraliziranih virov moči sodobnega liberalizma osmislimo spremembe. Kljub poudarku diskurzivnih tradicij na dekonstrukciji analize moči namreč le-ta ostaja nema ob vprašanju možnosti kolektivnega (lokalnega) delovanja v odnosu do dominantnih diskurzov (Thörn 2010, 76).¹⁵ Na podlagi umestitve protidelovanja na individualno raven ostajajo družbene spremembe omejene v pogojih zasebnosti¹⁶ in ne presežejo diskurzivne določenosti odnosov moči kot osrednjega poudarka pristopov vladnosti. Analiza sprememb diskurza skozi prizmo politične ontologije v laclauovski prizmi predstavlja odmik od posameznikov, determiniranih v njihovih diskurzivno določenih subjektivnih pozicijah, in nas premesti v razmislek o oblikovanju političnih identitet, osnovanih na razumevanju političnih zahtev kot pogoja družbenih sprememb.

Laclauovski koncept hegemonije predstavlja z vpeljavo dekonstrukcije dopolnilo političnega kot tistega trenutka, ki omogoča ponovno označevanje pomenov družbenega delovanja (Nash 2002, 104; Grebe 2009, 590), oziroma če dosledno sledimo Laclauu (2008b, 137): »Politično (je) v nekem smislu anatomija družbenega sveta, kar zadeva vzpostavitev družbenega«. Dekonstruktivistični trenutek je pomemben za dve dimenziji političnega: i) politično kot utemeljitveni trenutek družbe in ii) vztrajanje na nemožnosti zaprtja pomena (Grebe 2009, 599). Nashova (2002, 103) poudarja, da moramo laclauovsko prizmo diskurzivnih formacij razumeti kot nemožnost zaprtja in enotnosti med različnimi elementi, ki tvorijo družbeno –

¹⁴ Bevir (2010, 424) kot pogoj za (ne)možnost razumevanja prehodov med epistemami v foucaultski tradiciji opredeli poudarek na strukturalni določenosti intencionalnosti in delovanja v razmerju do pogojev delovanja, ki so opredeljeni skozi režime resnice.

¹⁵ Foucault (1991d, 118) v razumevanje odnosa med oblastnimi razmerji in konfrontacijskimi mehanizmi vpelje koncept strategij: »Če namreč drži, da sta v srcu oblastnih razmerij in permanentni pogoj njihovega obstoja nepokorščina in neka bistvena trdovratnost principa svobode, potem ni nobenega oblastnega razmerja brez sredstev za osvoboditev ali možnosti za pobeg«. Konfrontacijske strategije v odnosu do oblasti razume kot točke omejevanja in kot konstitutivni pogoj odnosov svobode, vendar jih v skladu z razumevanjem svobode kot sestavnim delom oblasti umesti v nezmožnost mišljenja permanentnosti odnosov svobode: »/.../ vsaka konfrontacijska strategija (si) obeta postati oblastno razmerje, vsako oblastno razmerje pa se nagiba k ideji, da lahko postane zmagovalna strategija, če bo nadaljevalo svojo razvojno linijo in se spustilo v neposredno konfrontacijo« (*ibid.*). McKee (2009, 471) Foucaultovo usmerjenost v moč kot politično strategijo in ne kot element zatiranja in razlikovanja označi kot skepticizem in zavrnitev emancipatoričnih projektov. To izhodišče nam bo v nadaljevanju služilo kot opredelitev preskriptivne vpeljave koncepta »agonistične demokracije« Chantal Mouffe (2005; 2009), ki velja za točko prehoda foucaultskega normativnega relativizma.

»enotnost političnega označevalca je 'naturalizirana' ob institucionalizaciji, ampak konstitutivna naddoločnost artikulacije pomeni, da je ponovno označevanje vedno mogoče«. Teoretični fokus družbenih sprememb z vpeljavo radikalne družbene naddoločnosti in političnega kot polja ponovnega označevanja odmakne poudarek od razumevanja znotraj diskurzivnih re-formacij (kot v primeru Fairclougha) in naključnih diskurzivnih prehodov (kot v primeru Foucaulta) kot temeljnih za dojetanje procesov reartikulacije pomenov in družbenih struktur. Na ta način omogoči, da subjekt osvobodimo diskurzivnega determinizma skozi razklenitev odnosa med strukturo in odločitvijo (Grebe 2009, 600). Sprejetje političnega v analitično prizmo tako najprej omogoča, da vnesemo razmislek o drugih možnostih in sprejmemo predpostavko, da ni nobene *a priori* potrebe po določeni kombinaciji elementov družbenega (Nash 2002, 104). Laclau (2008b, 149) vpeljavo kontingence aplicira na primer liberalne demokracije:

»Ko artikulacija med liberalizmom in demokracijo enkrat obvelja zgolj za naključno (kontingentno), nujno sledita očitna sklepa: i) možne so tudi druge artikulirane naključne povezave, tako da obstajajo oblike demokracije tudi zunaj liberalnega simbolnega okvira (problem demokracije, viden v svoji pravi univerzalnosti, postane problem pluralnosti okvirov, ki omogočijo vznik 'ljudstva'); ii) ker vznik 'ljudstva' ni več neposredni učinek nobenega posebnega okvira, postane vprašanje konstituiranja ljudske identitete pomemben del vprašanja demokracije /.../«.

Iskanje možnih načinov artikulacije skupnih zahtev v pogojih razdrobljenosti družbenega ter ne-pristajanje na ne-možnost reartikulacije pomenov v tej prizmi predstavljata osrednji teoretični potencial razvoja *etosa* demokratične levice (Laclau in Mouffe 2001, xix; Laclau 2008b, 231; Grebe 2009, 606).

2.1.2 Etos raziskovalne tradicije

Izhodišče diskurzivnih teorij je treba iskati v njihovem kritičnem *etosu*, če želimo razumeti način, na katerega te teorije vzpostavljajo svojo pozicijo izhajajoč iz predpostavke o relativnosti družbenega in družbene pogojenosti vednosti. Izhajajoč iz relativnosti znanja in vednosti kot določujoče značilnosti tega pristopa je iz ontološke predpostavke o naključnosti in epistemološke predpostavke o prepletenosti znanja in moči namreč ta pristop nemogoče vzpostaviti v objektivnosti in nujnosti znanja, ki ga posreduje. Ideje, opredeljene v diskurzivnih pristopih, moramo torej nujno razumeti v duhu kritičnega *etosa*, ki jih opredeljuje v družboslovju.

Izbrana pristopa sta se oblikovala v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, in sicer iz nezmožnosti marksistične tradicije pri osmišljanju novih družbenih gibanj, vzpona novih družbenih antagonizmov ter prevlade neoliberalne logike v javnem in zasebnem. Izhajajoč iz novih pogojev družbenega in iz oblikovanja nove pozicije kritične teorije postane v tem obdobju cilj kritike marksizma oblikovanje nove »neesencialistične politike levice«. Le-ta mora oblikovati ne samo nove načine razumevanja družbenega, ampak pred tem tudi vzpostaviti nove ontološke predpostavke, če želi preiti določenost kategorij marksizma – teorija mora torej odgovoriti na vprašanje, »kako morajo enote biti, da je objektivnost določenega polja mogoča« (Laclau in Mouffe 2001, x). Določujoč kontekst sprememb družbenega, ki jih marksistična teorija ni bila zmožna absorbirati v svoj teoretični okvir, je postmarksistično teorijo zaznamoval v razumevanju sprememb, ki jih je prinesel propad socialističnega projekta, sovjetskega bloka, in intervencije v polje diskurza tretje poti, ki ga določajo razmerja neenakopravnosti hegemonije neoliberalizma (Laclau in Mouffe 2001, 2). Grebe (2009, 597) izpostavlja, da moramo razumeti primarni fokus teorije Laclaua in Mouffove prav v kritiki tradicionalne levičarske politike in neposrednem naslavljanju aktualnih političnih problemov ter šele nato v okvirih poststrukturalistične in dekonstruktivistične etike, ki sama po sebi ne predstavlja možnosti razmišljanja o političnem.

Foucaultska dediščina genealoškega pristopa v delih avtorjev vladnosti predstavlja, podobno kot postmarksistična teorija, opredelitev novih načinov razumevanja delovanja oblasti. Kot navaja Dolar (1991, xviii): »Gre predvsem za to, da je premislek gibanja iz maja '68 zahteval

ново koncepcijo oblasti, opustitev večine tradicionalnih levičarskih izhodišč in postulatov, drugačen pristop k političnemu delovanju – oblast se je izkazala za nekaj drugega od tiste trdnjave, na katero je jurišala majska revolucija«.

Izhodišče pristopov vladnosti moramo torej razumeti v njihovi želji po dekonstrukciji odnosov oblasti v razpršenosti družbenega, ki je pogojeno z razumevanjem nove logike operacionalizacije liberalizma v simboličnem okviru države. Z drugimi besedami, genealoška faza je povezana s »trenutkom omejenih 'političnih bojev', ki jih pogojujeta zaton marksizma in nastop izzivov militantnega liberalizma« (Dean 2010, 6).

Stične točke spremenjenih pogojev družbenega in vzpon teh pristopov so opredeljeni v treh spremenjenih pogojih prepletanja družbenega in političnega, ki določujoče vplivajo na dojetje političnih identitet in pogojev njihovega oblikovanja v obdobju naprednega liberalizma: i) umiku države in političnega; ii) vzponu novih antagonizmov in iii) novem načinu operacionalizacije oblasti v obdobju neoliberalizma. Opredelitev umika države in političnega iz relacij naprednega liberalizma je v teoriji vladnosti razumljena kot določujoča značilnost oblasti. Rose in Miller (2010, 17) v razčlenitvi vstopa liberalne države kot določujoče značilnosti operacionalizacije družbenega opredelita nujnost teoretične pozicije, ki izhaja iz dekonstrukcije pogojev, ki takšen način vladanja omogočajo. Pri tem izpostavljata vztrajanje kritike velike države ter nezmožnost levece pri artikulaciji alternativ in s tem posledično prevlado desno usmerjenih reinterpretacij delovanja družbenega. V tej mreži odnosov delovanja oblasti opredelita novo koncepcijo aktivnega in odgovornega subjekta kot tisto točko, ki omogoča legitimizacijo diskurza naprednega liberalizma v operacionalizaciji družbenega. Teorija vladnosti torej izhaja iz dekonstrukcije nevtralnosti in samoumevnosti diskurza liberalnega načina vladanja, ki danes omogoča nevtralizacijo diskurza politične odgovornosti v odnosu do eksternalizacije negativnih učinkov trga v polju zasebnega. Genealoški etos moramo torej razumeti »kot kritično in učinkovito zgodovino, ki je kritična v tem, ko naslavlja in dekonstruira dana, naravna, nujna in nevtralna področja, in učinkovita v tem, ko disturbira kolonizacijo znanja s strani transhistoričnih shem in teleologij, ki trdijo da lahko zagotovijo resnico o naši sedanosti« (Dean v Dean 2010, 4).

Vstop kontekstualne dekonstrukcije tehnologij in operacionalizacij diskurza v tem pogledu razumemo kot opredelitev možnosti in omejitev družbenega skozi dekonstrukcijo praks subjektivacije posameznikov. Foucaultski *etos* v razumevanju sprememb in delovanja akterjev obide popolno strukturno določenost subjekta z določanjem vloge »avtonomnega subjekta« kot tistega pogoja, ki omogoča mišljenje svobode v diskurzivni določenosti družbenega. Politični *etos* torej temelji na notranjih bojih kot izrazu estetike življenja – etika delovanja je v tej tradiciji umeščena v nenehni aktivizem in odpor v odnosu do obstoječih meja sebstva in skupnosti (Simons 2002, 17–21).

Postmarksistična teorija diskurza izhaja iz analitičnega obrata teoretičnega poudarka z družbenega na politično¹⁷ zavoljo angažiranega teoretičnega vstopa v razumevanje in dekonstrukcijo pogojev neenakosti (Grebe 2009, 599). Postmarksistična teorija se namreč ne zadovolji z dekonstruktivističnim razblinjanjem nevtralnosti političnih diskurzov, ampak obravnava umik političnega iz teorije kot dejavnik njene nemožnosti, da odgovori na izzive diskurza tretje poti, ki se manifestira v »sakralizaciji konsenza«. V umiku trenutka političnega in odsotnosti teoretizacije družbenih konfliktov Mouffova (2005, 2–6; 2009, 13) identificira izogibanje vseprisotni nevarnosti radikalizacije družbenih razmerij skozi prizmo prijatelj/sovražnik in umestitvi radikalne desnice v prazen prostor odsotnosti političnih meja kot dvema možnima negativnima posledicama teoretične opustitve političnega. Teorija mora torej v prostor razumevanja družbenega spustiti element političnega in ga definirati kot konstitutivno funkcijo družbenega, saj lahko le na ta način oblikuje teoretična orodja, ki bodo lahko naslovlila potencialne negativne obrate (Mouffe 2005, 2).

Rekonceptualizacijo političnega moramo danes razumeti v pogojih pluralnosti diskurzov in kategorij ter opustiti željo po normativni epistemologiji, opredeljeni v univerzalnem trenutku demokratičnosti (Laclau in Mouffe 2001, 3). Teoretično opuščanje razumevanja novih virov oblikovanja političnih identitet, ki jih manifestirajo novodobni populizmi, moramo torej

¹⁷ Demokracijo moramo v delih Mouffove (2009, 2) razumeti v dveh razsežnostih: i) demokracijo kot obliko vladanja, ki izhaja iz načela suverenosti ljudstva, in ii) simbolični okvir izvajanja demokracije, ki je v modernih demokracijah opredeljen v diskurzu demokratične revolucije in izvajanju oblasti ljudstva. Kot opozarja avtorica, je slednjo treba razumeti v diskurzu liberalizma, ki poudarek postavlja na osebno svobodo in človekove pravice.

zamenjati z razumevanjem le-teh v njihovi politični pojavnosti in opredeliti pogoje vznika partikularnih političnih identitet, ki danes oblikujejo delovanje družbenega (Laclau in Mouffe 2001, 1).

Tretjo kontekstualno os *etos*a postmarksizma in vladnosti predstavlja hegemonija neoliberalizma, ki je določujoča za odnose moči, ki zaznamujejo sodobne družbe. Pri tem oba pristopa izhajata iz delovanja logike neoliberalizma v odnosu do institucij in diskurza demokracije, saj jo teorija postmarksizma opredeli kot grožnjo demokratičnim institucijam, teorija vladnosti pa preko načinov, na katere se je ekonomska moč investirala v odnose in institucije ter posledično vplivala na oblikovanje želja, ciljev in možnosti posameznikov in skupin (Mouffe 2009, 6; Miller in Rose 2010, 2). Dekonstrukcija odnosov oblasti v njihovi pojavnosti in vztrajanje na naslavljanju političnega omogočata analizo načinov, na katere se danes diskreditirajo potencialne alternative (Mouffe 2009, 5–6). Razumevanje diskurzov modernizacije, fleksibilnosti in odgovornosti omogoča analizo delovanja razmerij moči in posledično razmislek o diskurzivnih legitimizacijah vztrajajočih odnosov neenakosti v pogojih absolutne individualne svobode.¹⁸

Preskriptivni *etos* postmarksistične teorije razvije predvsem Mouffova (2005; 2009), in sicer z nadaljevanjem dela na konceptu radikalne demokracije in radikalnega demokratičnega državljanstva, ki je sicer že opredeljen v »Hegemoniji in socialistični strategiji« (Laclau in Mouffe 2001, 149–193).¹⁹ Vstop teorije radikalnega demokratičnega državljanstva bomo v tem pogledu definirali kot preskriptivno potezo postmarksistične teorije, ki možnosti razvoja demokracije vidi v oblikovanju političnih identitet, utemeljenih v kolektivnih demokratičnih zahtevah, osrediščenih okoli kolektivnih oblik identifikacije, kot so npr. ženske, delavci, istospolno usmerjeni, ekološka in nova družbena gibanja: »To je koncepcija državljanstva, ki na podlagi skupne identifikacije z radikalno demokratično interpretacijo načel svobode in

¹⁹ Wenman (2003) vpelje razlikovanje med pristopoma Chantal Mouffe in Ernesta Laclaua z ločevanjem med dekonstruktivistično držo poststrukturalizma Laclaua, ki razvija postmarksistično teorijo z ohranitvijo elementov marksizma na eni strani, in preskriptivno držo razumevanja pogojev radikalnega demokratičnega pluralizma v delih Mouffove, ki je utemeljena s potrebo po ohranitvi liberalne politične tradicije na drugi.

enakosti stremi h konstrukciji 'nas', verigi enakosti med zahtevami skozi artikulacijo principa demokratične enakosti« (Mouffe 2005, 70).

Umestitev praks prehranjevanja in hrane kot virov novih identitetnih projektov posameznikov umeščamo v raziskovanje potenciala radikalnega demokratičnega državljanstva v pogojih naprednega liberalizma skozi prizmo nujnosti in naključnosti. Prizma nujnosti izhaja iz potrebe po razumevanju načinov, na katere so prakse prehranjevanja v institucionalnih relacijah naprednega liberalizma opredeljene v relacijah zasebnosti. Kljub vztrajnosti družbenih neenakosti kot določujočih dejavnikov vzorcev prehranjevanja, dostopa do hrane in posledično učinkov na zdravje je racionalizacija odgovornosti premeščena na posameznike kot samoodgovorne (izolirane) akterje (Lupton 1998, 68–93; Lupton 2003, 44–47; Ule 2003, 47–49; Kamin 2006, 37–49). Analiza operacionalizacije institucionalnega diskurza individualne odgovornosti je opredeljena v pomenskih mejah tega diskurza in družbenih razsežnostih, ki jih zajema. Alternativni diskurz, ki relacije prehranske neenakosti premešča iz polja zasebnega, bomo analizirali v pogojih diskurzivnih možnosti artikulacije novih pomenov in praks. Naključnost izbranega področja raziskovanja lociramo v generičnosti diskurzov naprednega liberalizma, ki posameznike subjektivira v diskurzu samoodgovornosti in etične drže. Diskurz prehranjevanja namreč predstavlja le del širše diskurzivne formacije naprednega liberalizma, ki je utemeljena na presečišču individualizacije odgovornosti in pluralnosti identitetnih virov.

3 FOUCAULTSKA DEDIŠČINA – TEORIJA VLADNOSTI V ERI NAPREDNEGA LIBERALIZMA

Teorijo vladnosti, kot smo jo orisali do sedaj, umeščamo v foucaultsko tradicijo zaradi značilnosti raziskovalnega pristopa, ki ga je le-ta prevzela predvsem po genealoški fazi Michela Foucaulta. Miller in Rose (2010, 5) kot določujočo za njuno teoretsko usmeritev izpostavljata deli »Nadzorovanje in kaznovanje« (2004) ter »Rojstvo klinike« (2009). Svoj pristop utemeljita v konceptih, ki izhajajo iz tega opusa, vendar kot določujoče izpostavljata predvsem naslanjanje na obliko analize (*analytics*), *etos* raziskovanja in pomen vprašanja, »koga in kaj moramo razumeti v kritičnem raziskovanju odnosov znanja, avtoritete in subjektivitete v naši sedanosti« (Miller in Rose 2010, 8). Vendar, kot izpostavljata avtorja, pristopa, ki se je oblikoval pod oznako »zgodovina sedanosti« (*History of the Present*), ne označuje in ne sme označevati le foucaultska dediščina, temveč moramo pristop razumeti v njegovi transdisciplinarnosti in reinterpetaciji ter oblikovanju novih konceptov (*ibid.*). Analiza je v teh pristopih umeščena v razumevanje genealogije oblasti skozi rekonstrukcijo odnosa med problemskimi področji ter ponujenimi rešitvami in prekinitvijo samoumevnosti sedanosti: »/.../ da postane dano zopet nenavadno in da povzročimo premislek o tem, kako je postalo tako naravno« (Rose 2004, 57).

Značilnosti analitičnega pristopa izpostavljamo v odnosu do foucaultske države v smislu vztrajanja na interpretaciji diskurzov in praks v oblikovanju in preoblikovanju institucij in subjektivitet, razsrediščenju moči skozi umik poudarka na državi kot določujočem izvoru moči ter na osrediščenosti produktivnosti moči na podlagi razumevanja odnosa med praksami in tehnologijami države in svobodo posameznikov. Denaturalizacijo diskurzivne določenosti subjekta teorija vladnosti naslavlja skozi dekonstrukcijo diskurzivnega polja in intervencijskih praks (McKee 2009, 465), in sicer preko obrata raziskovalnega vprašanja iz »zakaj« v »kako«: »/.../ zakaj se je nekaj pojavilo kot problem določenim ljudem v določenem trenutku, je vprašanje, na katerega teorija pogosto odgovarja s sklicevanjem na predoločene koncepte razreda ali poklicnih 'interesov'« (Miller in Rose 2010, 6). Nujnost obrata tega vprašanja avtorja utemeljujeta s konstruktivno vlogo denaturalizacije vzročnosti in z nepristajanjem pristopa na »razlagalno« funkcijo teorije (*ibid.*). Podobno Dean (2010, 39–40) poudarek prizme opredeli v odnosu med praksami in problematizacijami države, ki omogočajo

razumevanje teh procesov v odnosu do subjektov. Teorija vladnosti je torej usmerjena v razumevanje zgodovine diskurzivnih intervencij oblasti, ki oblikujejo posameznikov odnos do samega sebe in do drugih, pri tem pa razkrivajo koncepcije posameznikov v njihovih raznolikih vlogah (Miller in Rose 2010, 7).

Vlogo države pri vzdrževanju odnosov oblasti teorija vladnosti naslovi preko razsrediščenega razumevanja države skozi odnose vladnosti in preko vseprisotnosti odnosov, ki prestopajo tradicionalne meje državnih aparatov (McKee 2009, 468–469). Rzsrediščeno razumevanje moči države pristop premešča v mnogoterost centrov oblasti, ki omogočajo operacionalizacijo moči države v razmerjih mikro odnosov in norm (Miller in Rose 2010, 5). Odnose oblasti, ki temeljijo na razvejanem aparatu sodobne države, pristop opredeli s procesom »governmentalizacije države« (op. p. Boris Čibej *et al* 1991d, 117)²⁰ – kontinuiranim procesom opredeljevanja področij, ki bodisi spadajo ali ne spadajo v pristojnost države in posledično opredeljujejo dihotomije javno/zasebno, politično/nepolitično (Rose 1996, 38; Rose 2004, 18). Analitika oblasti (*analytics of government*) pri opredeljevanju funkcij države ne vstopa skozi razumevanje distribucijske moči države, delitve med državo in civilno družbo in podobno (klasični sociološki in politološki koncepti). Diskurze o oblasti namreč identificira kot notranji del izvajanja oblasti, multipliciteto odnosov pa kot določujočo za izvajanje oblasti: »Režimi oblasti in pravil imajo analitično prednost v odnosu do distribucije moči in delitvijo med državo in civilno družbo ter med zasebno in javno sfero« (Dean 2010, 37).

Tretja določujoča značilnost je koncepcija moči kot produktivne. Podobno kot Foucault (1991d, 114; 2004, 257–8), ki svobodo razume v konstitutivni vlogi subjektivacije, teorija vladnosti oblast proučuje preko načinov, na katere le-ta omogoča delovanje subjektov v odnosu do samih sebe: »/.../ subjektivacija kot oblika delovanja na delovanje« (Miller in Rose

²⁰ Primarnost države Foucault (1991d, 117) v hierarhiji virov izvrševanja oblasti umesti v odvisnost ostalih virov od aparatov države, ki se morajo v sodobnih družbah bodisi zaradi izpeljanosti bodisi zaradi nadzorstva države vedno sklicevati nanjo. Proces poimenuje po ožjem pomenu besede *gouvernement*, ki označuje proces izpopolnjevanja, racionalizacije in centralizacije odnosov oblasti v obliki državnih institucij – sodobna država je sledeč Foucaultu *governmentalizirana*. Kljub temu je ne smemo konceptualizirati kot meta-oblasti (Foucault 1991c, 66), temveč v soodvisnosti njene vloge od raznovrstnosti in naddoločenosti oblastnih razmerij izven te forme oblasti.

2010, 8). V diskurz liberalizma, ki ga določa svoboda posameznikov, vladnost torej ne vstopa skozi zavračanje svobode kot fikcije, temveč analizira načine, na katere je ta svoboda operacionalizirana z ustvarjanjem pogojev, ki sploh omogočajo prakse svobode (Barry *et al* 1996, 8; Burchell 1996, 21).²¹ Pristop vladnosti oblast operacionalizira skozi »delovanje na delovanje« in jo opredeli v »samih globinah duše« (McKee 2009, 470) oziroma v odnosu subjekta do lastne svobode.²²

3.1 SVOBODA SUBJEKTA/SUBJEKT SVOBODE

Konceptualizacija identitete v konstrukcionistični tradiciji diskurzivnih pristopov izhaja iz antiesencialistične predpostavke poststrukturalizma, ki zavrača inherentno bistvo posameznikov, ki ga lahko razkrijemo (Ule 2000, 203–209). Ta predpostavka tako popolnoma destabilizira idejo samozadostnega subjekta, ki zavzema središčno pozicijo kartezijanske tradicije. Kot izpostavlja Hall (2003, 1–2), je identiteta v diskurzivnih pristopih, »/.../ ideja, ki je ne moremo misliti na star način, ampak brez nje določenih vprašanj sploh ne moremo misliti«. Rekonceptualizacija identitete iz t. i. močne v šibko je del kritičnega pristopa postmodernizma in kulturnega obrata v družboslovju, ki prenese poudarek z analiz, ki svojo razlagalno moč utemeljujejo v opisovanju in analizi družbenih struktur, na analize, ki so utemeljene na razumevanju diskurzov in kulturnih označevalcev (Grad in Rojo 2008, 4–5). Razumevanje subjekta v pristopu vladnosti torej ni opredeljeno z notranjo esenco posameznika, ki ga moramo »odkriti«, »osvoboditi«, »emancipirati«, saj pristop analizo

²¹ Dean (1996, 214–220) analizo procesov subjektivacije opredeli kot »kritično ontologijo sebstva« (*critical ontology of ourselves*), pristop, ki ne nudi rekonceptualizacije identitete, ampak spreminja analitično perspektivo, ki ne govori več s pozicije gotovosti. Omogoča torej razumevanje načinov, na katere je bila omogočena konceptualizacija sodobnih identitet, ki posameznika opredeljujejo s psihološko notranjostjo, v katero se lahko vpisujejo determinante kulture, ki posameznika oblikujejo v določeno osebnost.

²² McKee (2009) v prispevku sintetizira postfoucaultski pristop k vladnosti z realistično teorijo upravljanja. Sintetizira tudi poglobljene kritike pristopa, in sicer v petih točkah: i) zanemarjanje empirične realnosti; ii) preveč abstrakten pogled na oblast, ki zaradi koncipiranja oblasti kot vseprisotne onemogoča razmislek o delovanju moči; iii) generičnost koncepcije vplivov oblasti, kar kaže na nepozornost na družbene razlike; iv) zavračanje središčne vloge države in v) zanemarjanje možnosti odpora.

usmeri v »rekonceptualizacijo, misliti (subjekt) v novi, razsrediščeni in premeščeni poziciji znotraj paradigme« (Hall 2003, 2).

Genealogija subjektivacije je opredeljena z razumevanjem subjekta skozi dekonstrukcijo načinov, na katere posameznik gradi odnos do samega sebe in oblik, ki so to omogočile. Ne razlaga torej zgodovinske konstrukcije sebstva, ampak zgodovino odnosa posameznikov do sebe: »Naš odnos do sebe, tako rekoč, je zavzel obliko, kot jo je, ker je objekt cele serije bolj ali manj racionaliziranih shem, usmerjenih k oblikovanju razumevanja in delovanja ljudi v imenu določenih ciljev – moškosti, ženskosti, /.../« (Rose 2003, 128–130). Zgodovina spreminjajočih se odnosov sebstva je utemeljena v zgodovinskih in institucionalnih diskurzivnih formacijah, ki so opredeljene z odnosi moči (Hall 2003, 4) in ne s posledicami spremenjenih objektivnih kulturnih in družbenih pogojev. Pristajanje na vzročno-posledično prizmo bi namreč pomenilo pristajanje na razumevanje identitete v njeni esencialistični obliki – v razumevanju posameznikov kot subjektov zgodovine, ki imajo zmožnost podeljevanja pomenov (Dean v Rose 2003, 130).²³

Subjekt je torej razumljen kot tarča mnogoterosti dejavnikov in ne kot entiteta, ki ima svojo zgodovino (Rose 2003, 142). Subjektivacija je proces, kjer je oblikovanje posameznika na podlagi uporabe raznolikih diskurzivnih virov vedno v nastajanju – vedno znova odgovarja na vprašanja prihodnosti in ne obstaja izven zgodovine (Hall 2003, 4). Sprejetje subjekta brez konceptualizirane notranjosti predvideva dekonstrukcijo vpisov brez vnaprejšnje določenosti hierarhije, »zakonov notranjosti« in neposrednosti vpisov zunanjih dejavnikov, ki »ne totalizirajo, internalizirajo brez poenotenja, se združujejo v obliki gub, ki ustvarjajo površine, prostore, tokove in odnose« (Rose 2003, 142). Režimi oblasti pri tem niso določujoči v

²³ Izhodiščno pozicijo, ki subjekt popolnoma razsredišči, Hall (2003, 10) v delih Foucaulta označi kot brezobziren (*ruthless*) napad na »velik mit notranjosti« (*interiority*), ki je utemeljen v kritiki humanizma in filozofiji zavesti. Takšen pristop predstavlja za Halla radikalno historizacijo kategorije subjekta, ki nima obstoja in nobene transcendentalne kontinuitete ali identitete. V odgovoru na možnosti metodološke umestitve genealogije v odnosu do fenomenološkega subjekta Foucault (1991c, 62) tako trdi: »Konstitutivni subjekt je treba odpraviti, znebiti se je treba samega subjekta, se pravi, dospeti je treba do analize, ki lahko razloži konstitucijo subjekta znotraj zgodovinskega okvira. In prav to bi imenoval genealogija, tj. taka oblika zgodovine, ki lahko razloži konstitucijo vednosti, diskurzov, področij objektov itn., ne da bi se ji bilo treba sklicevati na subjekt, ki je bodisi transcendentalen v razmerju do polja dogodkov ali pa se v svoji prazni istosti vleče skozi vso zgodovino«.

materialnosti, ki bi omogočala dekonstrukcijo določenosti učinkov moči, ampak le oblikujejo in predlagajo možnosti delovanja ter so učinkoviti, kadar se posamezniki prepoznajo na podlagi ponujenih izbir, tj., če se z njimi identificirajo (Dean 2010, 43). Identitete so le točke, ki začasno utrdijo subjektne pozicije znotraj diskurzivnih formacij v stalni napetosti med ekscesom in mankom kot posledico uvijanja raznolikih procesov in tehnik, ki so v določenem trenutku zavzeli pozicijo avtoritete (Ule 2000, 237–240; Rose 2003, 142). Hall (2003, 5–14) proces identifikacije najde v nepopolnosti in kontinuiranosti procesa v točkah delne fiksacije, ki zavzamejo pozicijo (začasnih) identitet: »Identitete so torej točke začasne fiksacije subjektivnih pozicij, ki jih diskurzivne formacije konstruirajo – so izid uspešne artikulacije ali 'uklenitve' subjekta v tok diskurza – identitete so, kot je, pozicije, ki jih subjekt mora zavzeti, medtem ko vedno ve, da so le reprezentacije /.../«.

Značilnost sodobnega režima sebstva je, da temelji na prespraševanju, delovanju v odnosu do sebe in na predpostavki o možnosti spoznanja o sebstvu – delovanje v tej relaciji je dojeto kot končno obzorje razumevanja sebstva. K središčnosti relacij spoznavnega in svobodnega sebstva genealogija subjektivitete pristopa skozi prizmo virov, pogojev in avtoritet, ki opredeljujejo posameznika kot aktivnega akterja lastnih izbir, odgovornosti, t. i. jezika sodobne identitete. Svoboda posameznika tako ne predstavlja svobode v objektivnosti cilja končne osvoboditve, materialnosti notranje esence – teoriji akterja – ampak v relacijah prekrivajočih se in nasprotujočih si režimov subjektivacije, ki jo šele opredeljujejo (Ule 2000, 238–239). Teorija vladnosti ne predvideva nikakršne *a priori* materialne kritične pozicije, temveč le mnogoterost nasprotujočih si režimov, ki so vedno pogojeni skozi določeno prizmo resnice (Rose 2003, 134–145). Svobodni subjekt naprednega liberalizma v teoriji vladnosti ni forma, notranja esenca ali cilj razvoja zgodovine, temveč objekt analize, ki ga moramo umestiti v širše pogoje, ki ga sploh omogočajo. V nasprotju s tem predstavlja poprej omenjeni trenutek Foucaultove misli, ki napoveduje možnost svobode v delovanju posameznika v odnosu do samega sebe, edino možnost vstopa objektivnega cilja svobode in s tem opredeljuje normativni trenutek njegove misli. Hindess (1996, 83) definira t. i. navidezen Foucaultov paradoks svobode v oddaljitvi od razumevanja moči kot igre ničelne vsote, med popolno diskurzivno določenostjo subjekta in praksami absolutne svobode, v možnostih, ki jih sedanost opredeljuje v odnosu do potencialnih radikalnih sprememb: »/č/e politična teorija sledi tej opredelitvi vseobsegajoče moči, potem izgubi priložnost razumevanja trenutkov

upanja, ki se odpirajo, medtem ko se premikamo med tehnikami (*techniques*), skozi katere odnosi moči poskušajo, a nikoli popolnoma ne uspejo v 'fiksaciji' vzorca«. ²⁴ Drugi nastavek za razumevanje normativne preskriptivnosti pristopa najdemo v opisu relacij subjekta svobode pri Roseu (2003, 145–146), ki nove oblike subjektivacije dojema kot določujoče za reafirmacijo diskurza trga in oddaljevanja od skrbi za skupno dobro. Omejitev trenutka popolnega relativizma tega pristopa nam bo v nadaljevanju služila kot točka kontekstualnega vstopa v (ne)možnost agonistične demokracije in pomagala pri opredeljevanju širše diskurzive subjektivacije na področju prehranjevanja.

3.2 OPERACIONALIZACIJA RESNICE²⁵

Izhajajoč iz določujoče vloge države kot osrednjega vira pomenov oblikovanja odnosov do sebstva teorija vladnosti opredeli delovanje oblasti v diskurzivni določenosti delovanja države v odnosu do subjektov (Sørensen in Torfing 2007, 179). Skozi slednjo teorija opredeli dve skupini virov delovanja oblasti: i) diskurze, ki problematizirajo in racionalizirajo oblast, in ii) materialne pogoje oblasti, ki vednost tehnologizirajo in operacionalizirajo (Rose 2003; Rose 2004; Howarth 2005; Dean 2010; Miller in Rose 2010). Povezovanje materialnosti in ideje oblasti Howarth (2005, 318) opredeli kot sintezo arheološke in genealoške faze Foucaultovega pristopa, kar teoriji vladnosti omogoča hkratno analizo pojavnosti in oblik v njihovi »naključni pojavnosti in produkciji«. Izhodiščno pozicijo pristopa predstavlja razumevanje delovanja oblasti v situacijah preloma vloge države, trenutek, v katerem se pojavijo novi načini definiranja pomena posameznega polja na osi vednost-politika-etika (Foucault 1994, 111–119). Foucault (1991c, 59) v odgovorih na vprašanja o vlogi diskontinuitete v svojih delih izpostavlja tok zgodovine skozi razumevanje prelomov, ki niso

²⁴ Bellova (1996, 84) dialektiko med popolno določenostjo subjekta z odnosi moči in svobodo delovanja v danem kontekstu pri Foucaultu opredeli kot »časovno določenost svobode« (*temporality of freedom*), raziskovanje načinov, ki v določenem trenutku vzpostavljajo *etos* svobode.

²⁵ Foucault uporablja mehanicistični besednjak za razumevanje načinov delovanja družbe – družba kot artefakt in ne kot organska enota, oziroma kot v opredelitvi koncepta »aparata« (*apparatus*) povzemata Rabinow in Rose (2003, 10): »aparat kot orodje, ki je namenjeno produkciji nečesa – mehanski pripomoček, katerega namen je v tem primeru (bio-oblasti) nadzorovati in upravljati določeno značilnost populacije«.

utemeljeni v novih objektivnih pogojih in/ali postopnem razvoju znanosti/vednosti. Za razumevanje teh sprememb moramo v polje družbenega namreč vstopiti širše: »Kako to, da pride v določenih trenutkih in v določenih redih vednosti do teh nenadnih skokov, do pospeševanja evolucije, do transformacij, ki se nikakor ne skladajo z mirno, kontinuirano podobo, ki jim jo običajno pripisuje?« (*ibid.*). Trenutek problematizacije delovanja oblasti je namreč tista točka, ki omogoča razumevanje narave oblasti v njeni naključnosti in zahteva odgovor na vprašanje, »kako vladati« (Dean 2010, 38). Kot izpostavljata Miller in Rose (2010, 61), moramo k analizi artikulacije oblasti vedno pristopati s stališča pomanjkljivosti njenega delovanja.

Diskurzivna narava oblasti je ujeta v specifičnih načinih razumevanja vloge države oziroma v političnih racionalizacijah, ki so opredeljene v raznolikih programih delovanja razpršenih centrov avtoritete.²⁶ Politične racionalizacije oziroma politični diskurzi predstavljajo proces, na podlagi katerega se oblast sistematično, zgodovinsko in učinkovito utemelji v resnici (Rose 1996, 42). Kot na primeru diskurzov liberalizma, države blaginje in neoliberalizma pokaže Rose (2004, 24–28), moramo kot izhodiščno analitično pozicijo postaviti »mnogoterost poskusov racionalizacije narave, sredstev, ciljev, meja, izvajanja moči in slogov vladanja, instrumentov, tehnik in praks, s katerimi so povezani«. Ne smemo jih torej razumeti kot kontinuirane (določujoče) epohe. Politične racionalizacije opredeljujejo moralna oblika (pravilna delitev odgovornosti in nalog), epistemološki značaj (artikulacija v odnosu do določene koncepcije objektov vladanja), artikulacija in strateški značaj (povezovanje dejavnikov regulacije posameznikov z določenimi vrednotami zaželenega in nezaželenega) (Rose 2003, 133; Miller in Rose 2010, 58). Razumeti jih moramo kot »namerne, a nesubjektivne«, saj vedno stremijo k izpolnitvi določenega cilja, a hkrati ne morejo predstavljati izida zavestnih odločitev (Sørensen in Torfing 2007, 39).

²⁶ Odnos med problematizacijo določenega področja in operacionalizacijo le-tega v programih, ki problem naslovijo v njegovih dimenzijah znanstvene opredelitve, operacionalizirajo resnico in ga »programatizirajo«, je odnos prevoda, premikanje med prostoroma oziroma »artikulacija določene skrbi v drugi modaliteti« (Miller in Rose 2010, 61–63). Politične racionalizacije pa moramo razumeti tudi v njihovi konstitutivni družbeni vlogi, saj opredeljujejo bistvo našega načina razmišljanja o in delovanja v odnosu do sebe in drugih (Barry *at al* 1996, 7).

Tehnologije oblasti predstavljajo instrumentalizacijo oblasti v kompleksnosti sistemov in aparatov, katerih vloga so splošni nadzor, regulacija in distribucija oblastnih razmerij (Foucault 1991d, 116). Predstavljajo torej praktični vidik oblasti, ki skozi strategije, tehnike in procese operacionalizira probleme in jih vzpostavi v njihovi (družbeni) mrežni razsežnosti (Miller v Miller in Rose 2010, 63). Kompleksnost mehanizmov, skozi katere se oblast operacionalizira, teorija vladnosti analizira preko raznolikosti povezav, ki jih ti mehanizmi vzpostavljajo med avtoritetami in dejavnostmi posameznikov in skupin – regularizacije in odnosov do avtoritete, določanja virov praktičnega znanja o načinih in ciljnih oblikovanja delovanja posameznikov ter nemožnosti popolnega prevoda (Rose 2004, 51; Miller v Miller in Rose 2010, 63).

3.3 KONTURE NAPREDNEGA LIBERALIZMA

Foucaultska dediščina koncepta liberalizma predstavlja analitični vstop v dojetje sodobnih odnosov oblasti (in posledično svobode). Teorija vladnosti razume liberalizem kot doktrino omejene oblasti, ki v določeni skupnosti zagotavlja realizacijo interesov in svobode te skupnosti s tem, ko opredeli omejitve tej svobodi in zariše sfero izvajanja oblasti, ki je načeloma ločena od gospodarstva in družbe (Hindess 1996, 66). Genealogija raziskovanja liberalizma kot glavna os odnosa med oblastjo in svobodo temelji na analizi načinov, na katere liberalizem kot »umetnost vladanja« v določenem obdobju ustvarja mrežne odnose oblasti, opredeljuje politične in nepolitične elemente ter odnose med njimi, operacionalizira in opredmeti nepolitične elemente skozi zagotavljanje ideje individualne svobode. Pri tem pa ta genealogija vedno temelji na nedoločenem ravnovesju med »vladati preveč in vladati premalo« (Dean 2010, 64).

Dean (2010, 64) izpostavi »reinkarnacijsko sposobnost liberalizma«, da (re)definira odnose svobode in oblasti, ter ga opredeli skozi načine, na katere družbeno predstavlja protiutež izvajanju oblasti. Vsakokratne odnose moramo torej razumeti preko družbene

problematizacije liberalizma,²⁷ ki z neprestanim ocenjevanjem delovanja, odvisnosti od pristanka posameznikov in soodvisnosti od ekonomske sfere določujoče vpliva na dojetje svobode posameznika. Napredni liberalizem torej ni le temelj delovanja in hkrati ne le posledica velikih narativov zgodovine,²⁸ temveč vsakokratna posledica vzpostavitve (naključnih) odnosov svobode in oblasti na podlagi določenih režimov vednosti in institucij (Dean 2010).

Dean (2010, 176) prelomnico spremenjenega odnosa med oblastjo in družbenim locira v obdobje po drugi svetovni vojni, ko reprezentacija države blaginje uspe v fiksaciji odgovornosti države do družbe. Le-ta v odnosu do nacionalne države predstavlja enotno telo, katerega skupni cilj je varstvo skupnosti na nacionalni osnovi, tj. države. Takšna koncepcija odnosa med družbenim in oblastjo se je operacionalizirala v režimu države blaginje z odnosi, ki so posameznika subjektivirali v vlogi državljana, ki je na podlagi nacionalne pripadnosti postal nosilec pravic do socialne varnosti in izobraževanja v zameno za pristajanje na izvajanje lastne odgovornosti do družbe. Subjekt države blaginje v tem diskurzu še vedno ostaja opredeljen v liberalnem značaju svobode in zasebnosti, ki sta opredeljeni v samem diskurzu demokracije in svoboščin (Rose 1996, 49).

Problematizacija diskurza države blaginje izhaja iz radikalizacije odnosa med družbeno in ekonomsko sfero, kar postane določujoče za razumevanje restrukturiranja in socialne države. Simbolni vstop v problematizacijo družbenega kot sestavnega, enotnega dela oblasti, predstavlja govor Margaret Thatcher, ki je leta 1987 naznanila konec socialne države: »In veste, ni takšne stvari, kot je družba. So le posamezniki, možje in žene, in so družine« (Thatcher v Dean 2010, 177). Ta simbolni vstop v problematizacijo odnosa med družbo in posameznikom predstavlja novo obdobje liberalizma, ki temelji na redefiniciji socialne države v državo, ki omogoča (*enabling state*). Problematizacije socialne države pa ne smemo

²⁷ Bellova (1996, 81) na podlagi argumenta Adorna in Horkheimerja opredeli liberalizem kot obljubo in ne kot formo oblasti, saj temelji na operacionalizaciji svobode in pravic, ki se bodo šele uresničile.

²⁸ Civilno družbo, ki v pristopih kritične teorije, marksizma in komunitarizma predstavlja posledico razvoja liberalne misli, Burchell (1996, 23) opredeli kot objekt in cilj oblasti, saj vključuje posameznike, ki svojo svobodo operacionalizirajo na podlagi širših režimov in skozi njo povratno vplivajo na delovanje oblasti. Glej tudi Barry *et al* (1996).

opredeliti le v enosmernosti neoliberalne ekonomske logike, temveč predvsem kot problematizacijo subjekta države blaginje, ki je bil kritično obravnavan tako v desnopolitičnem diskurzu (suboptimalno delovanje ekonomske produktivnosti) kot tudi v levopolitičnem (ustvarjanje pogojev odvisnosti, pomanjkanje mehanizmov opolnomočenja). Reinterpretacija oblasti je primarno temeljila na artikulaciji potrebe po povečevanju konkurenčnosti in podjetništva, ki sta postala temelj razumevanja optimizacije družbenega in ekonomskega življenja (Rose 2004, 138–141).

Rekonceptualizacija družbe v diskurzu ekonomistične sfere je določujoče vplivala na spremenjeno racionalizacijo vloge subjekta in vloge države (Rose 2004; Dean 2010; Miller in Rose 2010). V diskurzu naprednega liberalizma postane določujoča ekonomistična prizma, ki za zagotovitev individualne (ekonomske) svobode posameznika potrebuje državo kot aktivnega akterja, ki zagotavlja organizacijske temelje te svobode. Redefinicija vloge državljana v trenutku fiksacije pomenov ekonomske svobode kot temeljnega identifikacijskega dejavnika postane vezana na patriotsko dolžnost. Svoboda ni več zaščita pred pomanjkanjem, ampak je opredeljena v zmožnosti samorealizacije, utemeljene v individualni aktivnosti in univerzalni koncepciji izbire kot temeljev racionalnega delovanja (Rose 2004, 138–144; Salecl 2010, 22). Burchell (1996, 23) antidružbeni in antidržavni element neoliberalizma opredeli skozi dekonstrukcijo diskurza svobodnega, podjetnega in tekmovalnega posameznika, ki je simptomatična za razumevanje logike subjektivacije diskurza neoliberalizma. Dean (2010, 72) opredeli koncept izbire kot koncept inherentne, objektivistične logike, koncepcijo posameznika kot »*manipulable man*« in kot podjetnika lastne usode.

Država v diskurzu naprednega liberalizma zavzema nedoločen položaj med diskurzom popolne (ekonomistične) svobode in mrežnim obsegom vpliva določanja pogojev te svobode. Ta odnos Barry *et al* (1996, 11–12) opredelijo kot »degovernmentalizacijo države, ampak vsekakor ne degovernmentalizacijo *per se*« – država namreč vstopa v relacije naprednega liberalizma kot nujen pogoj vzpostavitve tehnologij, ki bodo sploh omogočile oblikovanje pogojev avtonomizacije. Država tako aktivno sodeluje pri določanju načinov, na katere so posamezniki šele subjektivirani v odgovornosti in opolnomočenju. Vzpostavitev razsrediščene

mreže odgovornosti in opredelitve njenih pogojev postane primarna vloga države, oziroma kot to opredeli Rose (1996, 53), v »paradoksu neoliberalizma«:

»Navkljub pozicioniranju v vlogo kritika politične oblasti (neoliberalizem) ohranja programski a priori, predpostavko, da je lahko realnost opredeljena skozi avtoriteto: objekti oblasti so osmišljeni na način, ki njihove probleme odpravlja na podlagi diagnoze, recepta in zdravila. /.../ Ohranja perspektivo, da je nezmožnost oblasti, da doseže svoje cilje, mogoče preseči z oblikovanjem novih strategij, ki ji bodo omogočile uspeh«.

Če povzamemo po Roseu (1996, 53–59), v relacije naprednega liberalizma vstopamo skozi tri točke:

- i) polje novih odnosov med ekspertizo in politiko, utemeljeno v prenosu tehnologij in racionalizacij iz ekonomistične v politično sfero, kot sta npr. računovodstvo in revizije;
- ii) mrežo pluralnih odnosov tehnologij družbenega, utemeljeno v odnosu med odgovornim posameznikom in njegovo skupnostjo;
- iii) razumevanje novih načinov subjektivacije posameznika, katerega pogoji svobode so umeščeni v režimu psihologizirane in marketizirane samoodgovornosti.

K problematizaciji polja, ki se vzpostavlja na ravni individualne odgovornosti do lastnega zdravja ob hkratnem razmisleku kozmopolitskega etičnega subjekta, bomo pristopili iz določujočih potez diskurza naprednega liberalizma – našega jedca bomo razsrediščili v diskurzu individualne odgovornosti, ki napoveduje fragmentacijo družbenega, ter nakazali vstop v razumevanje teh režimov prehranjevanja v njihovi družbeno-politični razsežnosti.

3.3.1 Svoboda subjekta neoliberalnega diskurza

Nove relacije družbenega so v kontekstu spremenjene racionalizacije družbenega in s tem prevladujoče organizacije odnosa v obliki socialne države določujoče vplivale na relacijsko umeščenost posameznika. Rekonceptualizacija svobode kot avtonomije je utemeljena v diskurzu realizacije lastnih želja in potreb po individualnem delovanju (Rose 2004, 84).

Ekonomistična koncepcija opredeljuje avtonomnega subjekta odgovornosti s konturami tržne logike, ki avtonomijo definirajo z izenačitvijo le-te s podjetniško logiko tržnih mehanizmov. Svobodni subjekt tako postane podjetnik lastne usode, ki z avtonomnim delovanjem in sprejemanjem odločitev prevzema popolno odgovornost za izvajanje lastne svobode in za delovanje »izbranih nekaj«, ki so opredeljeni v odsotnosti sposobnosti sprejemanja avtonomnih odločitev (Donzelot v Burchell 1996, 29; Hindess 1996, 65). Dean (2010, 180) prevlado diskurza ekonomistične svobode poveže z družbeno razsežnostjo procesov subjektivacije, utemeljene v racionalizaciji avtonomne izbire. Izbira namreč ni več razumljena zgolj kot racionalni odgovor ekonomskega subjekta, ampak postane temelj delovanja v vseh sferah.

Izvajanje oblasti postane v naprednem liberalizmu neločljivo povezano s koncepcijo osebne svobode v pogojih razsrediščenih centrov države in v pogojih grobe diskontinuitete med državo in zasebnim (Rose 2004, 80; Dean 2010, 151). Kljub potrjevanju določujoče tržne logike sodobna liberalna oblast ne naturalizira odnosa do ekonomistične logike, temveč ga posredno vpliva v operacionalizacijo delovanja na osi odgovornost–nadzor, in sicer skozi tehnologizacijo odnosa med javnim in zasebnim (kontraktualizem) in skozi delovanje na svobodo posameznika (Dean 2010, 188–191). Diskurz osebne odgovornosti je v relacijah naprednega liberalizma neločljivo povezan z racionalizacijo tehnologij potrošnje, ki utemeljujejo odnos med posamezniki in proizvodi ter odnos v diskurzu »psi-ekspertov«.²⁹ Oba temeljita na razumevanju posameznika v identitetnih okvirih, v pogojih avtonomije in v imperativu samoaktualizacije skozi izbiro (Rose 2004, 83).

Nove oblike samoodgovornosti so premeščene v polje zasebnosti, kjer moramo odgovornost iskati v racionalnosti posameznika, ki predstavlja nujni in edini pogoj realizacije svobode. Naturalizacija odnosov samoodgovornosti v razumevanju delovanja oblasti vzpostavi novo ravnotežje med politiko in etiko. Izvajanje svobode na osi posameznik-skupnost oddalji

²⁹ Vzpon psi-ekspertize, ki jo kot določujočo za diskurz racionalizacije atomističnega posameznika opredeljuje Rose, umeščamo v širši kontekst t. i. nujnosti kulturne revolucije, ki temelji na reinterpretaciji izgubljenih vrednot družbenega – procesa, ki poskuša poiskati odgovor na vprašanje, »kako vladati avtonomiji posameznikov, ki več niso vezani na vrednote« (Dean 2010, 191).

državo kot referenčno točko odgovornosti (Burchell 1996, 26). Svoboda v diskurzu naprednega liberalizma v oblastni igri ničelne vsote ne sme biti koncipirana kot odnos zatiranja in osvoboditve (Rose 2004, 95), ampak v relacijah svobode kot določujočega dejavnika praks, ki jo utemeljujejo. Dean (2010, 158–162) usmeri pozornost v inherentno nesvobodo liberalnih praks, ki na podlagi določanja meja in pogojev skupnosti svobodnih posameznikov določajo pogoje intervencije v življenje tistih, ki si te svobode bodisi ne želijo bodisi je niso sposobni izvajati v pogojih njene vsakokratne operacionalizacije. Način, na katerega je opredeljena svoboda posameznika, v določenem režimu resnice torej nosi svoj antipol v tehnologijah in racionalizacijah, ki opredeljujejo nesvobodo tistih, ki niso sposobni igrati »city-citizen« igre, in prav v tem polju moramo opredeliti omejitve svobode neoliberalizma (Dean 2010, 156). Operacionalizacija teh intervencij v vsakokratnih pogojih redefinicije svobode posameznika je torej tisto polje, ki omogoča destabilizacijo diskurzov – ne v materialnosti oblasti, ki zatira, temveč v materialnosti oblasti, ki posameznike v diskurzu naprednega liberalizma subjektivira bodisi kot avtonomne subjekte bodisi kot posameznike, ki te svobode niso sposobni izvajati.

3.3.2 Skupnost kot temelj in/ali oznaka zatona družbenega

Operacionalizacija neoliberalnega diskurza družbenega je v procese identifikacije vnesla novo dinamiko, ki posameznike odvezuje neposredne vezanosti na družbeno kot enoto, ki se v diskurzu socialne države nahaja v mejah nacionalne skupnosti, in jih premešča v relacije neposredne odgovornosti in identifikacije skupnih ciljev.³⁰ Trend obuditve koncepta skupnosti kot temelja identifikacije Burchell (1996, 28) razveže od objektivizirane kritične vloge, ki jo ima le-ta v diskurzu socialne države. Premesti ga v polje razumevanja procesov transformacije, ki se utemeljuje v njeni vsakokratni avtonomnosti skozi specifično operacionalizacijo delovanja (glej tudi Rose 2004, 136).

³⁰ Operacionalizacijo skupnosti moramo na tem mestu razvezati od koncepcije skupnosti v politični misli, kjer predstavlja pogoj realizacije svobode in temeljno protiutež delovanju oblast, torej *formo* analize (kot odgovor na avtonomijo posameznika, kot opis populacije ali kot sestavni del ekspertnega diskurza). Skupnost predstavlja objekt analize, ki je v specifičnih pogojih operacionaliziran na določen način (Rose 2004, 175).

Specifičnost tehnologizacije individualne odgovornosti v diskurzu tretje poti predstavlja status skupnosti, ki mora hkrati obstajati kot objekt intervencije oblasti in ohranjati svojo pozicijo protioblasti. Rose (2004, 167) diskurze racionalizacije te vloge identificira v ekonomističnem diskurzu, ki skupnost primarno razume v relacijah medsebojnega zaupanja, v političnem diskurzu, ki jo definira v relacijah teorije upravljanja,³¹ in v diskurzu levice, ki jo opredeljuje v parametrih protioblasti civilne družbe. Prevajanje teh racionalizacij v delovanje skupnosti je instrumentalizirano z identifikacijo novih avtoritet in načinov upravljanja, ki temeljijo na raziskavah javnega mnenja, tržnih raziskavah, novih tipih organizacije varnosti in ekspertiz skupnosti. Premestitev družbenega v okviru skupnosti predstavlja novo prostorsko opredelitev detotalizirane skupnosti (Miller in Rose 2010, 90) in novo koncepcijo političnega (Dean 2010, 180–196), ki civilne družbo osmišlja skozi dekonstrukcijo relacij med mnogoterimi viri identifikacije in tehnologijami državljanstva. Subjektivacija je torej vedno v procesu prevajanja med prevladujočimi aktivističnimi, kulturnimi in medijskimi diskurzi in tehnologijami državljanstva. Vsi ti posameznike skozi opolnomočenje, konzultiranje in informiranje opredeljujejo kot »aktivne državljanke, informirane in odgovorne potrošnike, kot člane samoupravnih skupnosti in organizacij, kot akterje, ki so sposobni obvladovati lastna tveganja« (Dean 2010, 196).³²

Sinteza razumevanja skupnosti in individualističnega *etosa* neoliberalizma nastajajočo pluralizacijo družbenega premesti iz diskurza kolektivne odgovornosti kot ideala civilne družbe in jo zameji v diskurzih izbire, osebne avtonomije, nadzora, samopromocije in samoupravljanja (Miller in Rose 2010, 92). Sodobni pluralizem kot nova politika skupnosti je v relacijah družbenega definiran skozi samoupravljanje skupnosti s pomočjo trga in storitev države, kjer oblast v fragmentaciji družbenega vedno znova išče ravnovesje in normalizacijo³³

³¹ Za več glej »Theories of democratic network governance« (Sørensen in Torfing 2007).

³² Za analizo tehnologij opolnomočenja posameznikov v relacijah naprednega liberalizma glej Cruikshank (1996).

³³ Lash (2007, 61) gre preko ideje normalizacije ter jo opredeli kot hegemonski koncept, ki je danes nezadosten za razlago delovanja oblasti. Njegova teza je, da je proces normalizacije za delovanje oblasti v posthegemonski družbi nepotreben, saj oblast, ki deluje »od znotraj«, ni več soočena z razlikami, v katere bi bilo treba intervenirati: »Nismo več normalizirani: namesto tega se samokonstruiramo v razlikah«. Ta teza sledi foucaultskemu razumevanju oblasti, vendar zaradi absolutnosti dopušča še manj prostora za operacionalizacijo

odnosov in praks, ki bi zagotovile kontinuirano delovanje avtoritete (Dean 2010, 198). Ta režim Miller in Rose (2010, 94–110) razumeta kot »delovanje oblasti skozi skupnost«. Avtorja stične točke razpršenih tehnologij skupnosti opredelita v treh točkah:

- i) razdružbljanje gospodarske oblasti (Družba in gospodarstvo sta opredeljena kot antagonistični sili. Fragmentacija družbenega predstavlja osnovni pogoj moralnega in psihološkega diskurza ekonomskega državljanstva, utemeljenega v diskurzu podjetništva, sposobnosti, iznajdljivosti in fleksibilnosti.);
- ii) delitev subjektov na podlagi »zmožnosti pripadati« in marginalizacija tistih, ki te zmožnosti ne posedujejo (Diskurz odgovornega državljanstva posameznike določa v njihovi odgovornosti za lastno prihodnost in prihodnost bližnjih. Marginalizirani so določeni skozi prizmo nezmožnosti izvajanja samoodgovornosti.);
- iii) spremenjen odnos med ekspertizo in politiko (Razdružbljenje ekspertnega aparata socialne države, ki postane določen skozi prizmo vladanja (ekspertize) »na daljavo« in avtonomizacije enot, ki izvajajo programe države.).

Razsrediščnost delovanja države in univerzalnega diskurza državljanstva s stališča raziskovanja vloge političnega ni opredeljena le s podobo atomiziranega posameznika, ampak tudi s spremenjenim načinom identifikacije, ki je sedaj racionalizirana s partikularnimi interesi skupnosti. Nove skupnosti so namreč utemeljene v trajnih odnosih, ki oblikujejo prostor čustvenih relacij, vezanih na »mikro kulture vrednot in pomenov«, kar s stališča fragmentacije univerzalističnih diskurzov države in skupnega dobrega v polje možnosti sprememb vnaša novo razumevanje partikularnih interesov (Rose 2004, 172).

3.3.3 Etiko-politika in bio-oblast

Vzpon diskurzov alternativnih režimov prehranjevanja, komodifikacija prehranskih praks in opredelitev hrane v diskurzu odgovornosti predstavljajo relativno nov način problematizacije

prelomov in kritike kot pristop vladnosti. Na tem mestu sprejemamo tezo pristopa vladnosti, ki v diskurzivnih prelomih identificira tisto točko, ki omogoča vpogled v naravo delovanja oblasti.

prehranskih praks, ki so prehranjevanje oddaljile od neposredne vezanosti na telo. Izbira načina prehranjevanja ni več strogo določena z načinom »skrbni za telo in zdravje«, ampak je povezana z dodatnimi režimi resnice. Vprašanje odgovornosti do oddaljenih drugih in skrb za okolje ter ekonomsko pravičnosti v tem prepletu predstavljata del mozaika, ki označuje današnje režime prehranjevanja (Burgess 2001; Halkier 2001; Micheletti 2003; Stolle *et al* 2005; Blue 2009; Sassatelli in Davolio 2010). Iz tega ne sledi, da je diskurz »prehranjevanje-telo« izginil iz razmerij vednosti in oblasti, ampak le, da je bil problematiziran (tudi) na podlagi etičnih parametrov. Subjektivacijo posameznika v vlogo jedca želimo na tem mestu osvetliti v konceptiji bio-oblasti in etiko-politike kot določujočih osi za razumevanje relacij, ki normalizirajo in tehnologizirajo ta režim sebstva (Rose 2004, 188).³⁴

Bio-oblast Foucault definira kot eno od treh osi oblasti, ki tvorijo mrežo odnosov subjektivacije, pri čemer drugi dve predstavljata disciplinirajoča moč in etiko-politika. Bio-oblast je v foucaultski prizmi naslednica racionalizacije oblasti v režimu moči kot suverenosti, ki je nad človeškimi telesi lahko izvajala končno oblast. Osredotočenost bio-oblasti na človeško telo skozi prizmo racionalizacije oblasti predstavlja prehod z vprašanj življenja in smrti na vprašanje upravljanja življenja (Rabinow in Rose 2003, 24). Bio-oblast v odnosu do telesa deluje na podlagi administracije življenja v parametrih populacije. Tako skozi vsakokratno racionalizacijo problemskega polja vzpostavi mrežo pomenov, ki biološke procese umiranja, bolezni, zdravja veže na družbene, kulturne, okoljske in druge pogoje življenja – operacionalizira torej odnos med populacijo in bio-sociološkimi procesi (*bio-sociological processes*). Tehnologizacija tega odnosa nam razkrije, na kakšen način je bil posamezni režim politično opredeljen in osrediščen v relacijah družbenega, posledično pa tudi kako ta odnos oblikuje normative vključevanja in izključevanja (Foucault v Dean 2010, 118).

³⁴ Rabinow in Rose (2003, 25) postavita problematizacijo telesa v središče razumevanja sodobnih oblasti na način, ki sam proces problematizacije izpostavi kot ključno vprašanje 21. stoletja: »/.../ vloga kritične teorije danes je nasloviti relacije problematizacije, v katerih sta življenje in zdravje postala osrednjega pomena za naš odnos do sebe, in osvetliti relacije pričakovanj in odgovornosti v odnosu do avtoritet, da re-problematizirajo pojav telesa kot verjetno ključno etično enoto, v odnosu do katere moramo delovati z namenom samooblikovanja in izpolnjevanja našega potenciala kot človeških bitij«.

Avtorji foucaultske tradicije nadgradijo koncept bio-oblasti v luči sprememb, ki izhajajo iz spremenjenih pogojev produkcije vednosti, zahtev suverenosti posameznika in konceptualizacije družbenega (Rabinow in Rose 2003; Dean 2010). Rabinow in Rose (2003, 7) bio-oblast povežeta s produkcijo vednosti pozitivnih znanosti, ki posameznika objektivizira v znanstvenem diskurzu pravih in napačnih izjav – znanstveni diskurz v tem pogledu ne dopušča relativnosti vednosti, saj ga določajo merila resnice in pogoji vstopa v sam diskurz. K analizi vsakokratnega režima resnice moramo pristopiti z razumevanjem pogojev vednosti, ki to polje opredeljujejo v njegovi trenutni zgodovinski pojavnosti, tj., razumeti moramo pogoje produkcije vednosti, ki problem vzpostavi v njegovi družbeni pojavnosti. Odnos med liberalizmom in bio-oblastjo Dean (2010, 118) označuje kot odnos omejevanja oblasti nad človeškim telesom. Obljuba svobode, inherentna liberalizmu, namreč vedno znova postavlja omejitve posegom v telo in postavlja vprašanje, »kdaj je preveč«. Soodvisnost svobode in odnosov oblasti opredeljuje stalno napetost med poseganjem v življenja posameznikov in ohranjanjem individualne svobode. Prej obravnavana rekonceptualizacija družbenega nas vodi do tretje točke razumevanja bio-oblasti, ki v formuli »moči kot samoodgovornosti« političnost bio-oblasti fleksibilizira (Rabinow in Rose 2003, 24). Razvezanost relacij bio-oblasti od neposredne odgovornosti in vpliva države avtorja razlagata s konceptom bio-socialnosti (*bio-sociality*). Fragmentacija odnosov oblasti in pooblastil države bio-oblast odveže vezanosti na posamezno politično racionalizacijo in/ali center moči, kar pogojuje delovanje oblasti v medsebojni odvisnosti od mikro pojavnosti njenih učinkov v zasebnih svetovih posameznikov in tudi v globalni razsežnosti teh (istih) vplivov.

Vstop v skupnostno opredelitev režimov prehranjevanja bomo definirali v prehodu iz neposredne vezanosti na telo in zdravje, kakor je opredeljen tudi v tehnologizaciji bio-oblasti, in kot ga določajo relacije etiko-politike. Rose (2004, 188), sledeč Foucaultu, naraščajoči pomen osi vladanja skozi skupnost v odnosu do drugih dveh vidi na naslednji način:

»/.../ (Foucault) identificira vzpon disciplinirajoče moči, ki se osredotoča na maksimiziranje sposobnosti in ubogljivosti posameznikov, in bio-oblast, ki se osredotoča na maksimizacijo zdravja in dobrobit populacije. Etiko-politika predela oblast nad dušami v kontekstu naraščajočega pomena kulture in potrošništva v regulaciji oblik življenja in identitet ter tehnik sebstva (*self-techniques*). Če disciplina individualizira in normalizira in bio-oblast

kolektivizira in socializira, se etiko-politika osredotoča na tehnike sebstva, ki so potrebne za odgovorno samo-oblast in odnose med odgovornostjo do sebe in odgovornostjo do drugih«.

Porast etičnih diskurzov, ki problematizirajo odnose režimov prehranjevanja, razumemo kot vzrok in posledico odnosov oblasti. Slednji so opredeljeni z racionalizacijo skupnosti kot temeljem realizacije etičnih vrednot: »/.../ videti je, da smo nekako 'mi' – subjekti naprednih liberalnih demokracij – ob odsotnosti kakršnih koli objektivnih zagotovil o politiki ali naših vrednotah postali obvezani, da razmišljamo etično« (Rose 2004, 189). Temelj identifikacije novih, etičnih skupnosti postane vezanost na neposredne relacije posameznika, utemeljene v sorodstveni, geografski, moralni in/ali etični bližini tistih, ki ga v tej skupnosti obdajajo (Miller in Rose 2010, 90–91). V tej novi koncepciji »igre moči« (*game of power*), ki temelji na upravljanju (*governance*) kot novi konfiguraciji odnosov oblasti, se reinterpreтира odnos med oblastjo in subjekti oblasti, ki izhajajo iz skupnostne določenosti pogojev subjektivacije – kdo smo mi kot pripadniki skupnosti, s kakšnimi vprašanji se kot skupnost soočamo in kakšna vednost nas subjektivira v odnosu do pripadnosti tej skupnosti (Miller in Rose 2010, 188). Relacije odgovornosti, ki odgovarjajo na ta vprašanja, so v diskurzu naprednega liberalizma premeščene na posameznike kot odgovorne člane skupnosti, ki v vsakokratnih izbirah odgovornosti za posledice le-teh ne morejo/ne smejo več prenesti na širšo skupnost. Tehnike avtonomizacije posameznikov v teh odločitvah so v pogojih razvezanosti države in družbenega in v pogojih razsrediščenih odnosov moči umeščene na trg (etična izbira kot manifestacija osveščene izbire na trgu) in v psi-znanosti (porast osebnih projektov samoaktualizacije in etične samoformacije) (Rose 2004, 190).

Odnos avtorjev do relacij oblasti etiko-politike na nekaterih mestih presega strogo genealoško opredelitev njenega delovanja ter te relacije locira v normativnem diskurzu emancipatoričnega potenciala skupnosti. Day (2001) in Rose (2004, 188–194) organizacijo oblasti, ki je razdružena od univerzalističnih diskurzov in posledično absolutnih kategorij pripadnosti in nepripadnosti, iščeta v potencialu izvajanja svobode. Pogoje svobode teh skupnosti vidita v Agambenovi konceptualizaciji »prihajajočih skupnosti« (*coming communities*), kjer so le-te definirane z nedoločenimi pripadnostmi in so v procesu pogajanja

pomenov resnice vedno utemeljene v etiki kreativnosti (Rose 2004, 196).³⁵ Dedukcija možnosti teh skupnosti na racionalizacijo etiko-politike v njeni vsakokratni pojavnosti je s stališča genealoškega pristopa nemogoča, Foucault (v Simons 2002, 45–46) pa jo opredeli kot »past humanizma«. Vezanosti morale in etike na produkcijo vednosti namreč ne moremo razkleniti, s tem pa moramo pristati na nujno pogojenost delovanja teh skupnosti v širših odnosih oblasti, oziroma kot Simons povzame Foucaulta (2002, 46):

»Naša sodobna politična etika je znanstveno določena in s tem ustvarja močne vezi med močjo, resnico in etiko – tremi osmi Foucaultove genealogije. Če ni nobenega prostora za alternativno artikulacijo etike, potem ni alternativne subjektivacije. Osi naše subjektivacije so tako močno prepletene, da možnosti, na katere smo omejeni, niso meje opolnomočenja, ampak prisilne omejitve (*constraining confinements*)«.

Obljuba multikulturalizma in vrednostnega pluralizma, inherentna obljubi svobode liberalizma, je seveda na tem mestu neupravičena. Relacije etiko-politike tako kot disciplinirajoča oblast in bio-oblast temeljijo na procesu izključevanja in omejevanja relacij pripadnosti, kar ohranja napetost med idealom skupnih norm in zahtevami po kulturni raznolikosti (Rose 2004, 190). Prenos odgovornosti za realizacijo te svobode na zgoraj omenjene skupnosti nam v tem pogledu sicer predstavlja prizmo možne svobode ob hkratnem zavračanju njene opredelitve. Zato se na tem mestu obračamo k možnostim demokracije v njeni lastni funkciji racionalizacije in predstavništva interesov.

³⁵ Pristop vladnosti razume vsakokratne pojavnosti skupnosti v njeni določenosti z odnosi moči, ki so hkrati njen pogoj in omejitev. Kot izpostavljajo Barry *et al* (1996, 1), je razvezanost dojemanja skupnosti od »dihotomij politološke in sociološke teorije« nujna za razumevanje odnosov oblasti, ki so premeščeni iz parametrov suverenosti v iskanje novih virov političnih racionalizacij (npr. etike).

4 MISLITI POLITIČNO V NEPOLITIČNI DOBI – AGONISTIČNA DEMOKRACIJA

Ernesto Laclau in Chantal Mouffe v njunem temeljnem skupnem delu »Hegemonija in socialistična strategija« kličeta po vrnitvi političnega v demokratični imaginarij (Laclau in Mouffe 1987; 2001). Temeljni cilj njunega dela je utemeljiti demokratični imaginarij politične levice, ki bi bila sposobna o moči, oblasti in demokraciji razmišljati s poststrukturalistično intervencijo. Kako torej misliti oblast, ki je ni nikjer, a je hkrati vsepovsod? Kako opredeliti demokracijo, če ne moremo misliti njenega cilja? Avtorja v četrtem poglavju »Hegemonije in socialistične strategije« zarišeta poteze radikalne demokracije, ki predstavlja njun odgovor na spremembe na ontični in ontološki ravni – radikalna demokracija torej hkrati odgovarja na nove potrebe in utemeljuje nove načine dojemanja političnega (Laclau in Mouffe 1987; Critchley 2007, 7–8).

Laclau in Mouffova (1987) spremenjene relacije odnosov moči predstavita skozi zgodovinski prikaz sprememb v načinu razumevanja emancipatoričnih bojev. V to prizmo umestita potrebo po diskontinuiteti demokratične misli, ki bi na te spremembe lahko odgovorila. Avtorja (Laclau in Mouffe 1987; 2001; Mouffe 2005; 2009) v različnih obdobjih svojega pisanja nanizata tri širše spremembe družbenega, ki so vplivale na relacije sodobnih pluralizmov. Prvi trenutek predstavlja nezmožnost percepcije spremenjenega imaginarija demokratičnega v t. i. trenutku demokratične revolucije (Šumič Riha 1999, 273), katerega razširi in utrdi Deklaracija o pravicah človeka in državljana. Spremenjena narava družbenih bojev, ki jo avtorja, sledeč Lefortu (v Laclau in Mouffe 1987, 128; Lefort 1999, 29–62; Šumič Riha 1999, 267), umeščata v relacije demokratične revolucije, je namreč določujoče vplivala na svobodo posameznikov.

Drugi trenutek avtorja identificirata v procesu vznika novih družbenih gibanj, in sicer v kontekstu spremenjene narave družbenih razmerij kot posledici ekspanzije kapitalističnih produkcijskih razmerij in birokratske ureditve države blaginje (Laclau in Mouffe 1987, 130–134). Redefinicija vloge države, ki je utemeljena v trenutku družbenega kot cilja in temelja svojega delovanja, je, sledeč avtorjema, omogočila redefinicijo bojev, ki postanejo osrediščeni z zavračanjem novih oblik nadzora zasebnih razmerij in utemeljeni v diskurzu

pozitivnih svoboščin (tj. odmik negativne svobode kot določujoče za diskurz človekovih pravic do druge svetovne vojne). Nova družbena gibanja, ki legitimnost v tem trenutku hkrati črpajo iz dediščine demokratične revolucije (zahteva po svobodi) in tudi sprememb v družbenem imaginariju po drugi svetovni vojni (prenos družbenih pravic na državljane, širjenje področja pravic, diskurz individualnosti in identitete), spremenijo razumevanje obsega bojev in naslovijo nove oblike podreditve.

Tretji trenutek, ki ga opredelita v predgovoru k drugi izdaji »Hegemonije in socialistične strategije« (2001) in v samostojnih prispevkih (Mouffe 2005; 2009), je propad sovjetskega bloka, ki radikalno poseže v procese identifikacije tako subjektov zahodnih držav (izguba zunanjšega sovražnika s posledičnim vzponom identifikacije notranjih sovražnikov) kot tudi vzhodnih (izguba skupnega sovražnika in posledično obujanje notranjih meja na podlagi etničnih opredelitev). Porast novih pluralizmov, ki delijo družbe in na podlagi katerih posamezniki danes opredeljujejo svoje politične identitete, moramo skozi njuno prizmo razumeti kot prekrivanje teh treh dejavnikov in ne kot enostavno sosledje dogodkov, ki bi nam omogočalo racionalizacijo novih oblik pluralizmov.

Kontekstualni poudarek na točkah preloma, ki so utemeljevale redefinicijo identitet na podlagi spremenjenih političnih pogojev in imaginarija, razkrije razkorak v poudarku pristopa vladnosti in postmarksizma. Medtem ko prva sloni na potrebi po dekonstrukciji splošnih družbenih odnosov z namenom identifikacije prepletajočih se identitetnih virov posameznikov v naprednem liberalizmu, slednji utemeljitvene trenutke vidi v spremembah demokratičnega imaginarija. Spremenjena narava političnih pravic in vloge države ter spremenjeni geopolitični okviri delovanja zahodnih držav zaznamujejo politični poudarek prizme, ki ga avtorja opredelita v »primarnosti političnega« (Howarth 2000, 104). Izhajajoč iz nujnosti zavračanja esencialističnega dojetja identitete (Mouffe 2005, 2) oziroma iz zavračanja esencialističnega apriorizma (Laclau in Mouffe 1987, 144) avtorja izpeljeta možnost redefinicije teoretične pozicije, ki razumevanje bojev za emancipacijo premesti iz esencialistične določenosti »nujnosti in naravnosti« v njihovo kontekstualno določenost vsakokratne konstelacije moči (Mouffe 2005, 2). Kategorije marksističnega imaginarija, kot so država, razred, revolucija (in danes pluralizem), dojete kot kategorije z notranjo esenco in smislom, predstavljajo »nezmožnost (racionalistične levičarske) demokratične teorije«, da se

sooči s fluidnostjo liberalne demokracije in nezmožnostjo končne fiksacije kakršnega koli pomena (Mouffe 2009, 9–11). Postmarksistična prizma ne le naslovi nove načine delovanja oblasti, ampak tudi razširi pojmovanje političnih bojev. To stori z razsrediščenjem političnih kategorij (Howarth 2000, 123)³⁶ in s premestitvijo razumevanja političnega na ontološko raven, tj. razumevanje političnega v vsakokratni artikulaciji pogojev družbenega in družbenih razmerij (Laclau in Mouffe 1987, 125).

Nevarnost opuščanja in nezmožnost soočanja levice s to dimenzijo političnega avtorja v prvi izdaji (1987) povežeta z vzponom neokonzervativne logike. A ob pomanjkanju redefinicije politične levice v obdobju, ki je sledilo, pred drugo izdajo (2001) še vedno ostajata prisotni nevarnosti totalitarizma in izgube opore enotnosti. Možnost vzpona totalitarizma avtorja, sledeč Lefortu (v Laclau in Mouffe 1987, 151; Lefort 1999, 63–83), dojemata kot posledico izpraznitve stola »suverena«, ki je v preteklosti definiral enotnost ljudstva. Družbene delitve, kot posledica delovanja logike demokracije, so v kontekstu diskurza totalitarizma v odnosu do nacionalne enotnosti drugotnega pomena. Odsotnost možnosti za reartikulacijo tega novega prostora demokratičnih razlik v diskurzu politične levice predstavlja izpraznitev političnega prostora, ki svojo utemeljitev išče drugje. Mouffova (2009, 5) svoja in Laclauova predvidevanja izpred štiriindvajsetih let poveže s porastom desničarskih gibanj v Evropi, ki ne-le-še-bodo zasedla ta prazen prostor, ampak so ga do tega trenutka že. Drugo nevarnost sta identificirala v možnosti implozije polja družbenega, ki nastopi kot posledica nemožnosti zaprtja pomena (čeprav vedno nemogočega) skozi artikulacijo skupnih pomenov in zahtev različnih skupin (Laclau in Mouffe 1987, 152). Vzrok individualizacije, za razliko od teorije vladnosti (glej zgoraj), premestita iz neposrednosti učinkov subjektivacije v okvir nemožnosti (levičarskega) političnega imaginarija, ki bi te odnose sploh omogočal misliti: »/.../ ko izgine sama ideja alternative obstoječim odnosom moči, izgine tudi možnost legitimnih oblik izražanja odpora obstoječim odnosom moči« (Mouffe 2009, 5). V tej točki moramo razumeti

³⁶ Racionalistično določenost političnih kategorij, ki temeljijo na določujočih dihotomijah javno/zasebno, ekonomija/politično in individualno/kolektivno, postmarksistični pristop razsredišči in omogoči rekonceptualizacijo političnega. Laclau in Mouffova (1987, 150) izpostavita dve taki področji: i) področje ekonomije v pogojih neoliberalnega kapitalizma ne more in ne sme ostati nepolitično področje; ii) delitev na javno in zasebno je zastarela dihotomija, ki ne omogoča razmisleka o spreminjajoči se naravi relacij med njima in o prepletenosti odnosov moči na obeh področjih.

njun poglavitni prispevek k levičarski teoriji demokracije – ne kot kapitulacijo levece pred nezmožnostjo radikalnega reformiranja institucij in odnosov oblasti, kot s kritiko njenega koncepta zatrjuje tudi Fotopoulos (2009, 418–420), ampak v nujnosti obuditve razmerja med enakostjo in svobodo v političnem diskurzu oziroma v razumevanju demokracije kot institucionalizacije naddoločenosti, ki omogoča, da popolno odprtost družbenega zamejimo v odsotnosti drugih možnih prešitij pomena (Norval 2004, 153–154).

Radikalna pluralistična demokracija, ki jo Laclau in Mouffova (1987, 123–156) orišeta v sklepnem poglavju »Hegemonije in socialistične strategije«, predstavlja vstop poststrukturalističnega pristopa v demokratični imaginarij politične levece. Skozi dekonstrukcijo racionalističnih kategorij marksistične politične teorije, kot so »razred«, »ljudstvo«, »boj« v Hegemoniji, in pozneje kategorij »pluralizma«, »interesov«, »konsenza« in »svobode« v delih Mouffove (2005; 2009) opredelita izhodišče razumevanja radikalne pluralne demokracije. Kako je torej mogoče misliti demokracijo brez njenih osrednjih kategorij in ohranjati dosežke razsvetljenstva brez esencialistične določenosti identitet (Habermas v Mouffe 2009, 17)?³⁷ Mouffova (2005; 2009) idejo agonistične demokracije razvije skupaj z in hkrati proti ideologoma liberalne demokracije, ki sta v 20. stoletju zasnovala teorijo pluralizma, tj. Johnom Rawlsom in Jürgenom Habermasom,³⁸ ter jo

³⁷ Howarth (2000, 123) kritiko relativizma predloga radikalne demokracije Laclaua in Mouffove naslovi skozi razsrediščenje izbire med nujnostjo politične izbire med absolutnim temeljem ali pomanjkanjem kakršnega koli temelja. Njune predloge je torej treba ocenjevati ne kot program enoznačne politične poti, ampak kot alternativo, ki politični imaginarij sploh omogoča: »/.../ dejanski predlogi, ki jih onadva (in drugi) predlagajo, morajo biti ocenjeni in ne razumljeni kot pogoji možnosti, da sploh sprejmemo kakršno koli sodbo«.

³⁸ Kritiko Rawlsa in Habermasa utemelji s potrebo po hkratni ločenosti in medsebojni soodvisnosti razumevanja liberalizma in demokratične dediščine, ki je avtorja, umeščena v esencialistično dojemanje kategorij liberalne demokracije, nista sposobna utemeljiti (Mouffe 2009, 80–107). Prvi razlog, ki ga navaja avtorica (2009, 90–92), je nemožnost utemeljitve vrednostno neopredeljenega prostora, ki bi omogočal racionalni konsenz o pluralizmu vrednot. Nemožnost popolne ločitev med javnim oziroma prostorom konsenzualnega sprejemanja vrednot svobode in zasebnim oziroma prostorom nekonsolidiranih vrednot pri Rawlsu in ločevanjem etike in morale pri Habermasu, avtorica opredeli kot določujočo za demokratično politiko, ki se ni sposobna spopasti z zabrisanimi mejami javnega in zasebnega ter tako posledično ohraniti ravnotežja med enakostjo in svobodo, ki izhaja iz liberalnodemokratične obljube. Druga skupna pomanjkljivost njunih pristopov je nemožnost konsolidacije zasebne in politične avtonomije. Primat avtonomnosti, ki jo opredeli Rawls, in podrejenost načela individualne svobode demokratični zavezi na ta način kategorično opredelita razumevanje demokratičnega državljanstva, kjer ob predpostavljani potrebi po obeh ne smemo izključiti nobene. Priznati je treba torej soodvisnost kategorij liberalnega in demokratičnega imaginarija in njihovo naddoločenost. To pa teoriji deliberativne demokracije zaradi vztrajanja pri možnosti dokončnega konsenza ne uspe (Mouffe 2009, 93).

nadgradi z reinterpretacijo argumentov Carla Schmitta in Michaela Oakeshotta. Priznavanje inherentne napetosti družbenega pluralizma, ki ga avtorica identificira v teoretični dediščini Carla Schmitta,³⁹ in nujnost razumevanja pluralizmov v njihovi nepartikularni razsežnosti, ki izhaja iz ideje *respublice* Michaela Oakeshotta, predstavljata temeljne poteze agonistične pluralne demokracije Chantal Mouffe. Kot avtorja (Laclau in Mouffe 1987, 144) zapišeta že v njunem temeljnem delu, »n/aloga levice torej ne more biti odpoved liberalnodemokratski ideologiji, marveč, narobe, poglobljanje in širjenje radikalne in pluralne demokracije«.

V nadaljevanju sledi pregled teoretičnih orodij diskurzivne teorije, ki bodo v sklepnem delu naloge predstavljala dopolnilo orodjem foucaultske tradicije pri analizi diskurza prehranskih praks naprednega liberalizma. Osrednje postmarksistične koncepte diskurza, antagonizma in logike ekvivalenc ter razlik bomo torej proučili zavoljo razumevanja možnosti njihove aplikacije na sodobne demokratične zahteve pluralizma.

4.1 HEGEMONIJA IN POLITIČNO

Laclau in Mouffova (1987) v svojem pristopu k analizi diskurza izhajata iz popolne diskurzivne določenosti družbenega. Predpostavka, ki utemeljuje to nujnost, je, da družbenih relacij in posledično identitet nikoli ne smemo razumeti v njihovi danosti, ampak kot posledico politične odločitve, ki utemeljuje družbeno. Izhajajoč iz zamejitve pomenov kot politične odločitve njuno delo v razumevanje odnosov oblasti vnaša radikalno razširitev načinov, na katere lahko o konstrukciji identitet razmišljamo, ko opustimo esencialistično

³⁹ Carl Schmitt (v Mouffe 2009, 36–55) skozi prizmo republikanske tradicije utemelji razumevanje konstrukcije politične identitete v okvirih meja skupnosti – vsak *demos* se, sledeč avtorju, lahko konstituiral le v odnosu do meja tistega, kar *demos* ni. Temelji torej na relacijski koncepciji oblikovanja političnih identitet, ki za svojo utemeljitev potrebujejo Drugega. Njegova kritika liberalizma izhaja iz nezmožnosti artikulacije teh meja v pogojih individualne svobode, ki preči opredelitev skupnega temelja. Avtorica izhaja iz konceptualizacije meja v liberalnodemokratski tradiciji, ki pa ne sme biti dojeta kot odnos do zunanjih meja *demos*, temveč v odnosu do konstitucije notranjih meja v pogojih pluralistične demokracije, kar predstavlja dediščino vseh levičarskih pristopov, utemeljenih v delih Carla Schmitta (Marchart 2007, 4). Pluralizma torej ne smemo sprejemati v njegovi nevtralnosti, ampak v okviru meja, ki šele omogočajo oblikovanje partikularnih identitet. Druga točka nadgraditve Schmittovega koncepta je transformacija odnosa sovražnik-prijatelj v okvire odnosa »nasprotnikov« oziroma prijateljskih sovražnikov (*adversaries*).

določenost pomenov in njihovo ujetost v dihotomiji misel/realnost (Laclau in Mouffe 1987, 93; Howarth 2000, 116). Primarnost političnega, kot ga razumeta avtorja, namreč pomeni pristop k analizi diskurza, ki ima za cilj vsakokratno zaprtje pomena. Takšen diskurz omogoča objektivizacijo odnosov moči v določenem trenutku in je zato nujno politična konstrukcija, ki išče ravnotežje med tem, kar vključuje, in tem, kar je zunaj.

Konceptualizacijo diskurza, ki vedno uhaja svojemu pomenu, Laclau in Mouffova (1987, 81–83) utemeljita z radikalizacijo Althusserjeve vpeljave naddoločenosti v marksistično teorijo. To jima predstavlja izhodišče za razumevanje odprtosti diskurzivnih formacij, kjer objekti in družbena razmerja nimajo več »zadnje dobesednosti«, ampak je njihova narava simbolno naddoločena. To pomeni, da družbene relacije, ki jih posamezni diskurz opredeljuje, nimajo notranjega bistva, ki bi jih (nujno) določal, temveč so odvisne od vsakokratne oblike fiksacije. Vsakokratna delna fiksacija pomena je odvisna od artikulacije, ki družbene odnose utrdi v poskusu zaprtja pomena, ki uhaja družbenemu. Povedano drugače, »/.../ vsaki praksi, ki vzpostavlja takšno razmerje med elementi, da se njihova identiteta spreminja kot rezultat artikulacijske prakse, /bomo/ rekli artikulacija. Strukturni totalnosti, ki je rezultat artikulacijske prakse, bomo rekli diskurz« (Laclau in Mouffe 1987, 88).

Vsakokratno zaprtje pomena določenega diskurza je torej le delna fiksacija totalnosti, je delno pomensko polje, ki predstavlja pogoj novih reartikulacij družbenih razmerij. To avtorja (1987, 94) označita kot nemožnost diskurzivne totalnosti, saj prehod od momentov (diferencialne pozicije znotraj diskurza) k elementom (razlika, ki ni diskurzivno artikulirana) ni nikoli popolnoma izpeljan. Zaradi naddoločenosti pomenov, ki vedno uhajajo dokončni fiksaciji, torej nobena družbena identiteta ni dokončno konstituirana, saj jo to, kar uhaja pomenu, vedno »deformira in ji preprečuje, da bi se popolnoma konstituirala« (*ibid.*). Marchart (2007, 137) v tem kontekstu vzpostavi relacijski odnos med družbo in družbenim. Slednje vedno stremi k prehodu svoje odprtosti v totalizacijo družbenih odnosov, proces, ki je mogoč le, dokler popolna zaprtost ostaja nemogoča. Če prenesemo to na področje političnega, moramo na tem mestu vpeljati razlikovanje med politiko in političnim kot tistima dimenzijama, ki

opredeljujeta pomiritev napetosti, ki izhajajo iz nemožnosti popolnega zaprtja pomena.⁴⁰ Primarnost političnega izhaja iz njunega razumevanja inherentnosti družbenih napetosti v medčloveških odnosih (oziroma antagonizmov) in razširitve konceptualizacije esencialistične diskurzivne določenosti relacij. Ker le-te niso več definirane v institucionalni ujetosti, mora biti tudi reartikulacija dojeta v preseganju teh omejitev (Laclau in Mouffe 1987; Mouffe 2009). Vendar, ker so diskurzi (predvsem) materialni, avtorja ne odrekata pomena politiki kot institucionalnemu izrazu urejanja odnosov, opredeljenih v določenem diskurzu.⁴¹

Produkt vsakokratne zamejitve pomena je obnova odnosa med utrditvijo in neutrditvijo, ki konstituira kontingenco meja vsake družbe. Laclau in Mouffova (1987, 95) za opredelitev te konceptualizacije vpeljeta teoretični element *polja diskurzivnosti*. Utemeljita ga v odvisnosti vsake diskurzivne prakse od »presežka pomena«, kar kaže na diskurzivno določenost vsakega objekta in posledično nemožnost totalizacije katerega koli diskurza. V njuni terminologiji to označita kot »nemožnost, da bi kateri koli dani diskurz izvršil dokončni šiv« (*ibid.*). Vsak diskurz pa se hkrati vzpostavi s ciljem omejevanja pomena oziroma si prizadeva obvladati to, kar mu vedno znova uhaja, tj. polje diskurzivnosti, izmuzljivost relacij razlik, ki ga opredeljujejo, in posledično nemožnost osrediščenosti.

Razumevanje meja družbenega je torej vedno le delno zaprtje pomena, ki temelji na obvladovanju določenega polja diskurzivnosti ter na ta način delno zameji tok razlik in vzpostavi središčnost teh relacij. Daleč od tega, da moramo razlike opustiti v njihovi partikularnosti, vendar moramo njihovo utemeljitev v totalnosti posameznega diskurza opredeliti v načinih oblikovanja meja med temi razlikami. V ta namen avtorja vpeljeta pojem

⁴⁰ V prispevku »Subjekt politike, politika subjekta« Laclau (2007a, 51–70) to razmerje opredeli kot dialektiko univerzalnosti. Slednjo dojema kot prazen prostor, ki nima pomena zunaj vsakokratne artikulacije ekvivalentnih zahtev. V odnosu do razumevanja univerzalnih principov kot totalnosti avtor izpostavi impliciten paradoks takšne univerzalnosti: »/.../ vsi principi, brez izjem, morajo biti predstavljeni kot veljavni, čeprav je sama univerzalnost vprašljiva in je v resnici nikoli ni mogoče ohraniti.« Prispevek njune teorije k razumevanju političnega s tega stališča vidimo v razlagalni moči diskurzov univerzalnosti, ki prečijo demokratične in liberalne imaginarije, brez refleksije o njihovih notranjih omejitvah.

⁴¹ Marchart (2007, 58) razume razmerje med političnim in politiko v delih Laclaua in Mouffove kot znak temporalizacije, ki ohranja možnost in odprtost procesa politizacije. To razmerje umesti v ontološko razumevanje dislokacij, ki jih, sledeč njegovemu argumentu, nominalisti ne morejo zajeti.

vozlišč kot »privilegiranih diskurzivnih točk delnih utrditev« (Laclau in Mouffe 1987, 94). Te točke na podlagi osrediščenja posameznih diskurzivnih formacij omejuje popolno »drsenje pomena« (Howarth 2000, 102).⁴² Vozlišča so tiste točke, ki sistem razlik definirajo kot označevalno verigo – sklop pomenov, ki je delno utrjen v razumevanju razlik, ki ga določajo. V diskurzu prehranjevanja to vozliščno točko danes predstavljata zdravje in odgovornost, medtem ko se je še do nedavnega središčnost relacij prehranjevanja utemeljevala v dostopnosti in nutricionistiki (Lien v Blue 2010, 148).

Diskurzivna prizma možnost spremembe vozlišč, ki osrediščujejo posamezni diskurz skozi enotnost njegovih elementov, opredeli z vlogo *plavajočih označevalcev*, tj. tistih elementov, ki niso nikoli popolnoma vezani na označevalno verigo. Obstoj nevezanih pomenov pa ni nekaj ločenega od družbenega, ni svet idej, ki obstaja neodvisno od realnega, ampak obstaja v polju diskurzivnega ter s tem vpliva na vsako identiteto, ki je artikulirana v diskurzu. Ker te identitete niso mogoče, to pomeni, da tudi družba nikoli ne more biti identična sama s seboj (Laclau in Mouffe 1987, 96). Prisotnost plavajočih označevalcev, ki niso utrjeni v pomenu, a so hkrati vseeno vedno vezani na določen diskurz, predstavlja trenutek političnega. Brez prostorov, ki bi omogočali prepogajanje temeljnih označevalcev družbenega oziroma kjer bi pomen izhajal le iz nereferenčnih pojmov, politično ne bi bilo mogoče, saj bi »brez njih politični argument postal nemožen, politično življenje pa dialog med gluhi, v katerem bi imeli le neprimerljive propozicije« (Laclau 2008a, 95).

Artikulacija, plavajoči označevalci, pomenske verige in vozliščne točke so v razumevanju političnega posamezne družbe tiste kategorije, ki nam onemogočajo mišljenje družbe in razlik kot določujočih za razumevanje odnosov oblasti, ki so inherentni vsaki družbeni ureditvi. Razmerja med kapitalom in razredi, kot pokažeta avtorja (Laclau in Mouffe 1987), ne moremo dojemati kot dokončnega, totalnega razmerja, saj izhajanje iz totalnih kategorij ne more zajeti družbenosti oziroma političnosti v vseh razmerjih, ki jih določajo. Ime, s katerim

⁴² Vozliščne točke omogočajo omejitev drsenja pomena in s tem možnost napovedi družbenega. Vsak diskurz, ki tega ne zmore, »/k/i ne more generirati nobene utrjenosti pomena, je psihotičen diskurz« (Laclau in Mouffe 1987, 96).

avtorja označita to sočasno totalnost in nemožnost zaprtja političnega, je *hegemonija*.⁴³ Izhajajoč iz razpršitve družbenega in naddoločenosti pomenov torej tudi razmerje odnosov oblasti kot sistema razlik nikoli ne more biti vezano na logiko ene same družbene formacije niti ne more »pojasniti totalnosti družbenega in biti njegovo središče, saj bi to pomenilo, da se je proizvedel nov šiv« (Laclau in Mouffe 1987, 119). Koncept hegemonije predstavlja osrednji koncept njune teorije, ker omogoča mišljenje razpršenosti družbenih praks v pomenskosti njihovih relacij in posledično v vlogi delovanja družbenega, ki lahko, nemožnosti popolnega zaprtja lastnega pomena navkljub, deluje za doseganje skupnih ciljev (Howarth 2000, 109).

Kar teorija diskurza opredeli skozi razsrediščenost odnosov, je odprtje polja razumevanja političnih identitet v mnogoterosti virov identifikacije. Na tej točki avtorja nakažeta na prekrivanje njunega razumevanja diskurza s tistim pri Foucaultu (1987, 89). Kar njuno koncepcijo diskurza in posledično hegemonije premesti iz strogo diskurzivne določenosti v možnost razumevanja političnega, je opredelitev diskurzov kot struktur, ki so vedno odvisne od tega, česar ne zajemajo.⁴⁴ S tem omogočita nastop političnega trenutka, ki te izključitve definira v (delni) strukturalni določenosti identifikacije tistih, ki so v diskurz zajeti, in tistih, ki so ravno zaradi možnosti identifikacije prvih iz njega izključeni (Laclau in Mouffe 1987, 88). Iz tega izhajajo posledice za razlago sprememb, ki so rezultat želje po premestitvi teh meja. Če so meje dojete kot določujoče za možnost oblikovanja polne identitete izključenih, potem to vodi v antagonizem (Laclau in Mouffe 1987, 104–108; Howarth 2000, 110; Laclau 2008a,

⁴³ Avtorja izhajata iz Gramscijeve (1974) konceptualizacije hegemonije kot tretje stopnje odnosov sil, ki niso več le objektivne, neodvisne od volje ljudi, niti niso več le izraz premestitve delovanja oblasti v okviru ekonomske prevlade, ki se kristalizira v solidarnosti interesov članov posameznega ekonomskega razreda. Tretja stopnja oblasti, sledeč Gramsciju (1974, 180), predpostavlja tisto razmerje, ki prerašča korporativistične odnose moči v smeri prevajanja in homogenizacije teh interesov na vsa družbena področja (»intelektualno in moralno enotnost«): »/.../ je faza, v kateri poprej vznikle ideologije postanejo 'stranka', trčijo druga ob drugo in se spopadejo, dokler ena od njih ali vsaj ena njihovih kombinacij ne začne prevladovati, prevzemati oblasti in se širiti po vsem družbenem področju«. Laclau in Mouffova (1987, 120) v njunem razvoju koncepta izpostavita dve nujni točki prehoda v odnosu do Gramscijeve konceptualizacije hegemonije: i) hegemonski subjekti se ne konstituirajo le na ravni temeljnih razredov; ii) družbene formacije se ne konstruirajo le okrog enega hegemonskega središča.

⁴⁴ Izraz hegemonija v ednini predvideva mnogoterost hegemonskih vozlišč. Ne le torej kot osrediščena formacija, ampak kot *razmerje* med relacijami (Laclau in Mouffe 1987, 117).

56). Vprašanje naslednjih strani je torej, kako razložiti vlogo antagonizmov v družbi, ki temelji na obljubi liberalizma kot individualne svobode.

4.2 ANTAGONIZEM V. AGONIZEM

Koncept antagonizma Marchart (2007, 141)⁴⁵ izpostavi kot najpomembnejši prispevek diskurzivnega pristopa k politični teoriji. Središčenost političnega kot določujočega za razumevanje konstitucij meja je skozi vpeljavo antagonizma dopolnjena z možnim načinom oblikovanja meja, ki ga vsakokratno zaprtje pomena predstavlja v odnosu do konstrukcije političnih identitet. Vedno prisotna kontingenca meja namreč pomeni, da tudi, če so meje posameznega diskurza objektivizirane v nekem trenutku in v določenih relacijah razlik, izkustvo teh meja določujoče vpliva na konstrukcijo identitet. Laclau in Mouffova (1987, 104) v izhodišče razumevanja antagonizma kot odgovora postavita vprašanje: »/.../ mar se v nekaterih 'izkustvih', v nekaterih diskurzivnih oblikah ne kaže več le nenehno odlaganje 'transcendentalnega označenca', marveč sama ničnost tega odlaganja, končna nemožnost vsakršne trdne razlike in s tem tudi vsakršne 'objektivnosti'?«.

Avtorja konceptualizacijo antagonizma oddaljita od determinističnega vzročno-posledičnega pristopa k razumevanju antagonizmov kot družbenih konfliktov in v osredje postavita njihovo relacijsko pogojenost. Izhajajoč iz neuspele konceptualizacije antagonizmov v L. Collettijevi analizi,⁴⁶ ki je osnovana na objektivnosti razmerij oziroma na polnosti identitet, avtorja premestita razumevanje antagonizmov ravno v nemožnost doseganja te polnosti. Z njunimi besedami, »/.../ navzočnost 'Drugega' mi onemogoči, da bi bil popolnoma jaz« (Laclau in Mouffe 1987, 107). Antagonizem je torej tista meja družbenih formacij, kjer identiteta ni več

⁴⁵ Norris (2006, 113) opredeli antagonizem v delih Laclaua kot »ontologijo političnega«.

⁴⁶ Pri tem izpostavljata L. Collettijevo analizo relacijskega razumevanja specifičnosti družbenih antagonizmov, ki temelji na vpeljavi kategorij »realna opozicija« in »protislovje«. Avtorja v odnosu do tega poskusa izpostavita tri kritike: i) antagonizem je lahko samo realna opozicija (A – B) ali protislovje (A – ne A); ii) antagonizem ne more biti realna opozicija (»/n/ič antagonističnega ni v tem, če trčita dve vozili /.../«); iii) protislovje ni nujno antagonistično razmerje (»/v/si smo vključeni v številne med sabo protislovne sisteme prepričanj, pa vendar iz teh protislovij ne vznikne noben antagonizem«) (Laclau in Mouffe 1987, 104–106).

mogoča, saj je ni mogoče stabilizirati v sistemu razlik (Howarth 2000, 106). Laclau in Mouffova (1987, 108) antagonizem označita kot »izkustvo meje« družbenega, saj ga ne smemo dojemati kot notranji moment družbenega, ki lahko izhaja le iz esencialističnega pojmovanja družbenih temeljev, temveč kot negacijo danega reda, ki ne dovoljuje možnosti konceptualizacije nasprotujočih si sil kot delnih instanc istega reda.

Ta izkušnja meje je tisto, kar osredišči razumevanje kontingence kot ključnega načina dojetja konstitucije družbe. Ta izkušnja oziroma dogodek negativnosti in dislokacije objektivnosti, ki jo diskurz utemeljuje v njegovi razsrediščenosti, namreč »razkrije, da bi stvari lahko bile drugačne« (Marchart 2007, 140). Avtor (2007, 140) pri tem loči med kontingenco in čistim naključjem, saj noben sistem razlik ni posledica naključja, hkrati pa noben sistem ni popolnoma objektivni, saj »ne more biti izveden iz interne logike ali racionalnosti sistema kot takega«. Odnos med objektivizacijo pomenov in hkratno kontingentnostjo meja, ki jih razkrije trenutek antagonizma, je odnos subverzije.⁴⁷ Meje namreč le delno omejujejo kontingentnost družbenega, ki posledično subvertira nujnost v okviru teh meja (Marchart 2007, 141), oziroma kot ta trenutek nanizata Laclau in Mouffova (1987, 108): »/d/ružbi se nikoli popolnoma ne posreči, da bi bila družba, saj je vse v njej prežeto z mejami, ki ji onemogočijo, da bi se konstituirala kot objektivna realnost«.

Absolutnost dislokacije družbenega, ki jo opredeljuje koncept antagonizma, dopolnjuje razumevanje dislokacije kot internega momenta delne prekinitve simboličnega reda (Howarth 2000, 111). Vsaka dislokacija pomena namreč ne vodi v redefiniranje meja reda samega oziroma v antagonizem. Le-ta je zgolj inskripcija diskurzivnega, nečesa, kar je predhodno antagonizmu, tj. dislokacija. Medtem ko antagonizem predstavlja krizo celotnega sistema

⁴⁷ Nanašajoč se na primere iz marksistične tradicije Laclau (2008b, 133) neesencialistično razumevanje antagonizmov in njihove kontingenčnosti prikaže na primeru odnosa med delavcem in kapitalom, ki v marksizmu predstavljata središče bojev za družbene spremembe. Kot izpostavi avtor, v tem razmerju na konceptualni ravni delavec pomeni samo »prodajalca delovne sile«. Da kapital iz delavca izvleče delovno silo, ni sam po sebi zadosten razlog za antagonizem. Da antagonistični odnos vznikne, morajo biti izpolnjeni naslednji pogoji: i) delavec se mora temu upirati; ii) pogoj, da se upira, je določen z načinom opredelitve delavca; mora biti na način konstituiran; iii) ker antagonizem ne izhaja le iz proizvodnih odnosov, ampak iz odnosa med identiteto in proizvodnimi odnosi, ga moramo opredeliti kot heterogenega; iv) nobeno *a priori* sporno ali prelomno mesto ne obstaja.

reprezentacije meja družbenega, dislokacija označuje zgolj »krizo prostora reprezentacije« (Laclau 2004, 319).⁴⁸ Dislokacija torej deluje kot zunaj-diskurzivna dinamika družbe – pod vprašaj ne postavlja samih meja družbe, ampak nakazuje krizo v reprezentaciji teh meja. Če konstrukcijo njunih ontoloških premis razumemo v odnosu do sprememb na ontični ravni (Laclau in Mouffe 2001, x), potem premik teoretskega poudarka z antagonizma na dislokacijo predstavlja spremembe družbenega, ki so omogočile širjenje prostorov, kjer je samo izkustvo dislokacije mogoče. Razvoj novih gibanj in totalitarizmov si lahko razlagamo kot možnost odnosov moči, da te pojave zajamejo (ne da le-ti preidejo v antagonizme), saj njihova disperznost in neinstitucionalna odvisnost prežemata vse ravni družbenega. Lash (2007) takšno konfiguracijo odnosov oblasti poimenuje posthegemonski red, medtem ko Laclau razpršenost novih prostorov opredeli v kontekstu postmoderne heterogenosti odnosov (2008a, 9–24).⁴⁹ Vendar, kot opozarja Marchart (2007, 152–153), vsak pomen dislokacije, ki je »pomirjen« v ontičnem, tj. družbenem, v sebi še vedno ohranja sledi političnega: »/.../ to (pomiritev) ne pomeni, da je utemeljitveni politični trenutek teh sedimentacij izginil brez sledu, ostaja samo pozabljen, dokler se ne vrne v obliki antagonizma«.

Nevarnost opuščanja politične dimenzije prepoznata Sørensen in Torfing (2007, 244), ki kritično ovrednotita esencialistične predpostavke o možnosti objektivnega, predpolitičnega dobrega, ki je inherentno univerzalističnim političnim diskurzom. Potencial te nevarnosti umestita v umikanje demokratičnih institucij in iz tega izpeljeta možnost vznika totalitarnih režimov, kjer vsaka integracija manjšinske definicije dobrega spodleti. Podobno kot Laclau in Mouffova vidita edino možnost obrambe pred to nevarnostjo v ohranjanju kontingentne narave skupnega dobrega. Razprava o podlagi racionalizacije antagonistične demokracije na

⁴⁸ Norvalova (2004, 143) Laclauov koncept naddoločenosti dislokacije oziroma nemožnost vsakršne določene etične izpeljave iz izkušnje naddoločenosti opredeli kot avtorjev izziv tendencam v politični teoriji, ki bodisi i) zanikajo vsako možnost dekonstruktivističnega vstopa v analizo družbenih odnosov preko podeljevanja (izključnega) pomena družbenih odnosov, ki predoločajo in strukturirajo odločitve, bodisi ii) izhajajoč iz dekonstruktivizma trdijo, da je v razsrediščen prostor etična zahteva že vpisana.

⁴⁹ Vprašanje možnosti pojavov antagonizmov kot kontekstualno določenih bomo v naslednjem poglavju še enkrat naslovili v sintezi relacij naprednega liberalizma s temeljnimi orodji diskurzivne teorije Laclaua in Mouffove. Pri tem nam bo poglobljeno vodilo vprašanje antagonizmov in dislokacij kot točk razmisleka o možnostih koncepta radikalne demokracije v depolitiziranih odnosih oziroma razsrediščenosti odnosov moči v relacijah naprednega liberalizma.

prejšnjih straneh prikazuje alternativni način razumevanja sočasnega ohranjanja političnega trenutka in neradikalnih prekinitev družbenega reda.

Takšno konceptualizacijo Mouffova (2009, 98) opredeli z razvojem agonistične (radikalne pluralne) demokracije, kjer institucionalizacija nemožnosti družbenega predstavlja izhodišče za razumevanje pretvorbe antagonizmov v agonizme, tj. ohranjanje političnega ob hkratnem ohranjanju skupnega temelja. Agonizem namreč predpostavlja spremembo v relacijskem dojemanju nasprotnika, kjer Drugi ni več opredeljen kot nekdo, ki mojo identiteto zanika, temveč kot nekdo, ki z menoj kljub nestrinjanju deli zavezanost načelom liberalne demokracije, tj. zavezanost svobodi in enakosti (v primeru Mouffove).⁵⁰ Upravljanje (*governance*)⁵¹ kot nov režim nepolitičnega relacijskega določanja družbenih odnosov s svojo obljubo nevtralizacije konfliktov v tem pogledu predstavlja grožnjo političnemu. Tehnokratizacija reševanja družbenih konfliktov namreč daje prednost racionalistični predpostavki o možnosti pomiritve, kar predstavlja umik od poudarka na potrebi po zajetju družbenih konfliktov v njihovi politični razsežnosti.

4.3 POPULIZEM ALI KAKO (TUDI) RAZUMETI KONSTRUKCIJO SKUPINSKIH IDENTITET

Tehnokratizacija diskurzov in umik političnega torej predstavljata krizo slednjega, v kateri se nevtralnost temeljev zarisuje v obljubi pomirjanja političnih napetosti. Kot izkazuje porast populističnih desničarskih gibanj in antiglobalističnih (levičarskih) gibanj, je nevtralnost političnega diskurza še vedno le obzorje in ne dejanskost družbenih odnosov. Laclauovo (2008b) dojetje populizmov ne predstavlja pristopa, ki bi omogočal razumevanje partikularnih (materialnih) vzrokov za vznik posameznih populističnih gibanj, temveč naredi odmik od vsakokratne kontekstualne določenosti posameznega populističnega diskurza. To stori z utemeljitvijo ontoloških pogojev in omejitev vznika populizmov kot diskurzov, za

⁵⁰ Za razpravo o možnostih agonistične demokracije z osrednjim poudarkom na razumevanju vloge identitete glej Connolly (2002).

⁵¹ Za več glej Sørensen in Torfing (2007).

katere lahko na tej točki rečemo le, da jih določa meja, ki opredeljuje ljudstvo, tj. skupek ljudskih identitet *vis-a-vis* zunanji »oblasti«. ⁵² Ta vpogled, sledeč Vezjaku (2007, 236), omogoča možnost mišljenja širine, ki hkrati ni niti nenatančna niti ovira, ampak omogoča mišljenje antagonizmov, ki so skupni političnim silam.

Specifičnost Laclauove pozicije izhaja iz primarnosti utemeljitvenega trenutka populizma zunaj same forme oziroma oblike, ki jo vsakokratna manifestacija prevzame za pogoje artikulacije povezav in praks, ki so to formacijo omogočile. ⁵³ Pogoje nastankov populizma avtor (2008b, 66–70) definira na ravni zahteve, ki nastopi v odnosu do institucije (države, lokalne skupnosti), ki lahko tej zahtevi ugoditi. Izpolnitev ali neizpolnitev te zahteve predstavlja trenutek, ki omogoči prehod zahtev v terjatve, ločevanje le-teh na demokratične oziroma institucionalne in populistične pa omogoča način njihove umestitve v polje družbenega. Zahteve po doseganju partikularnega interesa so demokratične zahteve, ki jih zaznamuje mnogoterost možnih partikularnih antagonizmov in bojev (zahteva feministične skupine za prepoved pornografije). Populistične zahteve pa so utemeljene v svoji pluralnosti in medsebojnem povezovanju na podlagi ekvivalenčne artikulacije (npr. zahteve po čistem okolju, varni hrani in varstvu pravic živali lahko v določenem trenutku postanejo medsebojno ekvivalenčne v skupni značilnosti njihove neizpolnjenosti, tj. negativna narava zahtev prevlada nad pozitivnostjo njihove razlikujoče narave) (Laclau 2005; 2008b, 67). ⁵⁴

⁵² Konteksta družbe tukaj ne razumemo kot totalnosti nacionalnih identitet, temveč kot obzorij, ki se konstituirajo skozi produkcijo meje v določenih diskurzih. Medtem ko npr. nacionalistični populistični diskurzi to mejo predpostavljajo na ravni nacionalne države, regionalni boj za čisto okolje to omejitev diskurza postavi na lokalno raven (Laclau 2007b, 67; Griggs in Howarth 2008, 129).

⁵³ Avtor (Laclau 2005) to nujnost utemelji v nemožnosti objektivne definicije pomena, ki bi samo formo označila kot populistično. S tem premikom namreč teorijo populizma reduciramo skozi diferencialno prizmo različnih gibanj in pogoje obstoja določimo na podlagi tega, kar populizem ni v odnosu do teh drugih gibanj.

⁵⁴ V »Hegemoniji in socialistični strategiji« Laclau in Mouffova (1987, 112) ta dva tipa zahtev utemeljita v kontekstualni določenosti pogojev. Ljudske subjektivne pozicije so v tem delu značilne za države tretjega sveta, kjer so določene z zunanjim sovražnikom in grobo obliko vladavine, kar zahteve združi v odnosu do te središčne točke oblasti. Demokratične zahteve pa so določene z mnogoterostjo antagonizmov, kar omogoča več demokratičnih bojev, vendar so ti določeni v svoji raznolikosti in zato ne konstituirajo ljudstva. Laclau (2007b) pozneje to kontekstualno določenost opusti. Griggs in Howarth (2008, 129) skozi aplikacijo logike populizma na razumevanje delovanja lokalne kampanje *Stop Stansted Expansion* vzajemni odnos med demokratičnimi in populističnimi zahtevami opredelita z intenziteto zahtev. Medtem ko so singularne in intenzivne zahteve večinoma naslovljene na institucionalni okvir, pluralnost in manjša intenziteta zahtev težita k populistični artikulaciji.

Ekvivalenčne artikulacije torej narekujejo vzpostavitev notranje meje, ki omogoča povezovanje zahtev v odnosu do tega, kar ostaja neizpolnjeno, drugače bi ostale razpršene v odnosu do zunanjih meja družbe. Demokratične zahteve, ki so izpolnjene, tj. vpisane v institucionalni red, ali ostajajo neizpolnjene v svoji partikularnosti, pa te meje ne vzpostavijo. Na podlagi (ne)relacijske vpisanosti v družbeno se oblikujeta dve logiki – logika ekvivalenc in logika razlik (Laclau 2008b, 70–71).

Posledično lahko uvedemo razlikovanje med demokratičnimi subjekti in ljudskimi subjekti, pri čemer slednji, ki se vežejo na logiko ekvivalenc, predpostavljajo širšo konceptualizacijo, saj so utemeljeni v pluralnosti demokratičnih zahtev. Dejavnik, ki vpliva na možnost konstitucije ljudske subjektivitete, je sposobnost sistema, da absorbira partikularne zahteve in na ta način omeji možnost oblikovanja notranjih (antagonističnih) meja. Te temeljijo na moči povezav partikularnih zahtev v ekvivalenčni verigi, kar pomeni, da moramo zahteve razumeti relacijsko (Laclau 2005, 4). Delovanje logike oblikovanja zahtev je zaradi nemožnosti popolne konstitucije pomena vedno kontingenčno. Griggs in Howarth (2008, 128) navajata dva razloga: i) ker sta identiteta in vsebina zahtev vedno kontingenčni in artikulirani v določenem zgodovinskem kontekstu in ii) ker je artikulacija zahtev vedno ločena od njenega konteksta in posledične reprezentacije. Vzpostavitev antagonistične meje torej ni nujna posledica nenaslovljenih zahtev v vsakem posameznem primeru. Pogoj antagonistične meje v konstrukciji ljudskih identitet namreč predpostavlja razklan prostor med posameznimi logikami ekvivalenc. Iz tega izhajajo tri poteze konstrukcije skupinskih političnih identitet. Najprej je tu izkustvo manka, tj. tista točka, ki predpostavlja prelom v kontinuiteti družbenega. Kopičenje zahtev nakazuje na nezmožnost sistema, da te zahteve naslovi – vzpostavi se torej reprezentacija nezmožnosti doseganja polne identitete, ki je obljuba tega istega sistema. Drugo značilnostno potezo konstrukcije identitet predstavlja razpad enotnega simbolnega okvira družbe. Posamezne zahteve, naslovljene ali ne, namreč še vedno delujejo v partikularnosti svoje vloge v sistemu. Kadar je nenaslovljenih zahtev več, razlikovalni okvir ne zadošča več reprezentaciji ljudskih zahtev in so zato le-te prisiljene oblikovati novega. V tem procesu je posebna pozornost namenjena konstrukciji tega, kar je »za mejo«, tj. konstrukciji sovražnika. Kot pokaže Laclau (2008b, 76–78), ta vloga ni nikoli jasno določena in ne nujna, zato zahteva posebno pozornost v procesu konstrukcije političnih identitet.

Tretja značilnost je vezana na relacijsko naravo zahtev, ki jih utemeljuje v njihovi povezanosti do zunanje grožnje. To je tista točka, ki za ekvivalenčno verigo predstavlja »mešan blagoslov« (Laclau 2008b, 80). Konstitucija totalnosti populističnega diskurza namreč temelji na razcepljeni identiteti vključenih partikularnosti, ki so hkrati ločene od drugih (vključenih) identitet in ekvivalentne v odnosu do izključenega elementa. Usoda partikularnih zahtev v teh pogojih postane tesno povezana z načinom uravnavanja odnosa med logiko ekvivalenc in logiko razlik. Zaradi specifične narave populističnega diskurza namreč obstaja nevarnost, da bi logika ekvivalenc izčrpala naravo demokratičnih zahtev (Laclau 2008b, 71, 80). Logika delovanja ekvivalenčne verige populizma je v odnosu do partikularnih zahtev torej protitemeljna, saj subvertira partikularistični značaj zahtev (Laclau 2005, 4).

Ohranjanje enotnosti ekvivalenčne verige *vis-a-vis* tega, kar izključuje, je torej odvisno od zmožnosti ekvivalenčne verige, da to enotnost reprezentira in da preseže reprezentacijo partikularnosti zahtev – ekvivalenca se mora pokazati (Laclau 2005, 4). Ker ekvivalenčna veriga ne vključuje nobenega pozitivnega temelja množstva partikularnih zahtev, je njena identiteta strukturirana okoli meja, ki morajo biti reprezentirane, če se želi zajeti totalnost nepovezanih elementov. Oblikovanje te enotnosti je pogojeno z možnostjo produkcije praznih označevalcev, s katerimi se lahko posamezne zahteve identificirajo (Griggs in Howarth 2008, 128). Prazni označevalci predstavljajo tisti trenutek, ki omogoča, da se ekvivalenčna veriga reprezentira skozi produkcijo pomena, ki izhaja iz partikularnosti razlik. To Laclau (2008b, 64–65) definira skozi prenos predstavništva totalnosti na partikularno razliko. Ta, ne da preneha biti partikularnost, nase prevzame predstavništvo »neprimerljive totalnosti«.⁵⁵ Možnost trdnosti in stanovitnosti ekvivalenčne verige je torej odvisna od načina, na katerega se lahko ekvivalenca konstituira. Vsebinska praznost označevalcev je zato temeljni pogoj njihove povezovalne vloge, saj morajo zajeti množstvo vsebinsko različnih partikularnih identitet, ki so vključene v ekvivalenčno verigo (pravični razvoj, če se navežemo na naš

⁵⁵ Premestitev pomena, ki se zgodi skozi sistem reprezentacije – ko torej partikularna zahteva prevzame mesto predstavljanja totalnosti – Laclau (2007b, 65) opredeli z dvema retoričnima kategorijama: i) katahrezo (Figurativni izraz, ki ni nadomestljiv z dobesednim. Populistična konstrukcija ljudstva je katahrezična, ker je njena reprezentacija skozi prazni označevalec nemožna in hkrati nujna.) in ii) sinekdoho (Del prevzame predstavništvo totalnosti. V populističnem diskurzu partikularna zahteva prevzame nase predstavništvo totalnosti zahtev v ekvivalenčni verigi.).

prejšnji primer, predstavlja označevalec, ki zajema vse partikularne zahteve, a hkrati zaradi izpraznjenosti pomena njegova vsebina ne more biti objektivno določena).

Relacije oblasti, ki danes določujoče vplivajo na oblikovanje skupinskih političnih identitet, v tej razpravi premeščamo v pogoje hegemonске artikulacije oblasti. V teh relacijah, kot smo videli na prejšnjih straneh, je za formiranje oblasti same določujoča ekvivalenčna veriga raznolikih žarišč oblasti. Za oblikovanje populistične identitete, ki nastane v teh pogojih, torej ni dovolj le artikulacija v odnosu do »enega sovražnika« (države, zatiralskega režima, kapitala), ampak so zahteve kot temelj teh identitet cilj več hegemonskih projektov. Pomen pravičnega razvoja, ki označuje ekvivalenčno verigo neizpoljenih zahtev določenega okolja, torej ni več definiran le v odnosu do »zatiralskega režima«, ampak kot predmet poskusa reartikulacije pomena tega praznega označevalca v okviru druge ekvivalenčne verige, ki poskuša prvo na ta način prekiniti. Narava praznih označevalcev, ki so bili prej vezani na reprezentacijo pomena partikularnih zahtev v odnosu do zunanjega sovražnika, zdaj postane »nedoločena med alternativnimi ekvivalenčnimi mejami« – prazni označevalci postanejo plavajoči (Laclau 2008b, 117–118). Rivalstvo med različnimi hegemonskimi verigami predstavlja rivalstvo med razlikujočimi se partikularnimi zahtevami, ki so v teh ekvivalenčnih verigah reprezentirane. Pomen »pravičnega razvoja« postane razpet med različnimi načini in taktikami operacionalizacije tega pomena – le-tega lahko predvidevajo tako desničarske stranke kakor tudi levičarske, lahko je vključen v kapitalistično verigo ekvivalenc ali pa v koalicijo radikalnih družbenih gibanj. Pomeni, ki so dovolj prazni, da zajamejo verigo ekvivalenc, so hkrati dovolj odprti za vpis raznolikih pomenov in praks. Razumevanje pojma, kot je »pravični razvoj«, mora biti torej vedno vezano na analizo načinov, na katere je pojem artikuliran v posamezni ekvivalenčni verigi in utemeljen v praksah, ki ga operacionalizirajo.

5 OKVIR ANALIZE

Raziskovalni okvir oziroma vstop besedila v raziskovano problematiko moramo najprej opredeliti na podlagi epistemoloških in ontoloških predpostavk, ki utemeljujejo našo prizmo analize. Kot opozarja Howarth (2005, 317), diskurzivna teorija ni le empirična teorija, ampak je raziskovalni program. V odnosu do pozitivističnih znanosti diskurzivna teorija namreč ne le presprašuje možnosti neodvisne in objektivne vednosti, temveč k razumevanju družbenih pojavov pristopa iz različnih ontoloških predpostavk, teoretičnih konceptov in metodoloških precepov. Enotnost metode temu pristopu ni preddoločena danost, ampak je odvisna od vsakokratne artikulacije raziskovalnega problema v presečišču teoretičnih vstopov, s katerimi avtor posega v problem. Iz epistemološke in ontološke podstati pristopov, ki temelji na zavračanju objektivnih pomenov, izhajajo tudi metodološke implikacije za objektivno veljavnost in možnost predstavitve problemov. Rezultati in metoda raziskovanja morajo namreč izhajati iz istih predpostavk, ki tovrstno veljavnost sploh omogočajo. Raziskovanje izbranih problemov torej ne temelji na iskanju objektivnih rešitev, temveč na razumevanju in interpretaciji izbranih problemov.

Na ta način se izbrana pristopa umeščata v širšo tradicijo t. i. refleksivnih pristopov, ki predstavljajo temeljno izhodišče etnometodološki etnografiji, družboslovnemu raziskovanju naravoslovnih znanosti, postmoderni sociologiji, kritični fenomenologiji in »dvojni hermenevtiki«. Kar družbi izbrane tradicije z našima pristopoma, je poudarek na interpretaciji in refleksiji, oziroma kot izpostavljata Alvesson in Sköldberg (2000, 5–9), je izhodišče empiričnega raziskovanja v refleksivnem pristopu utemeljeno v »skeptičnem pristopu k temu, kar se na prvi pogled zdi kot neproblematična replika načina, na katerega realnost deluje«. Vstop v realnost refleksivni pogledi locirajo v odprtju in dekonstrukciji pomenov tam, kjer identificirajo potrebo po opredelitvi novega znanja in alternativnih pomenov. Vsakokratni vstop v empirično realnost moramo torej razumeti kot rezultat interpretacije in ne kot rezultat podajanja končnih pomenov. Z drugimi besedami, »/.../ osnovni cilj raziskovanja družbe (je) orisati zgodovinsko specifična pravila in konvencije, ki strukturirajo produkcijo pomenov v določenih zgodovinskih kontekstih« (Vezovnik 2010, 182).

Presek med teorijo vladnosti in diskurzivno teorijo razumemo kot transdisciplinarni pristop k raziskovanju diskurza prehranjevanja v relacijah naprednega liberalizma. Presek ontološke predpostavke o diskurzivni določenosti družbenega v pristopu diskurzivne teorije nam bo služil kot dopolnilo k razumevanju diskurzivnih formacij v teoriji vladnosti. Izris relacij naprednega liberalizma, kot smo jih opisali na prejšnjih straneh, na tem mestu jemljemo za izhodiščno problemsko področje razumevanja subjektivacije posameznikov v eri t. i. fragmentiranega in pluralnega sebstva. S tem postavljamo v središče vprašanje moči kot produktivne za razlago procesov subjektivacije, ki jih umeščamo v specifični zgodovinski kontekst. Kritično branje relacij, ki jih opredeljuje teorija vladnosti, nam predstavlja kontekstualni okvir možnosti razmisleka o trenutku političnega, ki ga izpostavljata Laclau in Mouffova. Razumevanje potencialnega oblikovanja antagonizmov in oblikovanja novih družbenih pomenov torej odmikamo od vsakokratne diskurzivne določenosti v foucaultski tradiciji in ga premeščamo v razumevanje možnosti antagonistične demokracije v relacijah fragmentiranega in pluralnega družbenega.

Diskurz prehranjevanja bomo opredelili na podlagi analize dveh primerov, ki sta načrtana v relacijah institucionalnega in alternativnega oziroma civilnodružbenega diskurza. Izbor je utemeljen s potrebo po razumevanju relacij naprednega liberalizma; ne le kot strogo kontekstualno določenih relacij, temveč kot procesov subjektivacije v relacijah, ki presegajo tradicionalno dihotomne delitve javno/zasebno, država/civilna družba (Howarth 2005, 329).⁵⁶ Diskurzivne formacije kot posledice osrediščenja relacij na izbranih področjih bomo na podlagi teoretičnih orodij diskurzivne teorije analizirali v njihovi pluralni pojavnosti z namenom določanja meja med diskurzi. Na podlagi primerjalne analize institucionalnega in alternativnega diskurza želimo torej odgovoriti na vprašanje, katere logike določajo

⁵⁶ Howarth (2005, 329–330), sledeč Flyvbergu, opredeli tipologijo študij primera, ki so aplikabilne na diskurzivno teorijo: i) ekstremni in deviantni primeri, ki omogočajo razumevanje posameznega fenomena v njegovi ekstremni pojavnosti; ii) kritični primeri, ki zaradi svoje mejnosti omogočajo potrjevanje in zikanje teorije na njenih mejah; iii) izbor primerov, utemeljenih v maksimalni variaciji, ki omogočajo razumevanje fenomena v njihovi kontekstualni določenosti; in iv) paradigmatični primeri, ki omogočajo popolnejšo predstavitev fenomena v širšem kontekstu. Izbrana primera najdemo na meji med tretjo in četrto kategorijo. Zaradi raznolikih logik delovanja in organizacije diskurzov v izbranih kontekstih bi lahko rekli, da primera predstavljata pregled diskurza prehranjevanja v širših razsežnostih, hkrati pa sta oba opredeljena v funkciji razumevanja diskurza prehranskih praks, kar ju utemeljuje v smislu prehranskih praks kot družbenega pojava.

posamezne diskurze in ali je le-te mogoče razumeti kot posledico delovanja iste logike družbenega. Sprašujemo se torej, ali je mogoče logiko delovanja naprednega liberalizma deducirati na različne diskurze v diskurzivnem polju, in posledično, kako le-ti vplivajo na logiko političnega v vsakem posameznem primeru. Pri tem sledimo ciljem primerjalne analize, kot jih navaja Howarth (2005, 332–334):

- i) povečanje razumljivosti fenomena z interpretacijo njegove različne pojavnosti;
- ii) desedimentacija in raz-spoznavanje razumevanja fenomena z razumevanjem njegove kontingence;
- iii) izpostavitve določujočih dejavnikov posameznega fenomena in možnost primerjalnega razumevanja z opredelitvijo družinskih podobnosti;
- iv) ohranitev soodvisnosti partikularnosti in univerzalnosti, nujnosti in kontingence s primerjalno prizmo, kar omogoča razumevanje različnih logik konstitucije družbenega.

Pri interpretaciji diskurzov prehranjevanja bomo v sklopu institucionalnega diskurza izhajali iz analize »Nacionalnega programa prehranske politike za obdobje 2005–2010« (v nadaljevanju: Program) in interpretativne aplikacije sekundarnih virov (Lupton 1998, 1999, 2003; Kamin 2006; Blenkuš *et al* 2009). Alternativni diskurz gibanja Slow Food (v nadaljevanju: Gibanja) bomo analizirali na podlagi ustanovitvenih dokumentov in intervjujev s predstavniki Gibanja (Manifest gibanja Slow Food 1989; Shiva 2005; Deklaracija iz Pueble 2007; Petrini 2007; Shiva 2007a, 2007b) ter interpretativne aplikacije sekundarnih virov (Pollan 2006; Andrews 2008; Sassatelli in Davolio 2010). V obeh primerih analiziranih diskurzov nas zanima odgovor na vprašanje, ki ga v središče metodološkega okvira diskurzivnih in poststrukturalističnih pristopov postavlja Howarth (2000, 131): »/.../ kako, pod katerimi pogoji in na podlagi katerih razlogov so diskurzi oblikovani, izpodbijani in se spremenijo?«.

Vprašanje, »kako« so diskurzi oblikovani, bomo v obeh primerih utemeljili skozi analizo artikulacije oziroma oblikovanja pomenske verige diskurzov. Problemsko usmerjen pristop k analizi diskurzov prehranjevanja predstavlja odmik od analize zgodovinskih in strukturnih problemov ter svoje izhodišče utemelji v praksah in idejah, v katerih so problemi opredeljeni

v svoji vsakokratni pojavnosti. Analiza bo torej osredotočena na prakse problematizacije kot stične točke med arheološko in genealoško fazo Foucaultovega raziskovanja – arheologije kot raziskovanja forme in genealogije kot raziskovanja naključnosti vznikov in operacionalizacije moči v okviru posameznega diskurzivnega polja (Foucault 1994; Howarth 2005, 317). Izhodiščno točko analize nam bo predstavljala dislokacija kot tisti trenutek družbenega, ki utemeljuje potrebo po rekonfiguraciji določenega diskurzivnega polja (Howarth 2005, 317).

V primeru institucionalnega diskurza to umeščamo v artikulacijo povečevanja pomena zdravja in samoodgovornosti v odnosu do prehranjevanja, medtem ko bomo v primeru alternativnega diskurza izhajali iz artikulacije kritičnega odnosa do hitrega načina prehranjevanja. Oba diskurza bomo naslovili, izhajajoč iz opredelitve režimov prehranjevanja, skozi prizmo tveganja, ki okvirja oba izhodiščna problema (Lupton 1999; Kamin in Tivadar 2003; Shiva 2005; Kamin 2006; Pollan 2007; Andrews 2008; Blenkuš *et al* 2009). Pri analizi artikulacije problemov na izbranih področjih nam bodo kontekstualno oporo predstavljale zgoraj nanizane dominantne relacije subjektivacije diskurza naprednega liberalizma. Prvi del analize bomo tako v obeh primerih umestili v logiko družbenega (Laclau in Mouffe 1987, 79–82) in artikulacijo obeh diskurzov osmislili z razumevanjem družbenega kot nenujnega razmerja med elementi (drugače bi potrdili esencialistično določenost identitet). Družbe v tem trenutku analize torej ne dojemamo kot totalnost njenih parcialnih interesov, temveč kot artikulacijo negotovega in »konec koncev ponesrečenega poskusa domesticiranja polja razlik« (*ibid.*).

Odgovor na vprašanje »pod katerimi pogoji« bo temeljil na analizi operacionalizacije in tehnologizacije izbranih diskurzov. Le-to bomo premestili iz prizme vladnosti, ki vprašanje moči (in odnosov, v katere je vpeta) utemeljuje z razdrobljenostjo in diskontinuiteto kot določujočima značilnostma diskurza. Dopolnili jo bomo z logiko političnega, ki artikulacijo diskurzov definira z vpeljavo logike ekvivalenc in razlik (Laclau in Mouffe 1987; Alvesson in Sköldbberg 2000, 224). Le-te izpostavljamo kot tisti trenutek, ki nam omogoča misliti diskurz kot totalnost (čeprav vedno nujno nepopolno). Diskurz zdravja in samoodgovornosti v odnosu do prehranjevanja ter kritiko hitrega prehranjevanja bomo analizirali skozi prizmo načinov, na katere sta ti dve diskurzivni polji zamejili pomen relacij, ki jih utemeljujeta. Analizo bomo torej premestili v iskanje pomenov, ki določajo meje posameznega diskurza (tj., kateri prazni

označevalci strukturirajo logiko ekvivalenc posameznega diskurza) (Mouffe in Laclau 1987; Laclau 2008a; 2008b). Pri identifikaciji pomenskih relacij bomo izhajali iz racionalizacije (tj., kako je problem operacionaliziran v znanju, vrsti ekspertize, strategijah delovanja oblasti) in tehnologizacije problema (tj., kako je problem operacionaliziran v mehanizmih, procedurah, instrumentih, taktikah delovanja) s posebnim poudarkom na razumevanju načinov, na katere te prakse subjektivirajo posameznika (Dean 2010, 41–44).

Zdravje in samoodgovornost kot problemski izhodišči institucionalnega diskurza bomo prikazali v mejah že prej omenjenega Programa, medtem ko bomo možnost reartikulacije obeh pojmov iskali v kritičnem diskurzu Gibanja. Zanima nas torej, kako (če sploh) alternativni diskurzi vstopajo v polje institucionalnih diskurzov oziroma na kakšen način le-ti v odnosu do prehranjevanja subjektivirajo posameznike. Alternativni diskurz razumemo kot delovanje logike političnega, ki v relativni odprtosti družbenega omogoča redefinicijo pomenov v trenutkih, ko obstoječa družbena struktura ni zmožna zagotoviti polnosti identitete. Z vpeljavo trenutka političnega omogočimo strukturni razmislek o odprtosti družbenega, kar razumemo kot pomembno dopolnilo teoriji vladnosti, ki delovanje moči identificira le v subjektivaciji posameznika.

Tretji del vprašanja, tj., »kako so diskurzi izpodbijani in se spremenijo«, bomo opredelili v sklepnih sintezi primerov. Kot trdita tudi Laclau in Mouffova (1987, 145–146), ravni nastanka in oblik artikulacije antagonizmov/agonizmov ne moremo določiti vnaprej. Kontekstualna opredelitev je torej nujna za analizo pogojev nastanka antagonizmov/agonizmov, saj vse ravni nenehno subvertirajo naddoločujoči učinki drugih, kar ima za posledico premeščanje družbenih logik. Izhodišče nam bo predstavljala analiza artikulacije »enakosti« in »svobode« kot praznih označevalcev demokratičnega imaginarija v eri etiko-politike in skupnosti. Izpostavljeni analizi primerov bomo v njuni artikulaciji aplicirali na razumevanje potencialne utrditve verig ekvivalenc (Mouffovi 2005; 2009) oziroma širjenja le-te, kar Laclau in Mouffovi (1987, 148) predstavlja pogoj radikalne demokracije. Širjenje logike ekvivalenc demokratičnega imaginarija avtorja opredelita kot krepitev zahtev (ne le, da se vsaka posamezna zahteva odpove delu svoje partikularnosti za vstop v ekvivalenčno verigo, ampak na ta način tudi krepiti skupni temelj zahtev) in kot preseganje logike avtonomije akterjev (antagonistična demokracija mora biti interpretirana kot obzorje in ne kot totalnost, ki je

posledica dojetanja akterjev kot avtonomnih). Iz tega tudi izhaja sklep, ki ga Laclau (2008a) poda v članku Emancipacija/Emancipacije. Obravnava vprašanja vznika novih partikularizmov namreč ne sme izhajati iz obravnavanja teh akterjev kot avtonomnih, marveč iz razumevanja novih načinov organizacije družbenega.

6 NOVA POLITIČNOST PREHRANJEVANJA

Hrana kot politično področje je prisotna v diskurzu prehranjevanja skozi celotno zgodovino moderne države. Dileme, povezane z varnostjo hrane, družbeno neenakostjo, nutricionistiko in kmetijstvom, so vedno predstavljale politična vprašanja. Osrediščenost razmerij, skozi katera so se ta vprašanja naslavljala, je bila opredeljena v okvirih države in državne birokracije kot tistega središča, ki je imelo osrednjo avtoriteto pri utemeljevanju in institucionalizaciji teh relacij (Lien 2004, 1). S tem ne zanikamo širše mreže odnosov in pomenov, iz katerih so institucije črpale svojo legitimnost v različnih zgodovinskih trenutkih,⁵⁷ temveč na tem mestu izpostavljam spremenjeno razumevanje diskurzivnih relacij, ki utemeljujejo današnjo »političnost prehranjevanja«. Izhodišča te nove političnosti tudi ne iščemo zgolj v spremenjenih pogojih distribucije, potrošnje, proizvodnje in razumevanja človeka v prehranjevalni verigi (Beardsworth in Keil 1997, 33); izhodišča torej ne dojemamo kot posledice sosledja zgodovinskih dogodkov, temveč kot diskurz specifičnega (delnega) zaprtja pomenov v relacijah naprednega liberalizma.⁵⁸

Teme, povezane s koncepcijo prehranjevanja kot nečesa političnega, so osrediščene okoli vprašanj, vezanih na vlogo posameznika kot potrošnika dobrin (kako lahko danes razumemo posameznika kot političnega akterja na podlagi njegovih potrošniških izbir), vprašanj, vezanih na relacije telo-prostor-narod (kako lahko razumemo izbiro hrane kot ločnico, ki omogoča prostorske in nacionalne identifikacije), vprašanj, povezanih z neenakostjo globalne distribucije hrane (vprašanja, povezana z okvirjanjem tveganj v zvezi z globalno distribucijo hrane, globalnega aktivizma in diskurza globalnega gospodarstva) (Lien 2004, 12–14), in

⁵⁷ Za razpravo o vplivu razsvetljenstva in protestantske etike na razvoj sodobne nutricionistike glej Coveney 2000.

⁵⁸ Zgodovina raziskovanja družbene vloge prehranjevanja se je v preteklosti osredotočala predvsem na procese klasifikacije prehranjevanja ter načinov in vzorcev potrošnje prehrane v luči njihovega vpliva na preživetje posameznika ter v sklopu ekonomskih in družbenih dejstev. Sledeč Scholliersu (2001, 7–9) je razmišljanje o »organizaciji, tabujih, družbeni funkciji, lokaciji, užitu, času, jeziku, simbolih, reprezentaciji, obliki, pomenu ter umetnosti pitja in prehranjevanja« omogočil šele kulturni obrat v socioloških vedah, ki je sprožil začetek raziskovanja pomenov posameznih prehranskih praks ter njihove vpetosti v širše družbene pomene in posledično moči. Identiteta jedca je bila vsekakor v različnih pristopih k analizi družbene vloge prehranjevanja vedno prisotna, vendar je bilo obdobje strukturalizma tisto, ki je prvo v širšem obsegu analiziralo pomene različnih praks prehranjevanja (*ibid.*).

vprašanj, povezanih z oblikovanjem primerne nacionalne prehranske politike (vprašanja, povezana z upadom zaupanja posameznikov v znanstveni diskurz, in vprašanja, povezana z utemeljitvijo zdravstvenih tveganj) (Lupton 1998; Coveney 2000). Razpršenost tem, na podlagi katerih razumemo sodobno političnost prehranjevanja, sloni na osrednji vlogi diskurza tveganja, ki ga povezujemo z vsemi štirimi področji.

Prežetost identificiranih režimov z vedno prisotno, a včasih implicitno grožnjo telesu, okolju, narodu ali pomembnemu drugemu predstavlja za posameznika stalno opredeljevanje in pogajanje o pomenu tega tveganja zanj in za okolico (Blue 2010, 148). Kot izpostavlja Luptonova (1999, 14–15), je upravljanje tega tveganja kot vprašanja individualne presoje in zavedanja pomemben vir subjektivacije posameznikov, saj določujoče vpliva na razumevanje življenjskega poteka, procesov identifikacije v odnosu do drugih, načinov, na katere dojemamo svoje telo, in načinov, na katere upravljamo z denarjem. Vedno implicitno prisotnost tveganja v režimih prehranjevanja Luptonova (1998, 17) definira kot vsejedčev paradoks, ki je zasnovan na osi med posameznikovimi biološkimi (in družbenimi) potrebami po raznolikosti, raznovrstnosti in inovaciji ter imperativom previdnosti, ki deluje kot samoobramba pred potencialnimi nevarnostmi prehranjevanja. Dogodki, kot so preplah zaradi bolezni norih krav (BSE) in bakterijo E.coli, strah pred gensko spremenjeno hrano, pandemijo debelosti in podobno, vsakič znova dislocirajo okvir zaupanja, ki vzpostavlja ravnovesje med varstvom in zaupanjem posameznika. Nezmožnost univerzalne utrditve pomena varnosti in varstva, povezanega s prehranskimi tveganji, predstavlja del širšega delovanja logike družbenega sodobnih demokracij, ki so v pogojih radikalne heterogenosti pomenov vedno v procesu prepogajanja in definiranja novih meja družbenega (Laclau 2007a, 25).⁵⁹

Širitev mreže akterjev, ki sodelujejo pri konstrukciji režimov prehranjevanja, najdemo v relacijah upravljanja. Decentralizirano delovanje oblasti in posledična decentraliziranost virov avtoritet, ki opredeljujejo pomene o prehranjevanja, pomenita, da so posamezniki soočeni z mnogoterostjo različnih (delno nasprotujočih si) pomenov in praks, ki opredeljujejo »pravilen« način prehranjevanja (Lupton 1998, 27–29; Blue 2010, 148). Institucionalne

⁵⁹ Vprašanje objektivnosti tveganj podobno kot Luptonova podrejamo načinom, na katere diskurz tveganja (v širšem pomenu) skozi raznolike diskurzivne režime subjektivira posameznike na področju prehranjevanja.

opredelitve tako niso več odvisne le od nacionalnega konsenza o prehranski politiki, temveč jih sodoločajo nadnacionalni institucionalni okvir, (nacionalne) organizacije civilne družbe in mediji (Halkier 2004; Boström *et al* 2005; Bildtgård 2008, 100; Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 18–19; Halkier *et al* 2007, 380–381). Iskanje pravega, univerzalnega diskurza, ki bi utemeljeval totalnost vseh razumevanj, je torej nemogoče in nesmiselno. Posamezniki so subjektivirani v različnih diskurzih in se v njih ne prepoznavajo enotno, kakor tudi meje diskurzov niso vedno enake. Tako lahko posameznik v določenem trenutku izvaja popolno kontrolo nad svojimi prehranskimi praksami in stremi k t. i. civiliziranemu telesu, spet drugič pa se prepusti hedonizmu (Lupton 1998, 155). Prepletenost identitetnih virov in tipov subjektivitet v Sloveniji opredeli Tivadarjeva (2002), ki primarne prehranske vire identitete identificira v tradiciji, hedonizmu, zaskrbljenosti za težo in v skupini nezainteresiranih. Na ravni EU Halkier *et al* (2007) analizirajo razlike med državami, ki nakazujejo pomen institucionalnega okvira pri oblikovanju prehranskih identitet.⁶⁰ Kontekstualna določenost in večravska prepletenost identitetnih virov na področju prehranjevanja kažeta na fragmentiranost in razsrediščenost odnosov do poskusov utrditve pomenov. Relativna stabilnost posameznih identitetnih okvirov je namreč zagotovljena le, dokler se pomeni, ki jo utemeljujejo, ponovno ne destabilizirajo.

Vznik vedno novih dislokacij, ki spreminjajo politične prioritete v mnogoterosti identitetnih virov, pomeni, da pogajanje o pomenu ni nikoli zaključeno. Posledično tudi vloge in odgovornosti akterjev niso utrjene ter so v procesu pogajanja in potrjevanja v mejah posameznega diskurza. Vedno nove zahteve, ki izhajajo iz širitve mreže vključenih akterjev (Bildtgård 2008, 125) in dislokacij kot posledice tehnoloških inovacij in globalizacije prehranske verige (Blue 2010, 150), ustvarjajo potrebo po absorpciji (nasprotujočih si) pomenov in zahtev v demokratičnem institucionalnem okviru ob sočasnem opredeljevanju zaupanja posameznikov. Upad zaupanja v znanost (Lupton 1999, 66), povečana stopnja kritičnosti do industrijske proizvodnje prehrane (Busch 2004) in upad zaupanja v državne

⁶⁰ Avtorji (Halkier *et al* 2007) identificirajo štiri identitetne tipe potrošnikov hrane ter jih povežejo z nacionalnimi okviri: i) Norveška – partnerji in stranke v pogodbenem razmerju; ii) Danska – kompleksen (histeričen) potrošnik; iii) Italija – potrošnik, osveščen o kakovosti hrane, in iv) Portugalska – nezaščiten potrošnik hrane.

institucije, da bodo poskrbele za potrebe državljanov (Blue 2010, 150), pomenijo, da so tradicionalne avtoritete izgubile osrednjo vlogo v procesu oblikovanja vednosti, ki je zdaj opredeljena v dialogu z drugimi zahtevami.

Raznolikost virov subjektivacije posameznikov izhaja iz heterogenosti diskurzov, ki danes določajo prehranske relacije. V nadaljevanju bomo analizirali dva primera, ki v mreži identitetnih virov v odnosu do »novih prehranskih tveganj« predstavljata delno utrditev diskurza zaupanja. Institucionalni in alternativni diskurz oziroma pomen zdravja in pomen užitka predpostavljata dva različna načina subjektivacije posameznika v režimih prehranjevanja. Operacionalizacija in način utemeljevanja vloge posameznika v relacijah (tveganjskega) diskurza prehranjevanja nas bosta v tem pogledu zanimala skozi prizmo analize vednosti, ki posameznike v odnosu do hrane subjektivira in postavlja na presečišče med obvladovanjem tveganja in zagotavljanjem zdravja na ravni populacije (bio-oblast) in posameznikove individualne odgovornosti za ta tveganja (etiko-politika).

6.1 INSTITUCIONALNI DISKURZ

Vzpostavljanje norm in pravil, ki oblikujejo pomene o varnosti/nevarnosti in zaželenosti/nezaželenosti načinov prehranjevanja, je bilo skozi zgodovino vezano na osrednjo vlogo države. Varovanje interesov posameznikov pred nepredvidljivostjo prehranskih tveganj je v okviru nacionalne države legitimizirano v načelu predstavnštva interesov ter utemeljeno v znanstvenem diskurzu, na podlagi katerega predstavniki sprejemajo odločitve »v najboljšem interesu ljudi« (Bildtgård 2008, 123). Osrednja vloga države torej izhaja iz sprejemanja in oblikovanja zakonodaje, na podlagi katere država obvladuje tveganja in določa cilje razvoja populacije v prehranskih parametrih. Zgodovinsko gledano so se usmeritve države na področju prehranskih preskripcij spreminjale. V prvem obdobju gradnje sodobnega sistema nutricionistike je prevladovala usmeritev k oblikovanju ukrepov, na podlagi katerih bi zagotovili zdravje in dostop do hrane. Oblikovanje teh politik je izhajalo iz problematizacije dela in življenja, kjer so bili posamezniki v svojih prehranskih praksah subjektivirani v odnosu do širših družbenih vprašanj zagotavljanja zdrave in močne delovne sile ter obvladovanja tveganj, ki so izhajala iz pomanjkanja hrane (Coveney 2000). Oblikovanje mednarodnih normativov in smernic prehranjevanja, ki je na nadsacionalni ravni opredeljeno

v okvirih SZO (Svetovna zdravstvena organizacija – *World Health Organization*), je bilo v drugi polovici dvajsetega stoletja primarno usmerjeno v preprečevanje negativnih posledic, ki izhajajo iz pomanjkanja hrane (Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 18). Problematizacija prehranjevanja je bila torej primarno umeščena v širših družbenih pogojih obvladovanja tveganj, ki so bila posledica implicitne grožnje pomanjkanja hrane.

Spremenjena narava proizvodnje hrane, ki v procesu globalne širitve industrijskega načina proizvodnje zasleduje cilja učinkovitosti in gospodarske rasti, predstavlja značilnost novih pogojev dostopnosti in virov prehranjevanja, ki zdravstvenih sistemov ne sooča več s »proizvodnjo preveč hrane, ne premalo, ampak s preveč slabe hrane« (Pollan 2007, 255–257). Porast kroničnih nenalezljivih bolezni ob koncu dvajsetega stoletja, povezanih z novimi pogoji proizvodnje in distribucije hrane, je problematizacijo prehranske politike premestil iz poudarka na zagotavljanju hrane v aktivnosti, usmerjene k zagotavljanju zdrave in uravnotežene prehrane na globalni ravni (Coveney 2000, 112–113; Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 18). Odnos do prehranjevanja se tako premesti v načine regulacije življenja posameznikov, ki bodo v eri »neomejene izbire trga« ohranjali lastno zdravje in sprejemali odločitve na podlagi novih parametrov dobre in slabe prehrane.

Utemeljitev prehranjevanja v novih parametrih industrijske proizvodnje hrane spada v obdobje, ki predstavlja tudi novo opredelitev subjekta oblasti v relacijah naprednega liberalizma. Spremenjene pogoje proizvodnje hrane moramo torej misliti vzporedno z rekonceptualizacijo sfere družbenega, ki je danes premeščena v vprašanje samoodgovornosti in novega načina dojemanja odgovornosti (oziroma umika) države. Oblikovanje slovenske prehranske politike, ki je operacionalizirana v Programu, predstavlja utemeljitev vloge države in posameznikov v diskurzu novih prehranskih tveganj, ki so se pojavila v obdobju industrijske proizvodnje hrane in v relacijah mednarodnega upravljanja s problematiko prehranjevanja. Program torej ne predstavlja le nacionalnega institucionalnega odgovora na nove izzive, temveč odseva globalno identificirane vozliščne točke, ki določajo pomen in meje institucionalnega diskurza. Nastanek dokumenta torej pomeni začasno utrditev pomena, ki izhaja iz problematizacije odsotnosti tega okvira v preteklosti, iz definicij novih prednostnih področij na področju prehranjevanja in iz pogojev reartikulacije odgovornosti države.

Manko institucionalnega okvira je v predgovoru Programa izpostavljen kot zaostajanje Slovenije na področju nacionalne opredelitve prehranskih smernic. Slovenija se je namreč kot članica SZO leta 1992 s podpisom Svetovne deklaracije o prehrani zavezala, da bo mednarodna priporočila prevedla v nacionalni institucionalni red (Program 2005, 43). Proces operacionalizacije prehranske politike v Sloveniji je posledica širšega procesa institucionalizacije prehranskih praks na globalni ravni. Aktivnosti, ki so spremljale proces oblikovanja Programa, vključujejo evalvacijsko konferenco prehranskih politik držav članic SZO na Poljskem (1996), mednarodno delavnico »*Helping people change their risky behaviour*« na Poljskem (1997), poletno šolo v okviru evropskega magistrskega študija, kampanjo ozaveščanja o pomenu prehranske politike laične in strokovne javnosti ter organizacijo delavnice SZO v Sloveniji (1998). Po letu 1999 se je v Sloveniji oblikoval politični konsenz o potrebi po nacionalnem prehranskem programu, ki je vodil v spremembo Zakona o zdravstveni ustreznosti živil, materialov in snovi, ki prihajajo v stik z živili (v nadaljevanju: Zakon). Sprememba Zakona je predstavljala prvi institucionalni korak k redefiniciji vloge države pri oblikovanju smernic prehranjevanja (Program 2005, 43–44). Mreženje globalnih institucij, zbiranje podatkov o trendih prehranjevanja v Sloveniji in proces pristopa Slovenije k EU v tem obdobju predstavljajo specifičnost procesa prevoda globalnih (univerzalnih) pomenov o prehranjevanju v nacionalni (partikularni) kontekst.

Oblikovanje Programa je umeščeno v diskurz tveganja, ki opredeljuje prehranske prakse v odnosu do zdravja. Predgovor k Programu, ki predstavlja simbolično določanje pomena, utemeljuje nujnost njegovega sprejetja glede na porast kroničnih nenalezljivih bolezni, obolelosti za srčno-žilnimi boleznimi in rakom ter nezdravega življenjskega sloga, ki vključuje tudi neredno telesno dejavnost ter uživanje alkohola in tobaka. Prehranska politika je zreducirana na probleme, ki so povezani s prehranjevanjem kot delom škodljivega življenjskega sloga, medtem ko so vprašanja, ki jih Program tudi naslavlja (trajno zagotavljanje zadostnih količin hrane in varnosti živil), v tem simbolnem vstopu opuščena. Diskurz Programa oziroma označevalec njegovega pomena je simbolično zajet v skrbi za posameznikovo zdravje, ali kot v Predgovoru zapiše takratni minister za zdravje Andrej Bručan: »Skrb vzbujajoči izsledki raziskav o prehranjevalnih navadah Slovencev so nas vodili do oblikovanja in sprejetja lastne prehranske politike, ki je s svojimi ukrepi in dejavnostmi

jasno usmerjena v izboljšanje prehranjevalnih navad ter izboljšanja zdravja prebivalcev« (Program 2005, 7).

Tretji utemeljitveni trenutek Programa predstavlja umeščeno prehranjevanja v nov način konceptualizacije odgovornosti države, ki se nakazuje v razsrediščenosti virov pomena o »pravilnem« načinu prehranjevanja in v opredelitvi odgovornosti države za vodenje prehranske politike. Institucionalizacija prehranjevanja namreč ni več strogo določena v okvirih Ministrstva za zdravje kot primarnega nosilca pomena, temveč je, sledeč priporočilom SZO, opredeljena v »sodelovanju stroke in širše javnosti«. V operacionalizaciji Programa to pomeni, da je učinkovita implementacija ciljev vezana na razsrediščeno mrežo »resornih ministrstev, pristojnih uradov, področnih zbornic, stroke, nevladnih organizacij in splošne javnosti« (Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 19). Na ta način Program začrta polje novih odnosov med ekspertizo in politiko ter širi mrežo pluralnih odnosov tehnologij družbenega, kar Rose (1996, 53–59) razume kot nov način konfiguracije oblasti v relacijah naprednega liberalizma. Odgovornost države za poseganje na področja zasebnosti je torej premeščena iz enotnega vira avtoritete in odgovornosti ter reartikulirana na način, ki temelji na spremenjenem razumevanju države, tj. na razsrediščenju ob sočasni governmentalizaciji disperznih relacij (Braun 2007, 11). Na ta način interpretiramo tudi priporočila Organizacije Združenih narodov za kmetijstvo in prehrano, ki odgovornost nacionalnih držav na področju prehranjevanja opredeljuje, kot sledi:

»i) spoštovati morajo pravico do hrane, kar pomeni, da ne smejo izvajati aktivnosti, ki bi ljudem onemogočile uresničevanje njihove pravice do ustrezne (pre)hrane; ii) pravico do hrane morajo zavarovati tako, da nikomur ne more biti kratena; iii) vzpostaviti morajo pogoje za uresničevanje te pravice, in sicer tako, da ljudem olajšajo dostop do ustrezne prehrane in jim omogočijo uporabo virov, in ljudi osveščati o tej pravici« (FAO v Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 18).

Odgovornost države je s tem osredotočena na ustvarjanje pogojev, ki posameznikom omogočajo, da delujejo kot avtonomni akterji. Pravice so definirane v funkciji negativne svobode, tj. opredelitve tistih pogojev, ki posameznikom omogočajo svobodno delovanje in jih neposredno ne omejujejo v načinih doseganja teh ciljev: »Zdravje omogoča in zagotavlja kakovostno življenje ter je temeljni vir razvoja vsake družbe. Zanj je predvsem odgovoren

vsak posameznik, država pa je v sodelovanju s stroko in znanostjo pristojna in odgovorna za ustvarjanje razmer, v katerih lahko ljudje skrbimo za zdrav življenjski slog« (Program 2005, 10).

Liberalna koncepcija svobode temelji na delovanju oblasti kot produktivne, tj. oblasti, ki deluje skozi svobodo in sposobnosti posameznikov za aktivno delovanje (Galvin 2002, 117; Dean 2010, 23). To ne pomeni, da so procesi subjektivacije nevtralni v odnosu do moči, temveč le, da je doseganje partikularnih ciljev določeno na podlagi usmerjanja posameznikovega svobodnega delovanja. Specifične načine individualizacije državljanov, ki se oblikujejo v relacijah novih prehranskih režimov, podobno kot Kaminova (2006, 51–54, 84) identificiramo v relacijah oblikovanja nove političnosti prehranjevanja. Spremenjene relacije uravnavanja namreč kljub razsrediščenju odnosov oblasti ostajajo implicitno prisotne v procesih subjektivacije posameznikov. V nadaljevanju bomo razumeli navidezen umik države kot osrediščene avtoritete iz polja prehranjevanja kot depolitizacijo (v razumevanje politike skozi institucionalno prizmo), ki pa je zaradi spremenjene narave delovanja oblasti in utemeljitve novega pomenskega polja tudi politična (v razumevanju spremenjene narave delovanja oblasti s ciljem redefinicije pogojev subjektivacije).⁶¹ K političnosti novih sprememb bomo pristopili na podlagi analize tehnologizacije diskurza v institucionalnih parametrih, na podlagi utemeljitve diskurza družbene odgovornosti in na podlagi hibridizacije prostorov javnega in zasebnega v diskurzu »opolnomočenega« potrošništva.

6.1.1 Operacionalizacija institucionalnega diskurza

Izhodišče utemeljevanja določujočih prehranskih režimov predstavlja opredelitev »civiliziranega telesa«, tj. opredelitev norm in tehnologij, ki posameznika v skladu s prevladujočim pogledom definirajo v odnosu do telesa. Sodobno »civilizirano« telo Luptonova (1998, 22) dojema kot »samozadostno, zavestno upravljano, vedno v procesu

⁶¹ Spremenjene relacije odgovornosti in vključenosti akterjev na področju zdravja in s tem posredno tudi prehranjevanja v zdravstvenih parametrih predstavljajo ločnico med t. i. novim in starim javnim zdravstvom. Medtem ko prvo temelji na razumevanju in klasifikaciji družbenih determinant zdravja, slednje vključuje tudi opolnomočenje (*empowerment*) posameznikov in skupnosti. Rekonceptualizacijo diskurza starega javnega zdravstva v novo najdemo v Ottawski listini za promocijo zdravja iz leta 1986 (Kamin 2007; Kickbush 2007).

samonadzora in nadzora drugih«. Institucionalni diskurz prehranjevanja v soodvisnosti od medicinskega diskurza je danes na podlagi predpostavljene nevtralnosti znanosti legitimiziran s parametri ekspertnih znanj, statističnimi meritvami in raznolikimi kategorizacijami telesa v skladu s temi opredelitvami. Identifikacija groženj civiliziranemu telesu je v okvirih znanosti in aparatov prevajanja znanosti v demografske determinante naturalizirana in prevedena v delovanje posameznika v odnosu do lastnega telesa (Kamin 2006, 35).

Sodobno telo je v Programu kategorizirano v treh točkah: i) skupine posameznikov, ki potrebujejo posebno varstvo (dojenčki, otroci in mladostniki), ii) skupine posameznikov, ki so posebej izpostavljene tveganjem (socialno in ekonomsko ogroženi), in iii) celotna populacija, opredeljena v parametrih dejavnikov tveganja, identificiranih kot grožnja (zvišan krvni tlak, zvišan holesterol v krvi, zvišan indeks telesne mase, znižan vnos zelenjave in sadja, telesna nedejavnost, alkohol in kajenje) (Program 2005). Celotna populacija je torej v prehranskem diskurzu obravnavana v statističnem jeziku potencialnih tveganj oziroma odstopanj od zastavljenih norm zdravja (glej tudi Coveney 2000, 124). Posameznik kot primarni nosilec pomena o svojem zdravju je na ta način premeščen v skupnostno kategorizacijo, ki temelji na podatkih o njem. Znanstveni diskurz posameznikov odnos do lastnega telesa locira v prepletu heterogenih dejavnikov tveganja in na podlagi teh podatkov utemelji predvidevanja tveganj (Kamin 2006, 62). Tako je na primer v Programu (2005, 23) posebej izpostavljen problem pomanjkljivega skupnega registra doječih mater, ki bi omogočal statistično beleženje pojavnosti dojenja. Kategorizacija populacije ob predpostavljeni nevtralni naravi statistike na ta način redefinira odnos posameznikov do samih sebe skozi prizmo potencialnih tveganj, ki so značilna za populacijo kot celoto, in v mejah parametrov skupine, v katero je posameznik umeščen na podlagi meritev in predvidevanj.

Drugi vidik utemeljitve prehranskega diskurza v znanosti predstavlja vedno večja prisotnost raznolikih strokovnjakov, ki soopredeljujejo to pomensko polje. To ne pomeni, da je prisotnost znanosti in strokovnjakov nov fenomen v procesu oblikovanja institucionalne vednosti, temveč, da v spremenjenih relacijah koncipiranja oblasti strokovnjaki niso več zgolj zunanji vir legitimizacije oblasti, ampak sestavni del relacij institucionalne vednosti. Četrto načelo Programa predstavljata »/u/poštevanje dosežkov znanosti in razvoja strok; podpora kliničnemu in epidemološkemu raziskovanju na področju prehranjevanja in zdravega

življenjskega sloga« (Program 2005, 14). Bildtgård (2008: 116) vključenost ekspertize v delovanje oblasti, sledeč Giddensu (1999, 88–100), opredeli kot določujočo značilnost moderne, kjer smo posamezniki v parametrih zaupanja ontološko odvisni od varnosti, ki nam jo omogoča preložitev odgovornosti na abstraktne sisteme.

Vstop znanstvenega diskurza v sooblikovanje prehranskega režima v Programu vodi do enotnih raziskovalnih programov, ki so vzpostavljeni v: i) multidisciplinarnem pristopu k tveganjem na »področju varnosti živil oziroma hrane«; ii) krejitvi interdisciplinarnega pristopa na področju javnega zdravstva in drugih zdravstvenih ustanov na »področju zdravega prehranjevanja« in iii) interdisciplinarnem pristopu k pripravi akcijskega načrta lokalne trajnostne oskrbe na »področju /.../ preskrbe z zdravju koristnimi živili/hrano« (Program 2005). Pri oblikovanju enotnosti pomena oziroma ohranjanja zaupanja v institucionalni diskurz znanost kot označevalec heterogenosti raznolikih pristopov k prehranjevanju predstavlja obljubo nevtralnosti. Kljub raznolikosti znanosti in ekspertnih znanj, ki niso nujno nevtralna, le-ta predstavljajo tisto simbolno področje, ki omogoča identifikacijo posameznikov z abstraktnim sistemom nutricionistike. Bildtgård (2008, 116) kot sodobni primer tega načina delovanja navaja označevanje prehranskih izdelkov, ki posameznikom na podlagi nutricionistične opredelitve omogoča vzpostavitev razmerja zaupanja. V Programu (2005, 24, 27, 32) je promocija označevanja produktov izpostavljena na področju »zdravega prehranjevanja«, pri čemer so še posebej izpostavljene kategorije nosečnic in mladostnikov.

Utemeljevanje pomena prehranskega diskurza v znanosti in v širjenju mreže strokovnega znanja predstavlja del procesa governmentalizacije prehranjevanja, tj. sočasne razsrediščenosti države, kjer pa so odnosi, ki legitimizirajo delovanje oblasti, povratno vedno odvisni od institucionalnega vpliva (Foucault 1991d, 117). Medtem ko je ekspertni sistem lociran predvsem v multisektorskem delovanju, predstavlja drugi mehanizem širjenja mreže odgovornosti za zdravje na področju prehranjevanja vključevanje akterjev, ki ne izhajajo neposredno iz institucionalnih relacij. Program predvsem na področju promocije varnosti in zdrave prehrane predvideva vključevanje izobraževalnih ustanov (osnovnih šol, srednjih šol in fakultet) (2005, 19, 21, 24) in nevladnih organizacij (2005, 27, 32, 46) kot tistih skupin akterjev, ki delujejo dopolnilno na področju zagotavljanja pogojev zdravega prehranjevanja. Izhajajoč iz strategije SZO za Evropo »Zdravje za vse za 21. stoletje« avtorji raziskave

»Prehrambene navade odraslih prebivalcev Slovenije z vidika varovanja zdravja« nanizajo še širši nabor odgovornih akterjev na področju zagotavljanja zdravega okolja (Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 19). Odgovornost si delijo »partnerji, pomembni za zdravje«, tj. dom/družina, šola, delovno mesto, skupnost na lokalni in nacionalni ravni. V promocijo in zagotavljanje zdravega okolja so tako vključeni vsi segmenti družbenega, ki so v tej vlogi opredeljeni eksplicitno, tj. kot del širšega institucionalnega okvira, ki promovira uradno vednost o prehranjevanju, ali implicitno, tj. kot zunanji akterji, ki niso neposredno vključeni v mrežo uradne vednosti (Kamin 2006, 132).⁶²

Širitev mreže odgovornosti predstavlja hegemonsko intervencijo na področju prehranjevanja, kjer se poskus zamejitve pomena tveganja nakazuje v širitvi verige ekvivalenc zdravstvenih in prehranskih intervencij v življenje posameznikov.⁶³ Prehranske relacije, ki so označene z vedno prisotno grožnjo, namreč pomenijo, da zdravje nima več pozitivne ontološke vsebine (ki bi ga, denimo, definirala odsotnost bolezni), temveč je zajeto v relacijah potencialnosti zdravja. Prehranjevanje je na ta način vedno pogojeno z možnostmi tveganja za zdravje in na ta način predstavlja visoko partikularizano delovanje oblasti na področju prehranskega režima. Podrejanje družbenoekonomskih nevarnosti, povezanih s širitvijo industrijske verige prehranjevanja (monopolizacija industrije, onesnaževanje okolja, družbene in ekonomske neenakosti v dostopu do kakovostne prehrane),⁶⁴ označevalcu zdravja namreč pomeni, da se posamezniki v iskanju odgovorov na te nevarnosti zatekajo k rešitvam v relacijah do samega sebe in bližnjih drugih. V diskurzu vseprisotnosti tveganja tako telo postane edina oporna točka varnosti, ki posameznikom omogoča izvajanje nadzora nad tveganji, s katerimi so vedno znova soočeni (Lupton 1998, 16; Kamin 2006, 35).

⁶² Odgovornosti razširjenega kroga deležnikov opredeli Radenska deklaracija. Dostopno na: http://www.mz.gov.si/si/delovna_podrocja/javno_zdravje/sektor_za_krepitev_zdravja_in_zdrav_zivljenjski_slog/prehrana/publikacije_in_druga_gradiva/ (22. avgust 2011).

⁶³ Pomen tveganjskega diskurza v institucionalizaciji prehranjevanja izpostavi Bildtgård (2008, 100), ki v analizi virov zaupanja v hrano razdela pomen potencialnega tveganja kot določujočega za razumevanje obnašanja potrošnikov. Vedno prisotno tveganje in dvom, ki se posledično prevaja v potrošniške izbire, pridobivata na institucionalnem pomenu, kjer se danes vedno več raziskav preusmerja v proučevanje »dojetega tveganja«. Raziskave so usmerjene zlasti v intenziteto in vire dojetega tveganja.

⁶⁴ Za več glej Pollan (2006) in Shiva (2005).

Naslavljanje vseh skupin prebivalstva v relacijah odgovornosti do lastnega zdravja predvideva tudi, da se posamezniki v teh relacijah dejansko prepoznajo. Vključevanje izobraževanja o zdravem načinu prehranjevanja v osnovne in srednje šole, naslavljanje kategorij skupin, ki imajo posebne prehranske potrebe (nosečnice, otroci, mladostniki, starejši in bolniki), in identifikacija dejavnikov tveganja (Program 2005) predpostavljajo, da se posamezniki v teh sporočilih prepoznajo in ustrezno odzovejo. Sledeč priporočilom SZO je za izboljšanje družbenih determinant zdravja tako treba (tudi) »/.../ povečati znanje in osveščenost javnosti in tistih, ki odločajo« (v Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 14). Širjenje t. i. zdravstvene pismenosti temelji na predpostavki, da bodo posamezniki ob zadostni informiranosti sposobni sprejeti in razumeti sporočila ter jih prevesti v individualno in skupnostno delovanje s ciljem zagotavljanja skupnega dobrega (Kamin 2006, 84–86).

Spremljanje zdravstvene pismenosti je mehanizem identificiranja skupin, ki »/.../ zdravim prehranskim izbiram ne posvečajo tolikšne pozornosti ali pa jim ne uspejo slediti zaradi ekonomskih razlogov, premajhne dostopnosti ali še vedno premajhnega poznavanja zdrave prehrane« (Gabrijelčič Blenkuš 2009, 178). Vzpostavitev mehanizma nadzora, ne le telesnih znakov tveganj, ampak tudi odnosa do zdravega prehranjevanja, je v Programu operacionalizirana na podlagi izvajanja raziskav, ki omogočajo vpogled v uspešnost promocije zdravega prehranjevanja. Takšen mehanizem na primer predstavlja izvajanje epidemoloških raziskav, ki na podlagi percepcije posameznikov o lastnih prehranskih navadah omogočajo »/.../ vpogled v doseganje prehranskih priporočil za različne populacijske podskupine in možnost napovedovanja trendov« (Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 20). Vztrajnost razlik v zdravju nakazuje na širše družbenoekonomske trende ogroženosti prebivalstva. V Programu so kot še posebej ogrožene izpostavljene skupine ljudi iz nižjega družbenega sloja, ljudje z nižjo stopnjo izobrazbe, prebivalci podeželskega okolja, vzhodni zdravstveni del Slovenije, moški, aktivno zaposleni in ljudje v starostnem obdobju med 25. in 49. letom (Program 2005, 11). Pri tem so prve štiri skupine utemeljene tudi s širšimi dejavnikih strukturne neenakosti v Sloveniji. Spremljanje in oblikovanje posebnih mehanizmov v odnosu do tveganja še posebej izpostavljenih skupin sta v Programu

opredeljeni z oznako »ogrožene skupine«. ⁶⁵ Oblast, ki deluje na podlagi ločevanja med »aktivnimi državljani«, tj. tistimi, ki lahko sledijo skupnim ciljem, in »ciljnimi skupinami tveganja«, tj. skupinami, ki se same ne morejo zaščititi pred tveganjem in so zato izpostavljene intervenciji države, Dean (2010, 194–196) definira kot režim »nove previdnosti« (*new prudentialism*). Kar zaznamuje relacije te oblasti ob pomanjkanju utrjenega pomena tveganja, je vedno prisotna možnost reartikulacije skupin, ki lahko postanejo predmet intervencije oblasti.

Posebne intervencije v odnosu do skupin, ki ne zmorejo dosežati skupnih idealov zdravega načina prehranjevanja, so v relacijah naprednega liberalizma vedno prisotnejše v diskurzu priznanosti oziroma »profesionalcev vitalitete« (svetovalcev, terapevtov, psihologov in zdravnikov) (Rose 2004, 83; Braun 2007, 12). V primeru socialno-ekonomsko ogroženih skupin je ta diskurz prisoten tudi v Programu in na primer predstavlja »/z/agotovitev in stalno izvajanje programov promocije zdravja, posebej za najbolj ogrožene skupine prebivalstva v zvezi z življenjskim slogom oziroma zdravim prehranjevanjem v lokalni skupnosti« (Program 2005, 28), »izobraževanje zdravstvenih delavcev (zdravnikov in medicinskih sester) za izboljšanje individualnega svetovanja za ljudi, ki jih ogrožajo dejavniki tveganja za nastanek kroničnih nenalezljivih bolezni«, in »/u/vedb/o/ skupinskega in individualnega svetovanja za skupine s posebnimi potrebami: nosečnice, doječe matere, starejše prebivalstvo, ljudi s posebnimi potrebami« (Program 2005, 28). V eri individualizacije odgovornosti in umika socialne države to pomeni, da so posamezniki vedno bolj naslovljeni v parametrih lastnih, individualnih družbenoekonomskih determinant, vendar tokrat ne v kontekstu družbene odgovornosti za reševanje tega problema, temveč v kontekstu lastne odgovornosti do zdravega prehranjevanja. Nevarnost poudarka na obravnavi posledic, ki so predstavljene kot objektivni podatki o tveganjskih populacijah, predstavlja umik odgovornosti za obravnavanje družbenih dejavnikov, ki ta tveganja povzročajo. Delovanje se na ta način prenese iz družbenega na posameznika, kar sicer omogoča delovanje v odnosu do simptomov, vendar opušta strukturne determinante (Lupton 1998, 18; Galvin 2002, 117).

⁶⁵ Za kritično analizo (neo)liberalnega prehranskega režima skozi pogled dominantne kulture glej Ristovski-Slijepcevic *et al* (2010).

6.1.2 Dober državljan je zdrav državljan

Odgovornost posameznikov za pravilne prehranske izbire predstavlja strategijo oblasti, ki je skozi zgodovino s spreminjanjem poudarkov na specifičnem *etosu* režima prehranjevanja določala diskurz pripadnosti in nepripadnosti skupnosti (Coveney 2000). Sodobni institucionalni prehranski diskurz je specifična artikulacija odgovornosti in dolžnosti, ki izhajajo iz družbenih razsežnosti državljanstva. Povezane relacije tehnik sebstva, ki jih predpostavlja diskurz odgovornega državljanstva, bomo iskali v fluidnosti meja med javnim in zasebnim, ki predstavljajo novo opredelitev družbenopolitičnega prostora in spremenjene narave družbene odgovornosti (Kamin 2006, 35; Trentman 2007).

Coveney (2000, 30–56) z genealoškim proučevanjem sodobnega režima prehranjevanja identificira načine, s katerimi oblast disciplinira užitek. V analizi disciplinirajočih režimov prehranjevanja v antični Grčiji in zgodnjem krščanstvu določi ločnice, ki so opredeljevale pripadnost skupnosti. V prvem primeru je bila ta utemeljena z discipliniranjem telesa na podlagi etike samonadzora apetita(ov), medtem ko je v krščanstvu opredeljena na podlagi povezovanja prehranske nediscipline z grehom in na ta način utemeljena v krivdi. Sposobnost omejevanja apetita je pri prvih temeljila na cilju doseganja stanja telesa, ki je omogočalo premoč nad drugimi, v krščanstvu pa kot pobeg od mesenosti telesa, ki je omejevala duha v možnosti spoznanja. Na podlagi te opredelitve avtor (2000, xii–xiii) koncipira sodobno nutricionistiko ne le kot znanost, ki na podlagi širjenja vednosti subjektivira racionalne potrošnike, ampak kot *etos* vladanja, ki na podlagi moralnega podtona disciplinira posameznikov odnos do prehranjevanja.

Etos sodobnega režima prehranjevanja, izhajajoč iz procesa reartikulacije države blaginje kot specifičnega izraza socialne države v državo, ki omogoča (*enabling state*), je zasidran v legitimizacijskem diskurzu krčenja države. Utemeljitev sodobne nutricionistike v znanstvenem diskurzu predstavlja s stališča pripisovanja odgovornosti tisto tehniko, ki omogoča določanje meja pripadnosti in nepripadnosti skupnim normam racionalne skupnosti, in sicer preko sposobnosti sledenja priporočilom o dobri in slabi hrani. Upoštevanje teh norm je opredeljeno v diskurzu nevtralnega vzročno-posledičnega predvidevanja bolezni in

življenjske dobe (Lupton 1998, 74). Program (2005, 10) soodvisnost populacijskega tveganja in prehranjevanja predstavi, kot sledi:

»Različne raziskave o načinu prehranjevanja v Republiki Sloveniji kažejo, da je prehrana slovenskega prebivalstva nezdrava. Število dnevni obrokov in ritem prehranjevanja povprečnega prebivalca nista ustrezna, energijska vrednost povprečnega obroka je previsoka, zaužijemo preveč maščob v celoti in preveč nasičenih maščob, ki pomembno vplivajo na pojavnost bolezni srca in ožilja ter raka na debelem črevesu. V naši prehrani je premalo sadja, predvsem pa zelenjave in prehranske vlaknine, ki so pomembni prehranski varovalni dejavniki pred kroničnimi nenalezljivimi boleznimi«.

Odnos med pravilnimi in napačnimi izbirami je na ta način preveden v vprašanje bolezni (in smrti), kjer je posameznikova lastna izbira tista, ki v največji meri vpliva ne le na negativne posledice v odnosu do lastnega telesa, ampak tudi v odnosu do 'narodovega telesa'. Prevod negativnih posledic v ekonomistični diskurz izgube je v Programu (2005, 12, 15) opredeljen v relacijah neposredne in posredne gospodarske škode kot posledice nezdravih odločitev:

»Ekonomsko breme kroničnih nenalezljivih bolezni večinoma presega zmogljivosti zdravstvenih zavarovanj, tako da morajo že dandanes pomemben delež celotnih stroškov zdravljenja kriti bolniki in/ali njihove družine. Posredni stroški obolevnosti v smislu izgubljenih delovnih dni oziroma storilnosti so enaki neposrednim stroškom zdravljenja oziroma umrljivosti ali jih celo presegajo, kar še posebej velja za bolezni srca in ožilja ter sladkorno bolezen. Za Republiko Slovenijo naj bi to po metodi izračunavanja človeškega kapitala za leto 2002 pomenilo kar 114,6 milijarde SIT ekonomske izgube« (Program 2005: 12).

Prav tako zgoraj omenjeni prevod najdemo v pomenu načel dobrega gospodarjenja, ki temelji na predpostavki o vzročno-posledični povezanosti vnosov in iznosov finančnih sredstev:

»V Resoluciji o nacionalnem programu prehranske politike 2005–2010 opredeljene strategije in dejavnosti so namenjene doseganju srednjeročnih ciljev do leta 2010. Ti so ambiciozni in dosegljivi le, če bodo zagotovljene optimalne možnosti (organizacijske, finančne in človeške) za uresničevanje načrtanih strategij in dejavnosti. Doseganje srednjeročnih ciljev do leta 2010

bo pomembno zmanjšalo zdravstveno breme zaradi dejavnikov tveganja in kroničnih nalezljivih bolezni ter s tem tudi gospodarsko breme države« (Program 2005, 15).

Predpostavljane posameznikove racionalnosti in znanstvenosti nutricionistike, ki omogoča predvidevanje pojavnosti določenih bolezni, v prevodu v ekonomistični diskurz implicira, da gre odgovornost za krčenje vloge socialne države primarno pripisati posameznikom, ki teh odločitev bodisi ne želijo bodisi ne zmorejo sprejeti.⁶⁶ »Po podatkih SZO bi lahko kar 40 % vseh oblik te bolezni preprečili z ustreznim življenjskim slogom.« (Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 12)

Galvin (2002) širjenje diskurza individualne odgovornosti v odnosu do družbene dobrobiti kritizira kot diskurz grešnega kozla, ki v odnosu do kroničnih bolnikov legitimizira obtoževanje žrtev. Bolezen na ta način postane krivda posameznika, ki kljub znanim dejstvom ni sprejel moralnih odločitev, tj. odločitev, ki njemu in njegovim bližnjim ne bi povzročile trpljenja in ki hkrati ne bi predstavljale bremena za državo. Logika krivde je zaradi absolutnosti diskurza prenesena na ramena bolnika, ki z boleznijo dokaže pomanjkanje racionalnosti.⁶⁷ Avtor izvor tega diskurza locira v vzponu epidemologije, ki naturalizira vzročno-posledično opredeljevanje bolezni in življenjskega sloga v prehodu iz države blaginje v neoliberalno utemeljitev delovanja oblasti (Galvin 2002, 108–111; glej tudi Kamin 2006, 74). V širših relacijah družbene odgovornosti posameznika kot potrošnika državnih storitev pomeni zavračanje racionalnih odločitev zlorabo davkoplačevalskega denarja, ki se kaznuje z moralno obsodbo in izključitvijo iz racionalne skupnosti (Clarke 2005, 451).

Na področju prehranjevanja in širše zdravja državljan postane zbirka dejavnikov tveganja, ki vedno predstavlja (potencialno) grožnjo družbeni dobrobiti. Označevalec življenjskega sloga, ki je utemeljen v individualni odgovornosti, predstavlja disciplinirajočo naravo oblasti etiko-politike, ki posameznike s širitvijo potencialno nevarnih izbir subjektivira v stalno opreznost

⁶⁶ Podobno racionalizacijo bolezni v ekonomističnem diskurzu opredeli Coveney (2000, 117–120), in sicer na primeru Avstralije.

⁶⁷ Tako kot Galvin (2002) tudi mi ne zanikamo objektivnosti pojavnosti bolezni in povezanosti dejavnikov življenjskega stila in možnosti napovedovanja bolezni. Kar nas zanima na tem mestu, je konstrukcija diskurza odgovornosti in posledic njene specifične artikulacije.

in samoodgovornost (Coveney 2000, 119). Program (2005, 39) življenjski slog opredeli kot vzrok civilizacijskih bolezni:

»Civilizacijske bolezni in stanja so bolezni in stanja, ki so predvsem posledica nezdravega življenjskega sloga (nezdrave prehrane, premajhne telesne dejavnosti, kajenja, čezmernega uživanja alkohola, stresa). Sem prištevamo npr. bolezni srca (angino pectoris in miokardni infarkt), cerebrovaskularne bolezni (bolezni ožilja, možgansko kap), različne vrste rakastih obolenj, čezmerno prehranjenost in debelost, sladkorno bolezen tipa 2, zvišan krvni tlak, cirozo jeter, bolezni kosti in sklepov, bolezni zob. Na te bolezni pomembno vplivajo tudi socialno-ekonomske določilnice zdravja«.

Diskurz samoodgovornosti, ki opredeljuje sodobne režime prehranjevanja, v odnosu do 'civilizacijskih bolezni' izraža *etos* naprednega liberalizma. Postopno umikanje države iz relacij odgovornosti do družbenega in prenos te odgovornosti na posameznike in skupnosti predstavlja temelj naprednega liberalizma (Rose 2004; Kamin 2006; Dean 2010). Napačno bi bilo razumeti ta prenos kot odnos zatiranja. Posamezniki so namreč v odnosu do lastnega prehranjevanja subjektivirani v diskurzu svobode, ki omogoča individualno delovanje v odnosu do lastnega telesa. Kar nakazuje utemeljitev te svobode v ekonomističnem diskurzu neoliberalizma pa je, da je ta svoboda omejena z moralno odgovornostjo do države. Lahko delujemo svobodno, ampak le v okviru trenutno prevladujoče odgovornosti do skupnega dobrega. Če so stari Grki to svobodo pogojevali z imperativom fizične moči narodovega telesa in zgodnje krščanstvo z možnostjo spoznavanja višje resnice, potem sodobna nutricionistika krčenje odgovornosti države utemeljuje v diskurzu promocije praks samoodgovornosti za prehranske izbire ob vedno prisotni grožnji bolezni.

Na svobodo odločanja o načinu prehranjevanja vplivajo institucije s produkcijo uradne vednosti, ki določa naše delovanje v odnosu do samega sebe. Kot vzorni državljani smo naslovljeni v prostorih zasebne svobode in družbene odgovornosti hkrati. V tem preseku Laclau (2008a, 25) odkrije sodobne prostore svobode, ki so v razdrobljeni in heterogeni družbi vedno dvoumni. Ker so notranji strukturi, ki je usmerjena k pomirjanju napetosti na podlagi reafirmacije meja diskurzov, se tudi svoboda vedno znova redefinira v okviru teh meja. Svoboda odločitve za spoštovanje ali nespoštovanje prehranskih pravil pa se, razen v primeru radikalnega preloma z obstoječo strukturo vednosti, vedno nahaja v relacijah

hegemonskega diskurza samoodgovornosti. V tem primeru diskurz krivde, ki je institucionaliziran, vpliva na konstrukcijo našega odnosa v relacijah samoodgovornosti in posledično svobode. Delovanje v nasprotju s posredovano vednostjo namreč pomeni subjektivacijo v relacijah krivde in neracionalnosti.

6.1.3 Posameznik kot potrošnik med državo in trgom

Razumevanje novih odnosov med trgom in državo nas na tem mestu zanima s stališča hibridizacije institucionalnega in potrošniškega diskurza. Ta, sledeč Roseu (2004, 164–166), predstavlja proces subjektivacije novega »aktivnega državljana«, tj. posameznika, ki na podlagi družbeno odobrenih oblik potrošnje in ozaveščene izbire oblikuje lasten življenjski slog. Posameznik kot državljan, ki je naslovljen z institucionalnimi nasveti o pravih načinih izbire hrane, le-te danes prenese v prakse zasebnosti, ki jih lahko razumemo kot most med javno in zasebno sfero oziroma kot kvazijavne prakse: »Državljan kot potrošnik mora postati akter regulacije vednosti /.../« (Rose 2004, 166) Izraz hibridizacije »potrošnikove državljanske odgovornosti« opredeljujemo z relacijami etiko-politike, kjer potrošnja hrane postane aktivno oblikovanje sebstva. Pri tem posebej izpostavljamo mehanizme opolnomočenja državljana-potrošnika in delovanje v skladu z »imperativom pravih izbir«, ki jih lahko v njihovi skrajni različici razumemo kot napoved vitalizacije oblasti (Lash 2007, 61).⁶⁸

Vpliv sodobne nutricionistike in prehranskih nasvetov različnih akterjev v potrošniške prakse vnaša nov odnos do hrane, ki se oddaljuje od tradicionalistično zaznamovanih vzorcev. Korelacijo med prehranskimi predpisi ter povečevanjem individualizirane in osveščene potrošnje hrane izpostavljata Warde (v Tivadar 1998, 59) in Luptonova (1998, 74), ki zaključita, da sodobna nutricionistika predstavlja pomemben identitetni vir novih prehranskih subjektivitet, vendar ne edinega. Tivadarjeva (2002), kot že omenjeno, v analizi slovenske populacije predstavi pet tipov prehranskih subjektivitet, pri čemer je v vsaki skupini, razen v

⁶⁸ »Znanje, in besede (diskurz), ki je bilo včasih zunaj in nad /subjektom/ zdaj vstopi v objekte same. Ko znanje vstopi v kapilare, tj. življenje, jezik, telo in ekonomske vrednote (vrednost stvari), vstopi v njih tudi moč. To predstavlja prehod od mehanicistične k vitalistični oblasti«. (Lash 2007, 61).

skupini nezainteresiranih (10 %), implicitno (zdravstveno osveščeni tradicionalisti in hedonisti) ali eksplicitno (zaskrbljeni za telesno težo) prisoten diskurz zdravja.

Sodobna nutricionistika stremi k preoblikovanju norm, na podlagi katerih se lahko posamezniki posledično svobodno odločajo o svojih prehranskih in potrošniških praksah. Oblikovanje »pridnega« jedca je utemeljeno v prehranskem diskurzu, ki določa, kaj so zaželene in nezaželene prakse prehranjevanja (tj. dobra in slaba hrana) ter na kakšen način lahko posameznik deluje v odnosu do teh praks (Coveney 2000, 110). Reprerentacija hrane v parametrih dobre in slabe hrane je s stališča oblikovanja vednosti ne le informacija o posameznem proizvodu, temveč implicira tudi vrednostni vidik. Normativni vidik prehranjevanja je skozi prizmo diskurza zdravja definiran v odnosu do »skrbi za telo«, kjer nezmožnost spoštovanja prevladujočih norm in delovanje izven parametrov »pravilne izbire« predstavlja osebno (moralno) slabost posameznikov. Klasifikacija in normativizacija jedljive hrane v nutricionističnem diskurzu postane temelj sprejemanja odločitev sodobnega jedca (Lupton 1998, 27–29). Posameznik kot potrošnik pravih prehranskih izbir je v Programu (2005, 19) opredeljen kot zainteresirana javnost, kot potencialna žrtev nevarne hrane (2005, 19), kot aktivni deležnik v procesu vzpostavljanja učinkovitega sistema varnosti živil (2005, 20), kot nezaupljiv potrošnik (2005, 15) in kot racionalni potrošnik na trgu (2005, 32).⁶⁹

Drugi vidik prenosa odgovornosti na potrošnike kot aktivne državljane predstavlja vzpostavljanje soodgovornosti za varno in zdravo hrano. Na tem področju Program predvideva dvojno odgovornost – kot odgovornost za zdravo hrano⁷⁰ in kot odgovornost za spoštovanje etičnih načel.⁷¹ Prenos družbene odgovornosti na posameznika v praksah potrošnje hrane izhaja iz predpostavke, da bodo posamezniki, ki bodo dovolj osveščeni, ki bodo zaupali v trg in se aktivno vključevali v proces sooblikovanja pomenov o

⁶⁹ Vloga potrošnika je na ravni Evropske unije institucionalizirana v Beli knjigi o varnosti živil (2000), ki potrošnike opredeli v vlogi »polno prepoznanih deležnikov« v procesu sprejemanja odločitev o varnosti hrane (Halkier *et al* 2007, 380–381).

⁷⁰ »Oskrba z varno hrano /.../ je temelj zdrave prehrane. Odgovornost za varno hrano si delijo nosilci dejavnosti proizvodnje živil in prometa z njimi, država in potrošniki« (Program 2005, 12).

⁷¹ »Spoštovanje etičnih načel – porazdelitev socialne, moralne in okoljske odgovornosti vseh udeležencev v živilski verigi: pridelavi, predelavi, distribuciji in trženju hrane ter končnih potrošnikov hrane« (Program 2005, 14).

prehranjevanju, tudi pripravljene na delovanje v okviru pravih izbir. Porast osveženega potrošništva razumemo kot izraz novega dojemanja posameznikove odgovornosti na trgu, kjer negativno državno regulacijo trga zamenja pritisk posameznikov na podlagi diskurza pravih izbir (Micheletti 2003; Boström *et al* 2004; Blue 2010, 149). Prakse, kot so bojkotiranje izdelkov iz etičnih in okoljevarstvenih razlogov, zaradi nespoštovanja načel pravične trgovine ipd., so v optimističnih napovedih znak revitalizacije demokratične odgovornosti posameznikov/potrošnikov (Micheletti 2003; Barnett *et al* 2005; Stolle *et al* 2005). Kritiki diskurza nove demokratičnosti opozarjajo na nevarnost presejanja dihotomije javno/zasebno v koncipiranju demokratičnega državljanstva (Sørensen 2005) in na navidezno nevtralnost diskurza svobodne izbire, ki je implicirana v opolnomočenju potrošnika (Clarke 2005, 449; Kamin 2006).⁷²

Državljan-potrošnika kot novega nosilca odgovornosti za delovanje v odnosu do trga in v odnosu do storitev države Clarke (2005) na podlagi analize diskurza svobode novega laburizma kritično ovrednoti v luči prenosne ne le pravic, ki izhajajo iz svobode, ampak tudi dolžnosti, ki jih svoboda prinaša. Avtor hibridizacijo socialnodemokratske in komunitarne koncepcije državljan z neoliberalno predstavo svobode razume kot visoko moraliziran diskurz. Svoboda in izbira, ki jo opredeljuje, sta določeni v parametrih odgovornosti, ki se prevajata v razumne izbire in odgovorno obnašanje. V odnosu do potrošne dobrin, izbire prehranskih praks in/ali državnih storitev (razlika postane zanemarljiva, če sprejmemo predpostavko o zlitju javnega in zasebnega) je prenos odgovornosti za pravilne odločitve tesno povezan s sposobnostjo posameznikov, da sprejmejo »pravilne« odločitve. Strukturne determinante distribucije virov, sposobnosti in priložnosti na ta način postanejo podrejene koncepciji posameznika kot avtonomnega potrošnika-državljan (Lupton 1998, 74; Clarke 2005, 449–451).⁷³

⁷² Razpravo o emancipatornem potencialu političnega potrošništva v agonistični demokraciji, ki presega dihotomijo javno-zasebno, bomo predstavili v zaključku. Na tem mestu nas zanima, na kakšen način je diskurz izbire opredeljen v procesih subjektivacije v eri (neo)liberalne konceptualizacije svobode.

⁷³ Avtor (2005, 451) razlikuje med avtonomijo in svobodo. Svobodo dojema kot odsotnost strukturne določenosti, medtem ko je avtonomija oziroma samostojnost razumljena v določenosti strukturnih relacij. Pri analizi pričujočega primera svobodo vedno jemljemo kot strukturno določeno.

Kaminova (2006, 81–83) definira koncept opolnomočenja z razlikovanjem od »podeljevanja« moči. Avtorica kritizira predpostavko o linearni povezanosti med obveščenostjo o tveganjih ter posameznikovo pripravljenostjo in zmožnostjo za prevzemanje odgovornosti, na kateri temelji legitimizacija nove vloge potrošnika. Opiranje na to predpostavko je razvidno v analizi dokumenta »Prehrambene navade odraslih Slovencev z vidika varovanja zdravja« (2009): »V okviru primarne preventive je poudarek na razširjanju ideje o zdravem načinu življenja, saj lahko na ta način uspešno preprečujemo ali upočasnimo pojav bolezni, ki so povezane z nezdravo hrano« (Gabrijelčič Blenkuš in Kuhar 2009, 20). Generičnost prenosa pooblastil opušča konceptualizacijo kulturnega, ekonomskega in socialnega kapitala, ki določujoče vpliva na posameznikovo zmožnost presoje in na racionalnost presoje same. Svobodo izbire kot inherentne opolnomočenemu državljanu-potrošniku moramo torej razumeti v okviru pogojev, ki jo definirajo, in ne kot nevtralno odsotnost prisile. K vprašanju, povezanim z dejavniki, ki izbiro šele omogočajo, in s predpostavkami, na katerih temelji konceptualizacija etično-političnega subjekta, teorija vladnosti pristopa kontekstualno (Braun 2007, 12).

Hibridizacija javne in zasebne odgovornosti v diskurzu naprednega liberalizma ponuja prizmo za razumevanje novih pogojev svobode kot hegemonске intervencije, kjer posamezniki, naslovljeni v dvojni vlogi državljana in potrošnika, na podlagi individualnih izbir odločajo o parametrih lastne svobode. V relacijah svobode izbire kot primarnega temelja subjektivacije je iskanje pravih odgovorov projekt sebstva, ki se dograjuje in razgrajuje na podlagi individualnih odločitev. Zapolnitev ontološke izpraznjenosti subjekta torej ni več le subjektivacija na podlagi posredovanih sporočil, ampak subjektivacija skozi notranjo svobodo subjekta samega. Naravo oblasti, ki deluje zunaj podajanja kognitivnih sodb in se utemljuje v vprašanju biti, Lash (2007, 58–59) definira kot posthegemonsko: »Oblast je postala bolj zlovesča v posthegemonski eri. /.../ Prej ekstenzivna in delujoča od zunaj postane intenzivna in deluje od znotraj«. Prehod iz procesov subjektivacije kot delovanja oblasti v odnosu do pravih izbir v procese subjektivacije kot posredovanja pomenov o biti avtor razume kot prehod iz hegemonskih v posthegemonске relacije oblasti (*ibid.*). V tem lahko razumemo tudi oblikovanje sodobnega potrošnega sebstva, kjer svoboda izbire postane ključni element identitetnih projektov posameznikov in ne le odločanja o ponujenih »identitetnih paketih«.

6.2 ALTERNATIVNI DISKURZ – MEDNARODNO GIBANJE SLOW FOOD

Na prejšnjih straneh smo predstavili oblikovanje prehranskega sebstva, kot ga utemeljujejo pomeni institucionalnega okvira. V tem delu bo razumevanje oblikovanja zahtev, ki so opredeljene zunaj institucionalnega okvira in ki pomene utemeljujejo v kritiki, koncipirano kot možen vstop političnega v prehranske prakse. Prehranske izbire kot izraz potrošniškega sebstva podobno kot Sørensenova (2005) opredeljujemo preko razlikovanja med institucionalno in ne-institucionalno določenimi viri pomenov (oziroma kot oblikovanje potrošniške identitete »od zgoraj« in »od spodaj«). Oblikovanje meja diskurza in utemeljitev njihovih pomenov bomo na podlagi analize zahtev mednarodnega Gibanja opredelili skozi prizmo logike ekvivalenc in razlik kot izrazov zamejitve pomenov v odnosu do drugih diskurzov. V nadaljevanju bomo predstavili vozliščne točke alternativnega diskurza.⁷⁴ Analiza bo temeljila na podlagi pregleda vozliščnih točk praks prehranjevanja v okviru Gibanja in virov subjektivizacije posameznika.

Začetki Gibanja so umeščeni v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja, in sicer v združenje Arci (*Associazione Ricreativa Culturale Italiana*), ki je bilo takrat državno rekreacijsko združenje italijanske politične levice. Geografsko gledano izhaja Gibanje iz mesta Bra, vinorodnega okoliša v piedmontski pokrajini, ki velja za regionalno trgovsko središče s sirom in mesto, v katerem se je včasih proizvajal tanin. V tem obdobju so razvoj utemeljevale prakse, ki so izhajale primarno iz poudarka na izobraževanju okusa in varstvu lokalne gastronomske dediščine. Prakse so bile geografsko omejene na piedmontsko regijo in temeljile na izobraževanju okusa (organizacija pokušin in širjenje pomena izobraževanja okusa) in trgovini z lokalnimi proizvodi (Petrini in McCuaig 2001, 1–9). Institucionalna opredelitev

⁷⁴ Notranje obravnavanje vozliščnih točk bo razumevanje načinov, na katere te točke v alternativnem diskurzu redefinirajo pomene drugih diskurzov. Kategoriji praznega in plavajočega označevalca omogočata razumevanje te operacije. Sledeč Laclau (2008b, 118–119) ti dve kategoriji opredeljujemo kot dve plati hegemonске operacije, pri čemer prazni označevalec predstavlja oblikovanje pomenov v okviru že opredeljenih pomenskih meja diskurza, medtem ko plavajoči označevalci predstavljajo pomenske točke, ki so v procesu redefiniranja. Kot opozarja avtor, nobene od teh kategorij ne moremo obravnavati kot avtonomne enote analize, temveč ju je »/.../ treba razumeti kot delne razsežnosti – in zato kot analitično razločljive /.../« (*ibid.*).

zahtev na področju prehranjevanja, ki so izhajale iz združenja Arci, se je zgodila leta 1986 z opredelitvijo poslanstva skupine ArciGola, tj. lige za hrano in vino (*lega enogastronomica*) ter avtonomizacijo delovanja.⁷⁵ Zahteve so bile utemeljene v članstvu, ki se je oblikovalo kot: »/.../ vzorec, ki je začel nastajati, je bil (vzorec) skupine, ki jo je družil skupni interes v kuhanju in načini, na katere se povezujeta hrana in vino, ter zavezanost temu.« (Petrini in McCuaig 2001, 6) Ustanovitelji društva so izhajali iz mreže intelektualcev italijanske politične levice, ki se je v tistem času soočala z vzponom Silvia Berlusconija ter t. i. trenda »*Milano da bere*« (Milano, ki ga lahko popiješ). Ta proces se je odvijal vzporedno z razvojem thatcherizma v Veliki Britaniji in reaganomije v Združenih državah Amerike (Andrews 2008, 20) ter vzponom novih oblik konceptualizacije odgovornosti posameznika, o kakršnih smo pisali na prejšnjih straneh.

Prva javna manifestacija, ki je vplivala na vizijo in poznejšo strategijo Gibanja, je bil javni protest proti hitremu načinu prehranjevanja. Združenje ArciGola je leta 1986 protestiralo proti odprtju drugega McDonalda v Rimu ter s tem javno odgovorilo na potencialno grožnjo propada lokalnih tradicij in navad na področju prehranjevanja in proizvodnje hrane (Andrews 2008, 11). Opredelitev identitete skupnosti v tem trenutku dobi označevalec pomena v izrazu Slow Food, ki po tem dogodku postane sestavni del imena združenja (ArciGola Slow Food). V tem obdobju koncept počasnosti v prehranjevanju nakazuje na novo racionalizacijo, ki je bila do tega trenutka opredeljena le kot prisotnost koncepta »hitra hrana«. Na podlagi redefinicije pomena prehranjevanja, kot se je oblikovalo v industrijskem diskurzu, Gibanje definira ne le odnos do prehrane, ampak odnos do »simptomov globalizacije v prihajanju« (Petrini in McCuaig 2001, 8).

Oblikovanje zahtev, ki temeljijo na reartikulaciji hitrega načina življenja, predstavlja začetek oblikovanja meja, na podlagi katerih je Gibanje zasnovalo svojo kritično pozicijo in širilo članstvo. Utemeljitev identitete Gibanja v »užitku« kot vozlišču, ki definira identiteto članstva, je v začetnem obdobju pripeljalo do konflikta glede pomena političnosti užitka.

⁷⁵ Združenje Arci je v tem obdobju decentraliziralo svoje delovanje tudi na drugih področjih. Primeri avtonomizacije zahtev so še Legambiente (okoljska liga) in UISP (združenje »Italijanski šport za vse«) (Petrini in McCuaig 2001, 6).

Nova točka identifikacije s članstvom je nakazala na ovire, s katerimi se gibanja, ki želijo oblikovati širše koalicije, srečujejo v poenotenju zahtev, ki izhajajo iz raznolikosti interesov. Reartikulirani prostor političnega, ki je izhajal iz politizacije užitka, je namreč vzpostavil tudi potrebo po novi opredelitvi prostorov zasebnega. Razumevanje prehranjevanja kot politične prakse odpravi ločnico med javnim in zasebnim, ki utemeljuje liberalnodemokratsko dihotomijo.⁷⁶ Na ta način politizacija užitka kot pomena, ki naj določa prehranske prakse, predstavlja odmik od racionalizma sodobnega sebstva, ki tvori temelj javnega delovanja (Lupton 1998, 31). Proces oblikovanja verige ekvivalenc med interesi članstva je tako definiran v odnosu do treh sklopov zahtev: i) pomen prioritizacije političnih udejstvanj leve; ii) umeščanje užitka na agendo političnih akterjev in iii) nesoglasja o pomenu zasebnosti v javnem udejstvanju (Petrini in McCuaig 2001; Andrews 2008, 7–8; Sassatelli in Davolio 2010, 220).

Prvo nesoglasje predstavlja vprašanje meja članstva v nastajajočem Gibanju, ki je izhajalo iz levičarskega krila italijanskega političnega telesa. Razkol se je oblikoval glede definicije političnosti in posledično delovanja na področjih, ki so zunaj institucionalnega diskurza politike parlamentarnih demokracij. Vprašanje kakovosti hrane in užitka ob njej je tako en del gibanja Arci definiral kot nepolitično vprašanje, ki ne sodi na dnevni red italijanske politične leve. Usmeritev pozornosti na vprašanje prehranjevanja je pomenila obrat v razumevanju prostorov političnega in je bila na podlagi umestitve v zasebnost koncipirana kot nepolitično vprašanje (Andrews, 2008, 7–8). Kot navaja Petrini: »/.../ na nas so gledali zviška kot na skupino, ki se želi le zabavati in jo zanima le nažiranje /.../« (Petrini in McCuaig 2001, 10) Reartikulacija prehranjevanja v soodvisnosti od širših političnih in gospodarskih vprašanj je bila v tem obdobju prvi cilj Gibanja in je bila opredeljena kot nov način konceptualizacije političnega. Potrditev te povezave je predstavljala s stališča leve prekinitev izključnega poudarka na diskurzu institucionalizirane politike (npr. volitev, pomena političnih strank in strategij boja za oblast) in s tem razširitev polja političnega (Petrini in McCuaig 2001, 10; Andrews, 2008, 8).

⁷⁶ Za kritično obravnavo hibridizacije javnega in zasebnega v političnih praksah v odnosu do zmanjševanja pomena javne sfere v liberalnih demokracijah glej Sørensen (2005).

Zagovarjanje kakovostne hrane in užitka ob prehranjevanju je oblikovalo identiteto organizacije ob njenih začetkih. Gibanje je izhajalo iz predpostavke, da mora biti prehranjevanje definirano s kakovostjo hrane, ki krepi čute. Manifest Gibanja Slow Food (v nadaljevanju: Manifest) opredeli emancipatorični potencial reartikulacije prehranjevanja: »/t/emu primerno bomo začeli v kuhinji, s *slow foodom*. Da pobegnemo izčrpavanju napornosti *fast fooda*, želimo ponovno odkriti bogato raznolikost in arome lokalnih kuhinj«. (Manifest 1989) Nadalje, prehranjevanje opredeli kot vir prave kulture in temelj napredka skupnosti: »Pravo kulturo najdemo tukaj. Najprej lahko začnemo z izobraževanjem okusa, namesto da ga siromašimo, stimuliramo napredek, spodbujamo mednarodne programe, podpiramo utemeljene projekte z zagovorništvom tradicionalnih kulinaričnih kultur in obrambo staromodnih tradicij« (Manifest 1989).

Artikulacija užitka kot političnega je v diskurzu Gibanja opredeljena v relacijah dostopa do dobre hrane. Zahteva po dostopu do hrane je umeščena v pravici do kakovostne hrane kot človekove pravice in ne le hrane kot vrednostno neopredeljenega pojma (Petrini 2010, 105): »/.../ ker je užitek (ob hrani) človekova pravica, mora biti zagotovljena vsem, zato moramo ljudi naučiti, da jo prepoznajo, in ustvariti pogoje, pod katerimi so 'naravno' dobri produkti proizvedeni vsepovsod.« Hrana, torej, ne le kot nevtralen koncept kvantitete, varnosti in dostopnosti, ampak hrana kot del širših družbenih in kulturnih pomenov postane poskus redefinicije plavajočega označevalca »kakovostne hrane«. Kakovostna hrana je v diskurzu Gibanja definirana skozi koncepte čutnosti, okusa, naravnosti, užitka in kakovosti kot cilja, ki ga je treba uresničevati z razumevanjem razpršenosti razlikujočih se okusov. S širšim naborom dejavnikov prepoznavanja kakovostne hrane Gibanje točko kritike locira v odnosu do pomena kakovostne industrijske proizvodnje, ki je utemeljena v »/.../ higiensko-sanitarni varnosti ali vsaj »lokalnosti« in »tradicionalizmu«: »ta proizvod ni škodljiv zdravju in ne ubija, zato je kakovosten proizvod; ali »ta proizvod je tradicionalno prisoten v naši državi, našem mestu, zato je kakovosten proizvod« (Petrini 2010, 91–110).

Tretjo os oblikovanja zahtev predstavlja, izhajajoč iz zgoraj opredeljenih reartikulacij praks prehranjevanja, premostitev prostorov zasebnega in javnega kot liberalnodemokratske ločnice. Osmišljanje teh temeljev je v procesu oblikovanja identitete Gibanja črpalo iz dediščine tistih kritičnih gibanj, ki so ovrednotila prostore zasebnega kot predmet političnega

odločanja in političnih bojev ter ki so se naslonila na kritiko hitrega načina življenja, ki je temeljilo na hitrosti kot vrednoti v odnosu do dejanj posameznikov in ostalih delov družbe (Flammang 2006, 70). Ideje o redefiniciji te meje segajo v študentska gibanja šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko so (predvsem) feministična gibanja zahtevala vključujočo definicijo prostorov političnega ter posledično večjo vključenost vseh delov družbe in vprašanj v skupno odločanje (Rose 2004, 2). Prioritizacija okusa in (demokratične) pravice do dobre hrane predstavlja dvonivojski premik politizacije prehranjevanja: i) hrano opredeli kot politično vprašanje, ki zahteva javno obravnavo, in ii) izbiro praks prehranjevanja definira kot zasebno politično dejanje, ki zahteva individualno odgovornost.

Trend naraščanja industrializacije prehranjevanja in izhajanje iz prečenja prostorov javnega iz zasebnega v diskurzu političnega predstavljata dve značilnosti, ki sta določujoče vplivali na razvoj Gibanja. Na specifičnost artikulacije rešitev in na oblikovanje identitete Gibanja bomo v nadaljevanju pogledali skozi prizmo poglobitvenih pomenov, ki oblikujejo identiteto članstva in identiteto Gibanja v sodobnih relacijah.

6.2.1 Razvoj Gibanja in njegovi institucionalni orisi

Gibanje se je institucionaliziralo s sprejetjem Manifesta Gibanja leta 1989. Le-ta je bil prvič objavljen v prilogi *Gambero Rosso* dnevnega italijanskega komunističnega časopisa *Il Manifesto* s prvopodpisanima Carlom Petrinijem in Folcom Portinarom. Manifest, ki ga je spisal italijanski pisatelj in pesnik Folco Portinari, s simbolnega vidika predstavlja vizijo poslanstva Gibanja v tem obdobju in oriše pogoje, v katerih je le-to nastalo (Petrini in McCuaig 2001, 13; Andrews 2008, 11). Struktura Gibanja je utemeljena na podlagi ključnega pomena lokalnosti pri redefiniciji praks prehranjevanja in temelji na sodelovanju med lokalno, nacionalno in mednarodno ravno.⁷⁷ Na lokalni ravni Gibanje spodbuja oblikovanje avtonomnih lokalnih združenj, t. i. konvivij (*convivium*),⁷⁸ ki v neposrednem okolju definirajo

⁷⁷ Institucionalizacijo strukture v presečišču geografskih ravni umeščamo v širši trend t. i. globalizacije, ki predstavlja krovni termin »časovno-prostorskega zgoščevanja« in proces prežemanja lokalnih in globalnih ravni delovanja (Mlinar 2001, 767).

⁷⁸ »Konviviji organizirajo dogodke, povezane s hrano in vinom, ustvarjajo trenutke užitka ob hrani, promovirajo lokalne proizvajalce in izobražujejo člane o vprašanjih, povezanih z okusom« (Flammang 2006, 70).

njegov razvoj. V osmih državah so se za namene vodenja in usklajevanja dejavnosti konvivijev oblikovale nacionalne organizacije, ki poleg usklajevanja skrbijo tudi za prenos dobrih praks iz osrednje organizacije v Italiji. Za usklajevanje globalnih dejavnosti skrbi mednarodna pisarna v Italiji (Slow Food 2011a). V mrežo je danes vključenih več kot 100.000 članov iz 153 držav, ki delujejo prek 1.300 konvivijev (Slow Food 2011a). Podobno kot Sassatellijeva in Davolijeva (2010, 208) razvoj Gibanja oddaljujemo od določenosti institucionalne strukture in ga razumemo zlasti v razpršenosti pomenov, ki so vedno v procesu utrjevanja (in širjenja) meja diskurza. Strukturne in vsebinske reartikulacije diskurzivnih meja bomo obravnavali kot serijo treh obsežnejših obdobji, na podlagi katerih bomo oblikovali prizmo razumevanja Gibanja kot možnega akterja a(nta)gonistične demokracije.⁷⁹

Prvo obdobje (1989–1996) predstavlja institucionalizacija Gibanja, ki je od začetka temeljila na integraciji globalnega v njegovo organizacijsko strukturo. Ustanovitvenega kongresa v Parizu leta 1989 so se udeležile delegacije iz petnajstih držav, ki so potrdile statut in načela delovanja (Petrini in McCuaig 2001, 16; Flammang 2006, 70; Slow Food 2011a). Temeljna načela so v začetnih fazah razvoja temeljila na razumevanju prehranjevanja kot političnega dejanja, ki se v danem trenutku omejuje na reafirmacijo užitka in varstvo lokalnih tradicij pridelovanja v t. i. razvitih državah.⁸⁰ Kritika hitrega načina življenja, ki predstavlja pglavitno točko identifikacije, je utemeljena v grožnji, ki jo industrijska hrana prinaša v lokalne tradicije ter s tem uničuje lokalni način življenja (Petrini 2004; Shiva 2005, 160–163; Pollan 2006, 255; Andrews 2008, 29, 110; Slow Food 2011a). Reartikulacija hitrega načina življenja je v Manifestu (1989) opredeljena z identifikacijo grožnje, ki jo takšen način življenja predstavlja za delovanje skupnosti. Hitrost kot vrednostni pojem, ki določa relacije sodobnega kapitalizma, je v Manifestu artikulirana tako: »/.../ homo sapiens mora ponovno

Reartikulacija konvivijev v prehranske skupnosti od leta 2007 naprej predstavlja poudarek na krepitvi lokalne dimenzije Gibanja (Andrews 2008, 117).

⁷⁹ Andrews (2008) ter Sassatellijeva in Davolio (2010) strukturne in strateške premike delijo v dve obdobji, ki definirata pozicijo v odnosu do izpostavljenih vprašanj. Prelomni dogodek v delih teh avtorjev predstavlja leto 2004, ko je na tradicionalnem *Salonu del Gusto* potekal vzporedni dogodek *Terra Madre*.

⁸⁰ Širitev Gibanja je v tem obdobju omejena na naslednje države: Italija (1988), Nemčija (1992), Švica (1993). Mednarodna prisotnost je opredeljena le v posameznih dogodkih, kot so ustanovitveni dogodek v Parizu (1989), prvi mednarodni kongres v Benetkah (1990) in mednarodni sejem hrane *Milano Golosa* (1994) (Slow Food 2011a).

osvojiti modrost in se osvoboditi hitrosti, ki ga poganja na poti k izumrtju /.../ Proti tistim, ali raje večini, ki zamenjujejo učinkovitost z ihto, predlagamo cepivo enakomernega odmerka čutnih gurmanskih užitkov zaužitega s počasnim in podaljšanim užitkom« (Manifest 1989).

Petrini (2010, 17), sledeč Edgarju Morinu, proces globalizacije »od zgoraj« v odnosu do razvoja kritično ovrednoti tako: »/.../ štirje motorji, ki poganjajo (vesoljsko ladjo Zemlja), so znanost, tehnologija, industrija in kapitalistična ekonomija. Ti štirje motorji so invazivni in vztrajajoči ter se kot proces industrializacije niso ustavili pri potrošniških proizvodih, temveč so kot kulturni dejavnik vstopili v vsakdan posameznikov, kjer pogojujejo njihovo sleherno aktivnost«.

Prehranjevanje zato Gibanje poveže v sklop širših sodobnih družbenih pogojev in kritiko opredeli v vseobsežnosti diskurza hitrosti, ki pogojuje sodobne življenjske pogoje. Medtem ko zagovorniki informacijske družbe vztrajajo na nujnosti ter zaželenosti prilagajanja praks vsakodnevnega življenja (primarno) potrebam trga in uspešnega gospodarstva, nasprotniki v točki redefiniranja praks v zasebnosti in neenakosti v strukturi kapitalistične globalizacije opozarjajo na erozijo struktur, ki so v preteklosti oblikovale skupnosti in lokalne identitete (Andrews 2008, 29; Petrini 2010, 17–19).

Skozi prizmo naslavljanja subjekta kot aktivnega akterja v odnosu do amorfnе grožnje hitrega načina življenja besedilo opredeli potrebo po spremembi praks, ki posameznika premeščajo iz vloge nemočne žrtve (*»postali smo plen«*) v aktivni subjekt skozi različne možne načine delovanja v odnosu do teh procesov. Te prakse Manifest (1989) postavi na raven zasebnih izbir (*»/.../odkrijmo ponovno bogato raznolikost in arome lokalnih kultur /.../«*) in jih določi skozi identifikacijo skupnih ciljev družbenega delovanja. Na ta način besedilo sooblikuje diskurz moralizacije posameznikov, ki

»/.../ naslavlja subjekt kot moralnega posameznika z zavezo in odgovornostjo za delovanje v odnosu do odgovornosti na nov način. Posameznik v svoji skupnosti je tako odgovoren sam sebi in izpostavljen določenim emocionalnim vezem pripadnosti omejeni mreži posameznikov, ki jih združujejo družinske vezi, lokalno okolje, moralna zaveza varovanju okolja ali varstvo pravic živali« (Rose 2004: 177).

Vloga etičnega subjekta pri realizaciji odgovornosti za lastno dobro je umeščena v prakse zasebnosti, ki v tem obdobju vplivajo na politično identiteto in strategije delovanja. Naslavljanje članstva skozi oblikovanje vrednostnega konsenza o načinih, na katere naj posamezniki delujejo v odnosu do sebe in okolja, sledeč Barnettu *et al* (2004, 107), predstavlja temelj etičnemu diskurzu potrošniškega sebstva, ki temelji na redefiniciji odnosa posameznika do samega sebe. Prvo obdobje Gibanja tako definirata diskurz individualne svobode in poudarek na redefiniciji sebstva.

Drugo obdobje (1996–2004) predstavlja razširitev identitete Gibanja z institucionalizacijo novih praks, ki operacionalizirajo delovanje v odnosu do hrane. Novi načini delovanja vključujejo organizacijo mednarodnega sejma hrane *Salone del Gusto* v Torinu (1996), projekt Barka okusov (*Ark of Taste*)⁸¹ (1996), začetek izobraževalne dejavnosti z organizacijo konference *Dire, fare, gustare* (Govoriti, delati, okušati), utemeljitev potrebe po vzpostavitvi Univerze gastronomskih znanosti (*University of Gastronomic Sciences*) (1998), predstavitev koncepta eko-gastronomije (1999), ki temelji na lokalnih aktivnostih za zaščito redke hrane, t. i. prezidijev (*presidium*) (1999–danes), in začetek kritike institucionalne prehranske politike (Slow Food 2011a). Individualna pravica do okusne hrane in užitka je reartikulirana na podlagi utemeljitve pomena globalne odgovornosti ter subjektivacije posameznika v relacijah odgovornosti v procesu prehranjevanje in v politizaciji delovanja strukture.

Izobraževanje in osveščanje o prehranskih izbirah sta v diskurzu Gibanja opredeljeni kot pogoja delovanja posameznika v odnosu do lastnih izbir, oziroma kot zapiše Petrini (2010, 149–150):

»/g/astronom opredeli znanje kot svojo zaščito – kompleksno, multidisciplinarno znanje, ki temelji na čutih in intelektu /.../ Koncepti dobrega, čistega in pravičnega so temelji tega znanja, so ideje, ki zahtevajo veliko kognitivnega napora, deljenja obsežnega polja znanja in informacij, ki omogočajo gastronomu, da spremeni svoj odnos do hrane /.../ Gastronom je v manjšini. Najti mora načine, da osvoji znanje, kjer lahko in kakor lahko«.

⁸¹ Namen projekta je vzpostaviti globalno mrežo zaščite majhnih, kakovostnih prehranskih proizvodov, ki jim zaradi vdora industrijskega načina kmetijstva, okoljske degradacije in homogenizacije grozi izumrtje. Na podlagi katalogizacije in opisa metod se je oblikovala informacijska banka o teh proizvodih in jih danes vključuje 900 (Slow Food 2011d; Slow Food 2011i).

Oprelitev znanja kot temelja odgovornih izbir predpostavlja posameznikovo širšo družbeno odgovornost. Cilj širjenja novega znanja, ki naj bo prisotno in dostopno vsem, je razširiti novo zavest, novo zdravo pamet, ki predstavlja podlago za odgovorno delovanje posameznikov v odnosu do lastnega telesa in skupnosti ter v tem obdobju tudi podlago relacijam širše (globalne) družbene odgovornosti (Petrini 2010, 150).

Organizacija mednarodnega sejma hrane *Salone del Gusto* v Torinu (prvič leta 1996) je prvi večji dogodek, ki ga je Gibanje organiziralo z namenom povezati akterje, vključene v prehransko verigo, in odgovoriti na kritiko »hedonizma in političnega umika« (Petrini in McCuaig 2001, 12, 59–65). Predstavitev projekta Barka okusov, ki združuje družbeno odgovornost in posameznikov užitek ob hrani, predstavlja prvi korak k institucionalni opredelitvi povezave med ekologijo in gastronomijo, utemeljeni v štirih točkah (Petrini in McCuaig 2001, 12–13): i) razumevanje, raziskovanje in širjenje pomena materialne kulture; ii) ohranjanje ter varstvo kmetijske in prehranske dediščine pred negativnimi učinki okoljske degradacije; iii) varstvo potrošnika in (poštenega) proizvajalca ter iv) promocija in širjenje pomena gastronomije in skupnosti. Prenos poudarka iz »gole« gastronomije na eko-gastronomijo je bil na kongresu Slow Food v Avstraliji (1999) predstavljen skozi definicijo potrošnika kot soproizvajalca (Slow Food 2011a).

Začetek tretjega obdobja predstavlja leto 2004, v katerem je sovpadlo več dogodkov, ki so redefinirali dotedanji poudarek na lokalnem in nacionalnem delovanju v smeri politizacije mednarodne strategije delovanja:

- i) prepoznanje Gibanja kot uradnega sogovornika Organizacije Združenih narodov za prehrano in kmetijstvo, s čimer se gibanje uveljavi kot mednarodni akter;
- ii) odprtje Univerze gastronomskih znanosti, ki omogoča akademsko reafirmacijo praks in razvoja;
- iii) organizacija petega *Salon del Gusto*, ki poteka vzporedno s prvim srečanjem *Terra Madre* (Slow Food 2011a).

Politizacija strategije v tem obdobju je določena z oblikovanjem koalicij in ideologije, ki potrdi redefinicijo individualne in skupnostne odgovornosti v smeri globalne odgovornosti, osveščenosti o proizvodni verigi hrane in reevalvacije odnosov svetovnih neenakosti skozi reartikulacijo praks prehranjevanja (Shiva 2005, 160–62; Petrini 2007; Shiva 2007).

Sprememba poudarka se je prenesla v diskurz identitete članstva tudi skozi pomensko redefinicijo lokalnih enot Gibanja. Le-te so od leta 2004 naprej redefinirane kot prehranske skupnosti (*food communities*). Opredelitev teh skupnosti je umeščena na lokalno raven, ki predstavlja temelj praktičnega delovanja in vključuje: »/.../ (dajanje) glasu in prepoznavnosti malim kmetom, rejcem, ribičem in obrtnikom na področju proizvodnje hrane, ki izhajajo iz načel varstva okolja in skupnosti. Mreža jih povezuje z akademiki, kuharji, potrošniki in skupinami mladih, tako da lahko združijo moči za zaščito prehranskega sistema« (Slow Food 2011e).

S stališča strukturnih sprememb predstavlja *Terra Madre* odločilen premik pri razumevanju strukture koalicij. Vključenost 5.000 članov, 1.200 različnih prehranskih skupnosti in 130 držav izraža mednarodno prisotnost, ki je poglobljena z raznolikostjo članstva v proizvodni verigi hrane, od proizvajalcev do potrošnikov, akademikov in kuharjev, kar strukturira odnose celotnega prehranskega cikla (Slow Food 2011e). Tovrstno mreženje Petrini (2007, 21) ob prvem srečanju *Terra Madre* označi kot pogoj skupne odgovornosti za prihodnost hrane: »/o/hranjanje prehranske dediščine je naša skupna odgovornost in kot tako jo lahko dosežemo samo z oblikovanjem novih praks menjave. Vsi proizvajalci in potrošniki ter prehranske skupnosti, ki delujejo v skladu z načeli trajnosti, /.../ hranijo kreativno silo za vsako človeško identiteto: izmenjavo«.

Širjenje institucionalne strukture Gibanja in pomenske redefinicije naslavljanja subjekta skozi tri identificirana obdobja smo opredelili z namenom kontekstualizacije njegove sodobne vloge. Meje diskurza bomo v nadaljevanju postavili prek načinov, na katere lahko Gibanje razumemo skozi prizmo diskurzivne teorije kot vznik novega hegemonkega polja. Podrobneje bomo opredelili koncept eko-gastronomije kot identitetnega vira ter meje diskurza v odnosu do ostalih akterjev in način oblikovanja meje v odnosu do trga.

6.2.2 Posameznik kot soproizvajalec

Pomen, ki predstavlja primarno identifikacijsko točko Gibanja, se nahaja v konceptu eko-gastronomije, iz katere tudi izhaja vloga novega, etičnega subjekta potrošnje oziroma posameznika kot jedca. Reartikulacija potrošniškega sebstva v diskurzu Gibanja izhaja iz holističnega pristopa k potrošnji, ki ne zajema le potrošnje proizvodov, ampak potrošniške prakse poveže s proizvodnjo in potrošnjo »zemlje, zraka in vode« (Petrini 2010, 165). Sprememba pogleda reartikulira potrošnika: »/s/ tari potrošnik se mora na neki način povezati s procesom proizvodnje; ga spoznavati, vplivati nanj s svojimi preferencami, ga podpirati v težkih časih in zavračati netrajnostne prakse. Stari potrošnik, zdaj novi gastronom, se mora vživeti v vlogo soproizvajalca« (Petrini 2010, 165).

Opredelitev te odgovornosti izhaja iz koncepta eko-gastronomije, ki nadgradi izključno gastronomsko usmerjenost Gibanja v prvem obdobju. Eko-gastronomija je opredeljena kot »/p/ repoznavanje močne povezanosti med krožnikom in planetom ter dejstvom, da naše prehranske izbire močno vplivajo na zdravje okolja in družbe« (Slow Food 2011b). Cilj eko-gastronomije opredeli Petrini (2010, 9): »/.../ surov material mora rasti in biti proizveden na trajnostni način; biotska raznolikost in lokalne kulinarične tradicije ter proizvodnja morajo biti ohranjene, tudi če stanejo več«.

Koncept eko-gastronomije s razširitvijo pomena prehranjevanja in dimenzij prehranskih praks vstopi v kritičen dialog s sodobno nutricionistiko, ki je racionalizirana v določenosti z znanstvenim diskurzom medicine (Lupton 1998, 74). Sodobne prehranske probleme (lakoto, debelost, tveganja, povezana z industrijsko pridelavo hrane) razveže od neposredne vezanosti telo-hrana skozi kritiko racionalističnega pristopa: »/.../ nutricionistika mora postati del gastronomije. /.../ Postati mora podrobna študija prehrane – ne le čisto znanstvena študija, ampak študija, ki jo podpirajo humanistične discipline, od zgodovine do antropologije, in ki je opredeljena v dialogu s tradicionalnim znanjem /.../« (Petrini 2010, 85). Odgovornost, kakršna izhaja iz predpostavke o obveščenosti in racionalnosti posameznika, v tem diskurzu ne izgine, ampak je premeščena v utemeljitev potrebe po novi vrsti znanja in opredelitvi odgovornosti

posameznika za ustvarjanje in delovanje v teh okvirih.⁸² Posameznik na ta način ni naslovljen kot akter le v odnosu do lastnega telesa in zdravja, kot je to značilno za institucionalni nutricionistični diskurz (Coveney 2000, 23; Halkier 2004, 21; Kamin 2006, 57), ampak v odnosu do odgovornosti, ki je opredeljena v razširjeni konceptualizaciji obsega relacij in vključenih akterjev. Organizacija srečanja *Terra Madre*, varovanje biotske raznovrstnosti, izobraževanje okusa, povezovanje proizvajalcev in potrošnikov ter organizacija specifičnih kampanj (Slow Food 2011d) predstavljajo prakse, ki posameznike opredelijo hkrati v odnosu do odgovornosti zase in odgovornosti do globalne skupnosti.

Reartikulacija odgovornosti je na ta način razvezana tudi prostorske definicije in je utemeljena v abstraktnem odnosu moralne odgovornosti. Odgovornost je v tem prostoru umeščena v vsakokratnem odgovoru na vprašanje, »/.../ kakšna je naša odgovornost do oddaljenih drugih« (Barnett *et al* 2005, 99).⁸³ Koncept eko-gastronomije odgovornost do drugih skozi ohranjanje diskurza politizacije užitka opredeli v relacijah oblikovanja sebstva (Slow Food 2011g): »/.../ spodbujamo vse, da postanejo 'soproizvajalci', odgovorni potrošniki, ki so izbrali užitek ob hrani, proizvedeni v harmoniji z naravo in lokalnimi kulturami. Kar je dobro za vas, je dobro za svet!« Preoblikovanje sebstva kot osnovni pogoj za širjenje diskurza etičnega delovanja utemeljujemo v foucaultski etiki sebstva, kjer delovanje v odnosu do sebe pomeni pogoj skrbi za druge (Foucault 1991e, 121–144; Barnett *et al* 2005, 102). Shiva (2005, 162) kot predstavnica eko-feminističnega gibanja in podpredsednica Gibanja to metaforo kritično usmeri v produkcijske odnose, ki definirajo proizvodnjo hrane v dobi industrijske pridelave hrane. Skozi radikalizacijo odnosa posameznik-industrijska veriga prehranjevanja potrošnike postavi v primarno vlogo odločevalcev.

Diskurz odgovornosti je preveden v redefinicijo opredelitve pomena prostora, ki ga danes oblikuje industrijska veriga prehranjevanja. Privlačnost diskurza, ki se utemeljuje v prostorski definiciji oblikovanja t. i. »nove ruralnosti« (Petrini 2004), razumemo kot del širšega obrata v

⁸² Za razpravo o razlikah v konstrukciji racionalističnega in skupnostnega sebstva v prehranskih diskurzih glej tudi Coveney (2000).

⁸³ Podobno kot Barnett *et al* (2005) raziskovanja odgovornosti ne opredeljujemo skozi problematizacijo prostorov kot določujočih za razumevanje načinov, na katere posamezniki delujejo v odnosu do oddaljenih drugih, temveč nas zanimajo načini, na katere je ta odgovornost artikularana.

praksah prehranjevanja k »sanjam o naravi«. Ta obrat pa izhaja iz kritike odtujenosti urbaniziranega sveta (Lupton 1998, 85). Prezidiji predstavljajo praktičen odgovor na potrebo po revitalizaciji podeželja; cilj, ki ga Petrini (2004) v luči kritike utopičnosti diskurza vračanja k naravi opredeli, kot sledi: »/.../ želimo biti zelo pragmatični in se ne omejevati na filozofiranje. S tem ne merim samo na pomen ekonomske, ampak tudi družbene revitalizacije podeželja. Vzpostaviti moramo prave pogoje, ki bodo omogočili, da bo podeželje zopet prostor, kjer je lepo živeti /.../«.

Prakse, kot so skrb za naravo, lokalna proizvodnja hrane in sezonska potrošnja, operacionalizacije prakse delovanja ne opredelijo le v možnosti vrednostne identifikacije (kot npr. v diskurzu tržne operacionalizacije trenda),⁸⁴ temveč opredelijo tudi zaželene načine delovanja v odnosu do prostora (in ne le objekta kot v primeru potrošništva).

Institucionalizacija Gibanja, ki je utemeljena v soodvisnosti lokalne in globalne ravni, skozi kritiko negativnih učinkov hitrega načina življenja (Petrini in McCuaig 2001) predstavlja poskus mreženja in prevajanja pomenov različnih ravni delovanja. Potrjevanje meja diskurza poteka v soodvisnosti od možnosti določanja minimalne stopnje poenotenja zahtev oziroma oblikovanja verige ekvivalenc. V kontekstu reartikulacije meja med javnim in zasebnim predstavlja to poenotenje zahteven proces na ravni usklajevanja zahtev med članstvom (novi in stari konviviji) in v procesu širjenja pomenov. Sassatellijeva in Davolijeva (2010, 219) v analizi procesa politizacije diskurza gastronomije izpostavita mešane odzive na reartikulacijo vozliščnih točk diskurza. Sledeč avtoricama enotna definicija ciljev Gibanja ne odraža raznolikosti odzivov v članstvu (*ibid.*). Avtorici v svoji analizi izpostavljata počasnost razvoja koncepta eko-gastronomije in političnih konotacij le-tega pri lokalnih vejah Gibanja. Počasen razvoj politične identitete pripiseta institucionalni raznolikosti in prioritizaciji usmeritev posameznih lokalnih delov. Neenak prenos in neenake stopnje identifikacije s političnim obratom povežeta z razpršitvijo pomenov, ki temeljijo na *top down* procesu prenosa ideologije iz mednarodnih struktur na lokalno raven. Drugo omejitev predstavlja prevajanje zahtev v lokalne kontekste, kjer je prisotnost alternativnih pomenov o prehranjevanju omejena oziroma

⁸⁴ Za več glej Klintman 2005.

neobstoječa.⁸⁵ V teh pogojih je oblikovanje novih zavezništev med zahtevami, in s tem možnost definicije meja, omejeno. Petrini (2006) kot določujoče za možnost oblikovanja zahtev diskurza opredeli odnos do hrane, tradicijo prehranjevanja in tradicijo konvivialnosti.

6.2.3 Politika (ne)zavezništva

Rast in politizacija Gibanja sta v proces mreženja vnesli novo dinamiko identifikacije, ki pogojuje nove načine oblikovanja in nove vsebine vozlišč. Način oblikovanja pomenskih meja v odnosu do institucionalnega okvira in drugih akterjev v polju družbenega omogoča razumevanje načinov, na katere so zahteve prevedene v možnost oblikovanja koalicij, razumevanje načinov, na katere so zahteve prevedene v aktivno in univerzalno podporo ter delovanje in razumevanje tega, na kakšen način so te zahteve operacionalizirane (Howarth in Griggs 2008, 125–127). Povezovanje organizacij s podobnimi zahtevami v sferi družbenega Laclau (2008b) v teoriji populizma opredeli kot operacijo, ki omogoča prehod iz demokratičnih v popularne zahteve. Političnost novih zahtev v polju družbenega je, sledeč njegovi prizmi, nezadostno raziskovati v njihovi singularnosti, saj moramo za razumevanje vznika in možnosti oblikovanja meja novega diskurza zahteve opredeliti (tudi) v kontekstu oblikovanja koalicij in trenutku njihove artikulacije.

Poudarek na mreženju je v identiteti Gibanja opredeljen v relacijah družbene vpetosti praks prehranjevanja. Z drugimi besedami, »Gibanje Slow Food verjame, da je hrana povezana z veliko vidiki življenja, vključujoč kulturo, politiko, kmetijstvo in okolje. Zato s/m/o aktivni na raznolikih področjih – od izobraževanja do kmetijske politike« (Slow Food 2011h). Strategijo legitimiziranja širjenja članstva najdemo tudi v Deklaraciji iz Pueble (v nadaljevanju: Deklaracija), ki pomen političnih zavezništev opredeli, kot sledi: »/.../ v sodelovanju z okoljevarstveniki, raziskovalci, kuharji, politiki, proizvajalci in komer koli drugim, ki se nam želi pridružiti, bo (Slow Food) nadaljeval s spodbujanjem idej in dejanj, usmerjenih v promocijo trajnosti, lepote, sproščenosti in sreče /.../«.

⁸⁵ Petrini (2006) tako razlaga relativno pozno odprtje angleške pisarne Slow Food. Vzrok za to identificira v odsotnosti pomenov dobre hrane in zavesti o užitku v kulturni tradiciji.

Petrini (2010, 199–208) pomen mreženja v procesu oblikovanja in širjenja nove zavesti o hrani opredeli v konceptu mreže, katere obseg in intenziteta sta odvisna od njene odprtosti za oblikovanje novih zavezništev in njene zmožnosti za samoobnovo. Raznolikost mreže avtor (2010, 199) predstavi kot prednost, ki omogoča zastopanje raznolikih interesov in posledično zagotavljanje skupnega dobrega: »/r/azlike postanejo funkcionalne, sila ustvarjanja in širjenja, ki krepi skupno dobro (kar ne pomeni, da ima vsak isti cilj, ampak da vsi čutijo solidarnost z dejanji in interesi vseh) in ki omogoča preživetje sistema samega«. Nadalje avtor (2010, 200) podobno teoriji populizma (Laclau 2008b) oblikovanje novih zavezništev opredeli kot politični trenutek, ki omogoča oblikovanje nove zavesti: »/.../ cilj je zaščititi raznolikost in začeti oziroma določiti dialektično razmerje med vsebinami vozlišč (*nodes*). Na ta način se bo mreža, če je dobra, zmožna samoobnavljati, integrirati nove subjekte, nova vozlišča, ki bodo potrdila in širila pretok celote ter oblikovala nove in pomembne transformacije« (Petrini 2010, 200). Skupno vozlišče, ki omogoča oblikovanje minimalnega konsenza o identiteti Gibanja kot celote, je opredeljeno v cilju zagotovitve »dobre, čiste in pravične hrane« (Slow Food 2011h).

Rast in politizacija Gibanja sta v institucionalno dinamiko vnesli nov način oblikovanja zahtev in opredelitev meja diskurza. Širjenje obsega članstva (Slow Food 2011e) in krepitev institucionalnega okvira sta na globalni ravni okrepila moč in legitimnost zahtev, ki so utemeljene v pravici do kakovostne hrane. To je leta 2004 vodilo do prepoznanja Gibanja kot partnerske nevladne organizacije v sistemu Organizacije Združenih narodov za prehrano in kmetijstvo (FAO) (Slow Food 2011a). Regionalno (evropsko) kritično-politično identiteto je Gibanje v odnosu do institucionalnega okvira Evropske unije utemeljilo z zahtevo po reviziji sistema obvladovanja kakovosti proizvodnje hrane leta 1999 (*standard HACCP*), s kritiko prekinitve moratorija na gensko spremenjeno hrano in zahtevo po varstvu potrošnika pred tržno distribucijo gensko spremenjene hrane leta 2008 ter s sooblikovanjem alternativnega modela razvoja Skupne kmetijske politike, opredeljenega v programu »Evropska prehranska deklaracija« (*European Food Declaration*)⁸⁶ (Slow Food 2011f; European Food Declaration

⁸⁶ »Evropska prehranska deklaracija« je skupno ime projekta 170 organizacij (24 držav, 3 mednarodne organizacije in 11 vseevropskih organizacij), namenjenega opredelitvi alternativnega modela skupne kmetijske

2010). Kot nakazujejo primeri, je bila krepitev politične identitete Gibanja prisotna predvsem v tretjem obdobju, kar je mrežo kot celoto opredelilo kot globalnega političnega akterja.

Operacionalizacija in institucionalizacija na področju izobraževanja sta utemeljeni v organizacijski strukturi Gibanja na lokalni, regionalni in globalni ravni. Pomen izobraževanja, politizaciji strukture navkljub, ostaja tista dejavnost, ki omogoča prenos pomenov in vrednot v širše okolje: »/t/o se zdi najbolj naraven način obnavljanja odnosa z zemljo in s hrano – odnosa, ki je bil prekinjen grobo kot poškodovana popkovina« (Petrini 2004). Pomen oblikovanja mreže je na področju izobraževanja opredeljen v širših sklopih delovanja na lokalni ravni (institucionalizacija izobraževanja okusa v okviru obstoječega šolskega sistema, npr. s programom »vrt v vsako šolo«), na regionalni ravni (organizacija izobraževanj okusa in izobraževanj o pomenu prehranjevanja) in na globalni ravni (vzpostavitev in uradno prepoznanje mednarodne Univerze gastronomskih znanosti s strani Ministrstva za šolstvo Republike Italije ter širjenje mreže akademikov v okviru *Terra Madre*) (Slow Food 2011d; 2011e).⁸⁷ Širjenje pomenov skozi razvejano mrežo institucij in posameznikov, predanim ciljem Gibanja, predstavlja socializacijsko komponento v spreminjanju odnosa do hrane (Petrini 2004). Potreba po širjenju znanja je opredeljena v »zanikanju in neposredovanju« znanja, kar bi sicer omogočilo delovanje posameznikov v skladu z načeli dostopa do »dobre, čiste in pravične« hrane. Vzporedno z institucionalizacijo znanja je posameznik subjektiviran v samoodgovornosti do lastnega izobraževanja, kjer je to znanje institucionalno nedostopno (Petrini 2010, 149–150).

Raznolikost pomenskih opredelitev in relativno odprtost strukture umeščamo v diskurz skupnosti naprednega liberalizma, v katerem Rose (2004, 192) možnost oblikovanja emancipatoričnega potenciala etiko-politike vidi v nedoločenosti etičnih vrednot in njihovi vsakokratni redefiniciji v kontekstu nasprotujočih si vizij in vrednostnih poudarkov. Odprtost pomenov označi kot ključno za ohranitev demokratičnosti skupnosti v odnosu do tehnologij

politike Evropske unije. Alternativni model kritiko usmerja v pretirano poudarjanje globalne konkurenčnosti in opuščanje načela trajnosti. Več na: <http://www.europeanfooddeclaration.org/declaration/en>.

⁸⁷ V akademsko mrežo Terra Madre je trenutno vključenih 250 univerz in raziskovalnih centrov, ki vključujejo 450 akademikov na globalni ravni (Slow Food 2011e).

vladanja, ki te pomene vedno znova zapirajo z namenom zamejitve in nevtralizacije. Oblikovanje meja kot osnovni pogoj diskurzivne celote (Laclau 2008b, 71), bomo v nadaljevanju utemeljili v odnosu do trga kot dejavnika, ki od leta 2004 naprej vedno bolj definira zunanje meja diskurza Gibanja.

6.2.4 Zunaj ali znotraj trga

Usmerjenost k individualnemu užitku in zaščiti lokalnih načinov proizvodnje hrane ob hkratni politizaciji (globalnih) strategij predpostavlja nelahek kompromis v konceptualizaciji vloge Gibanja kot kritičnega akterja globalizacije. Akterji, v odnosu do katerih avtorji (Pollan 2006; Petrini 2007; Andrews 2008; Sassatelli in Davolio 2010) opredelijo specifično identiteto Gibanja, so potrošniška in antiglobalistična gibanja. Razlika med Gibanjem in drugima dvema oblikama kritične organizacije posameznikov v odnosu do trga je prioritizacija strategij delovanja. Če so kritična potrošniška gibanja primarno usmerjena v poudarjanje praks potrošnikove izbire na trgu za spremembe delovanja trga (Micheletti 2003, 3; Boström *et al* 2005, 10), antiglobalistična pa svojo identiteto utemeljujejo v kritičnosti do institucij (predvsem) gospodarske globalizacije (Held in McGrew 2002, 3–5), potem diskurz Gibanja kot temelj delovanja vidi obujanje lokalnih praks proizvodnje hrane in znanja (Petrini 2004; Andrews 2008, 63; Petrini 2010; Sassatelli in Davolio 2010, 220). Drugo razliko Andrews (2008, 20) pripisuje nadideološkosti in poudarku na užitku, ki je v ostalih gibanjih sekundarnega pomena oziroma obravnavano kot »buržoazna kaprica«.⁸⁸

V obdobju prevlade odvisnosti posameznikov od trga za zagotovitev osnovnih dobrin, povečevanja vpliva globalizacije na medosebno dinamiko in povečevanja vloge individualnosti v oblikovanju identitetnih projektov posameznikov (Micheletti 2003, 74) predstavlja Gibanje specifično obliko delovanja v odnosu do trga. Le-ta je utemeljena v hibridizaciji diskurzov globalizacijskega skepticizma in kritične potrošnje, ki temelji na načelih lokalnosti, užitka in pravice dostopa do kakovostne hrane (glej tudi Sassatelli in

⁸⁸ Andrews (2008) ter Sassatelli in Davolio (2010) v analizi izpostavijo kritično usmerjenost Gibanja v odnosu do antiglobalističnih gibanj. Kritike izhajajo iz senzacionalistične strategije delovanja, zanemarjanja ruralnosti in (izključno) antikapitalistične ideološke usmerjenosti (Andrews 2008, 152; Sassatelli in Davolio 2010, 220).

Davolio 2010). Racionalizacija odnosa do trga je na deklarativni ravni prvič opredeljena v Deklaraciji, pozneje pa tudi v Manifestu o prihodnosti hrane (2004), Manifestu o prihodnosti semena (2006) in Manifestu o podnebnih spremembah in prihodnosti prehranske varnosti (2008).⁸⁹ Deklaracija kritičen odnos do trga opredeli v implicitni kritiki kapitalistične globalizacije:

»/.../ vedno bolj smo zavezani varovanju, ohranitvi, opredelitvi in uporabi tradicionalnega znanja na področju kmetijstva, /.../ s posebno pozornostjo usmerjeno k skupnim aktivnostim z lokalnim prebivalstvom in k enakopravni zastopanosti spolov. /.../. Tok ne sme biti nikoli prekinjen zaradi ustvarjanja meja, lastništva in pravic ali zaradi izgube spomina in znanja, ki je omogočalo enakopraven in harmoničen odnos z naravo«.

Eksplicitna kritika industrializacije in globalizacije proizvodnje hrane je opredeljena v Manifestu o prihodnosti hrane, ki sodobna prehranska vprašanja poveže z »nemožnostjo industrijskega načina proizvodnje hrane«: »/.../ sistemi oddaljenega lastništva negativno vplivajo na javno zdravje, kakovost hrane in preskrbo, tradicionalne življenjske sloge /.../, avtohtone in lokalne kulture, medtem ko pospešujejo zadolženost med milijoni kmetov in njihovo ločevanje od zemlje /.../«. Izpostavljeno nihanje med stopnjami kritičnosti pogojuje ločeno analizo principov in predlaganih rešitev, ki jih umeščamo v razumevanju Gibanja kot akterja, ki je hkrati odvisen od minimalnega konsenza med raznolikimi člani verige ekvivalence, in akterja, ki mora svojo identiteto utemeljiti v odnosu do tega, kar ni oziroma v zunanjih mejah diskurza (Laclau in Mouffe 1987, 88; Laclau 2005, 4; 2008b, 68, 76–78).

Deklaracija opredeli vsebinski obrat razumevanja globalizacije, ki temelji na nujnosti spoštovanja lokalnih identitet in v novi vrednostni prizmi delovanja posameznikov: »/.../ globalizacija je lahko dobra beseda. Lahko in mora biti uporabljena za izboljšanje raznolikih perifernih skupnosti, /.../ katerih metode in prepričanja se ne omejujejo na pravila enega ekonomskega in kulturnega modela« in »/v/ključno s hrano morajo aktivni sestavni del družbe

⁸⁹ V Deklaraciji in naštetih Manifestih najdemo načela Gibanja. Simbolna vloga Deklaracije je v reafirmaciji vrednot in poslanstva Gibanja ter legitimizaciji sprememb v strategijah delovanja, medtem ko so Manifesti osredotočeni na specifična področja, povezana s prehransko suverenostjo. Manifeste je zasnovala Komisija za prihodnost hrane, katere član je tudi Gibanje (Slow Food 2011d).

in gospodarstva ponovno postati tudi glasba, ročne spretnosti, jeziki, navade, zgodbe in legende«. Ohranjanje raznolikosti skozi kulturno in naravno dediščino redefinira prevladujoči model razvoja s tem, ko prakse teh dveh področij identificira kot sestavni del razumevanja nadaljnjega razvoja. Krepitev lokalizacije učinkov, tudi skozi redefinicijo tržnih mehanizmov, predstavlja v diskurzu del strategije krepitev lokalnih struktur: »/p/odobno morajo tržnice pospešeno delovati kot ekonomsko orodje za kakovostne produkte malih proizvajalcev«. Princip pravične globalizacije (*virtuous globalization*) Petrini (2010, 135) v odnosu do prehranskih praks utemelji tako: »/n/aša definicija pravične (hrane) je tesno povezana s principi trajnostnega družbenega in gospodarskega razvoja, ki sta odvisna od trajnostnega ekološkega razvoja v najširšem pomenu /.../. /U/stvariti moramo sistem, ki bo te ljudi (ki delajo z zemljo in hrano) spoštoval /.../«.

Manifest o prihodnosti hrane odnos do trga radikalizira z obratom prizme – cilji oziroma principi delovanja niso usmerjeni v opredelitev praks, ki šele prihajajo, ampak v kritiko obstoječih praks, ki so izvir današnjih neenakosti. Izhajajoč iz kritike industrijske verige prehranjevanja opredeli principe delovanja v odnosu do korporacij, v odnosu do mednarodnih trgovinskih in finančnih institucij, v odnosu do okolja in v odnosu do tržnih mehanizmov dostopnosti (slabe) hrane. Diskurzivni prelom in prelom v prioritizaciji strategij, ki reartikulira razmerje med ciljem »dobre, čiste, pravične hrane« in zunanjo grožnjo, se približata diskurzu antiglobalističnih gibanj, ki krivdo za globalne družbene delitve utemeljujejo v procesih in institucijah kapitalistične globalizacije (Held in McGrew 2002, 58).⁹⁰ Prepoznavanje zunanje grožnje v »prevladujočem modelu kmetijstva in proizvodnje hrane« (Shiva 2005, 163) omogoča povezovanje vedno več (raznolikih) zahtev in članstva v odnosu do tega ter nakazuje agonistični trenutek Gibanja, ki se oddaljuje od Petrinijeve (2004) vsevključujoče retorike in pragmatičnega delovanja: »Nočem govoriti o Gibanju kot o nečem, kar stoji v opoziciji do drugih. Mirno hodimo po svoji poti, prepričani, da se prizadevanja za boljši svet začnejo v načinih proizvodnje in potrošnje hrane«.

⁹⁰ V tem pogledu se ne strinjamo z opredelitvijo Gibanja Sassatellijeve in Davolijeve (2010, 220) in Andrews (2008, 64), ki identiteto le-tega utemeljujejo v razlikovanju s principi delovanja antiglobalističnih gibanj. Kot izkazuje Manifest o prihodnosti hrane, so pomeni delovanja opredeljeni tudi v »utopistični« retoriki in strategijah antiglobalizacijskih gibanj.

Skladno z razlikujočimi se opredelitvami problema in cilji delovanja diskurza na različne načine prioritizirata prakse delovanja. Racionalizacija praks delovanja v odnosu do trga je razpeta med kritičnim skupinskim *etosom* mednarodnih trgovinskih in finančnih institucij (Svetovna trgovinska organizacija, Svetovna banka in Mednarodni denarni sklad)⁹¹ in produktivnim individualnim *etosom* vsakodnevnih praks. Manifest o prihodnosti hrane praktične rešitve negativnih učinkov industrijske verige prehranjevanja strne v sedem točk, katerih skupni imenovalec predstavlja sprememba pravil mednarodne trgovine na področju hrane.⁹² Kampanje Gibanja, kot so aktivno sodelovanje v Komisiji za prihodnost hrane, sodelovanje v skupini za oblikovanje smernic na področju zemljiške politike in aktivno nasprotovanje nenadzorovanemu vdoru gensko spremenjenih organizmov na prehranski trg (Slow Food 2011d), predstavljajo antagonistični trenutek v procesu konstrukcije odnosa Gibanja do trga. Shivin (2005, 161) opis srečanja *Terra Madre* opredeli hibridno naravo diskurza Gibanja: »/a/ntiglobalizacijska gibanja se osredotočajo na nepravilnost svetovnih trgovinskih pravil, ki silijo kmete v dolgove in samomor. Na dogodku Terra Madre so se mali proizvajalci zbrali ne samo z namenom preklinjanja prekletstva globalizacije, ampak z namenom ohranjanja utrinka upanja, ki ga predstavlja decentralizirana in raznolika proizvodnja«.

Vloga posameznika je v diskurzu Gibanja utemeljena z odgovorno izbiro kot komunikacijskim orodjem v odnosu do trga: »/n/aše odločitve o tem, kaj kupiti in trošiti v svetu, kjer je vse usmerjeno k dobičku, je prvo pomembno politično dejanje, ki ga lahko naredimo v naših življenjih« (Petrini 2010, 87). Subjektivacija posameznika kot odgovornega akterja med trgovino in politično sfero predstavlja izraz političnega potrošništva, kjer trg postane primarna arena političnega. Praksa potrošnje na ta način povezuje zasebno in javno, kjer je nemogoče razlikovati med trenutki, ki utemeljujejo »/.../ politično, skupnostno in zasebno

⁹¹ Za več glej Shiva 2005.

⁹² Sedem principov Komisije o prihodnosti hrane za zagotavljanje prehranske suverenosti: i) uveljavitev carin in uvoznih kvot, ki spoštujejo načelo subsidiarnosti; ii) ukinitve sodobnega sistema intelektualne lastnine in patentnih pravic; iii) lokalizacija prehrabnih regulacij in standardov; iv) oblikovanje odborov za upravljanje z zalogo in prodajo hrane, v katerih bodo sodelovali kmetje; v) ukinitve neposrednih izvoznih subvencij in plačil, namenjenih korporacijam; vi) prepoznanje in ukinitve negativnih učinkov pravil Svetovne trgovinske organizacije v dostopu do trga ter viii) promocija redistributivne zemljiške reforme.

življenje» (Micheletti 2003, 2). Z izbiro in izobraževanjem okusa Gibanje podobno kot druga kritična gibanja izpostavlja potrebo po redefiniranju zasebnih izbir skozi prizmo okoljske osveščenosti in pravične trgovine (Petrini 2007, 11–15), oziroma kot navaja Shiva (2005, 162) v opisu prvega srečanja *Terra Madre*:

»/s/kozi dejanje prehranjevanja že sodelujemo v proizvodnji. Če se prehranjujemo z organskimi proizvodi, zavračamo zastrupljeno hrano in podpiramo organskega kmeta. Če zavrnemo GSO, glasujemo za pravice majhnih kmetov ter za pravico ljudi do obveščeniosti in zdravja. Če jemo lokalno, smo vzeli moč in dobiček globalnemu kmetijskemu gospodarstvu in opolnomočili naše lokalne prehranske skupnosti«.

Redefinicija treh označevalcev demokratičnega življenja – glasovanja, varstva pravic in moči – določa prenos konceptov javnega delovanja v okvirih institucij liberalne države na področje zasebnega. Politične odločitve so na ta način prevedene v etično odločanje posameznika, kar Rose (2004, 191–193) utemelji v nasprotovanju diskurzu univerzalistične morale in pozitivno ovrednoti v odnosu do svobodnega delovanja posameznikov. Zaradi širitve polja političnega ter možnosti vstopa novih akterjev in pomenov v proces reševanja identificiranih problemskih polj politično potrošništvo (Micheletti 2003, 14) zrcali obljubo posameznikove svobode v diskurzu naprednega liberalizma.

7 ZAKLJUČEK

Naloga je bila zasnovana s ciljem problematizacije dveh izhodiščnih pozicij. Prvič, da mora biti raziskovanje novih oblik politične identifikacije tesno povezano z raziskovanjem praks v zasebnosti, kar nakazuje porast etičnih diskurzov, vezanih na varstvo partikularnih družbenih interesov. In drugič, da sodobni pogoji proizvodnje in distribucije hrane zahtevajo kritično raziskovanje načinov, na katere kot posamezniki skozi prehranske prakse vstopamo v odnos do hrane. Bolj kot analiza objektivnih učinkov in vzrokov teh novih problemskih področij me je v raziskovanju zanimalo, kako kot posamezniki sprejemamo nove pogoje delovanja v odnosu do hrane, kako so torej v tem specifičnem zgodovinskem trenutku prehranske prakse povezane z individualno odgovornostjo in na podlagi katerih pomenov oblikujemo odnos do teh praks v spremenjenih pogojih proizvodnje in distribucije hrane.

Izbor poststrukturalistične diskurzivne prizme kot okvira raziskovanja sodobnih prehranskih praks je vezan na razlagalno moč tega pristopa, ki temelji na zavračanju objektivne pogojenosti pomenov in svojo pozicijo do proučevanja delovanja oblasti gradi na analizi vsakokratnega relacijskega polja pomenov. Raziskovanje novih načinov identifikacije s prehranskimi praksami smo povezali s širšimi relacijami subjektivacije posameznikov v relacijah naprednega liberalizma, ki v procesu utrjevanja pomena o delovanju oblasti išče ravnotežje med osebno svobodo posameznikov in učinkovitim delovanjem družbe kot celote. Teoretska razširitev polja političnega in zavračanje objektivnosti pomenov o sodobnih prehranskih režimih torej predstavljata temeljni razlog za poskus aplikacije prizme poststrukturalističnega razumevanja diskurza na zgoraj omenjeni problemski področji. Pri tem sta nam kot vodilo raziskovanja služila foucaultski poudarek na raziskovanju diskurzov v njihovi vsakokratni pojavnosti (Foucault 2009; Rose 2004) in poudarek teorije diskurza na vsakokratnemu zaprtju pomena določenega polja kot političnega trenutka (Laclau in Mouffe 1987).

Vzpon novih oblik delovanja posameznikov v javnem prostoru, ki se danes veže zlasti na uresničevanje in varstvo partikularnih zahtev, opredeljenih v diskurzih okoljske osveščenosti, identitetnih politik in kritike potrošniških praks, smo v nalogi predstavili kot nov izraz odgovornosti v pogojih naprednega liberalizma. Spremenjen odnos do praks prehranjevanja

kot izraza nove političnosti smo utemeljili v dveh točkah. Prvič, prakse prehranjevanja so politične, ker izražajo novo obliko identifikacije v odgovornosti do telesa, ki temelji na umiku principa delovanja družbenega. Drugič, subjektivacija v odgovornosti je politična, ker predvideva novo delovanje subjekta, ki je v svojem delovanju v zasebnosti naslovljen kot etični subjekt in mora na podlagi lastnih izbir delovati skladno s parametri širših družbenih pomenov odgovornosti. Redefinicija individualne odgovornosti je povezana z novim delovanjem oblasti, ki išče ravnovesje med zaščito posameznikov pred negativnimi učinki trga na eni strani in sočasnim omogočanjem delovanja tržne logike na drugi.

Analiza povezanosti diskurza neoliberalne logike in procesov subjektivacije posameznikov v novih oblikah odgovornosti je nakazala, da teh dveh procesov danes ne moremo ločevati. Prenos vsebinskih poudarkov modernizacije, fleksibilnosti in odgovornosti, ki so inherentni diskurzu neoliberalne tržne logike, na delovanje družbenega moramo danes razumeti v širših relacijah subjektivacije posameznikov, tj. ne le v odnosu do trga, ampak tudi v odnosu do novih virov politične subjektivacije.

Tri značilnosti naprednega liberalizma, v odnosu do katerih razumemo tudi novo opredelitev političnosti prehranskih praks, podpirajo to trditev. Prva je nedokončani proces prepogajanja meja med prostori javnega in zasebnega, ki legitimizira delovanje liberalnodemokratske ureditve. Povečevanje pomena odločitev v zasebnosti nakazuje spremenjen odnos med osebno svobodo, utemeljeno v prostorih zasebnega, in zaščito skupnega dobrega, utemeljenega v prostoru javnega. Porast etičnih potrošniških praks, ki danes postajajo pomemben dejavnik subjektivacije posameznikov, najbolj jasno predstavljajo izraz tega procesa. Posamezniki kot potrošniki v sočasnih relacijah osebne svobode in državljanske odgovornosti delujemo kot akterji, ki na podlagi potrošniških odločitev sodelujemo v racionalizaciji skupnega dobrega. Na področju prehranjevanja smo ta proces povezali z racionalizacijo institucionalnega diskurza, ki v soodvisnosti od zdravstvenega diskurza teži k redefiniciji družbene odgovornosti v odgovornost posameznika za sprejemanje osveščenih odločitev. Uresničevanje ciljev alternativnega diskurza v tem pogledu predpostavlja podobno logiko, saj je pot do sprememb praks industrijskega načina prehranjevanja v prvi vrsti vezana na delovanje posameznikov v odnosu do individualnih prehranskih praks.

Druga in tretja značilnost naprednega liberalizma, ki pogojujeta novo političnost prehranskih praks, sta razsrediščenje odgovornosti države in pomen novih virov skupnostne identifikacije. Razsrediščenje odnosov oblasti, inherentno režimu upravljanja kot novega načina delovanja države, redefinira meje odgovornosti in širi vire vednosti ter s tem mrežo možnih virov subjektivacije posameznikov. Prenos odgovornosti na ta način zmanjšuje možnost identifikacije enotne meje delovanja oblasti in narekuje razumevanje oblasti kot hegemonске, ki je za legitimizacijo svojega delovanja odvisna od več vozliščnih točk, ki skupaj tvorijo pomene polja družbenega. Na področju prehranjevanja smo delovanje institucionalnega diskurza ilustrirali z razširitvijo meja odgovornosti za prevajanje pomena zdravja, ki v tej operacionalizaciji delovanja države ni odvisen le od institucionalne (zdravstvene) vednosti. Pomen o praksah prehranjevanja je namreč razdrobljen v mreži deležnikov, ki soustvarjajo racionalizacijo prehranskega diskurza. Razdrobljenost virov identifikacije je povezana z novo osnovno enoto družbenega, ki je definirana v okvirih skupnosti in predstavlja temelj skupinske identifikacije v relacijah naprednega liberalizma. Skupnost kot referenčna točka identifikacije predstavlja odsev pluralizacije pomenov in nove definicije posameznikove odgovornosti v javnem prostoru, ki ni več vezana (le) na definicijo državljanstva.

Institucionalni in alternativni diskurz prehranskih praks v spremenjenih pogojih proizvodnje in distribucije hrane predstavljata dva različna odgovora na dislokacijske učinke diskurza tveganja, ki so notranji režimu sodobnih prehranskih praks. Upad zaupanja v znanost, povečana stopnja kritičnosti do industrijske proizvodnje hrane in zmanjševanje stopnje zaupanja v državo so točke identifikacije sodobnih jedcev, ki zmanjšujejo legitimnost institucionalnih in tržnih relacij zaupanja, hkrati pa so tudi pokazatelj uspešnosti alternativnih diskurzov o prehranjevanju. V relacijah diskurza individualne svobode presečišče med etiko-politiko in bio-oblastjo na področju prehranskih praks predstavlja kompromis med delovanjem oblasti v odnosu do zagotavljanja zdravja populacije ob istočasni zaščiti suverenosti posameznika pri sprejemanju lastnih odločitev.

Na podlagi analize »Nacionalnega programa prehranske politike za obdobje 2005–2010« smo identificirali štiri točke, ki predstavljajo to kompromisno rešitev. Te so: i) operacionalizacija odgovornosti države v razširjeni institucionalni mreži odgovornosti, ki omogoča fleksibilizacijo meja poseganja v telesa posameznikov; ii) racionalizacija opolnomočenega

subjekta, ki naj v odnosu do svojega telesa deluje kot subjekt lastne svobode in podjetnik lastne usode; iii) utemeljitev nove vloge ekspertize, ki na podlagi obljube nevtralnosti redefinira prehranske parametre populacije in določa jezik potencialnih tveganj; in iv) proces psihologizacije odgovornosti, ki posameznika opredeljuje v njegovi zmožnosti pripadati racionalni skupnosti. Institucionalni diskurz primarno razumemo kot poskus definicije odgovornosti posameznika v odnosu do lastnega zdravja, ki skozi sprejemanje racionalnih odločitev o prehranjevanju sodeluje pri soustvarjanju skupnega dobrega, to pa je v Programu opredeljeno v ekonomističnem diskurzu.

Alternativni diskurz, ki smo ga analizirali na primeru gibanja Slow Food, je poskus orisa nove svobode in odgovornosti v parametrih civilne družbe. Diskurz Gibanja kot vir subjektivacije posameznikov, ki ni utemeljen v institucionalno posredovanih pomenih, svojo pomensko vezanost na relacije naprednega liberalizma izkazuje v treh točkah: i) delovanje v okvirih skupnosti, ki so primarno še vedno določene z lokalnim kontekstom vrednot; ii) poudarjanje delovanja avtonomnega subjekta kot akterja, ki na podlagi racionalnih odločitev v zasebnosti določujoče prispeva k družbenim spremembam; in iii) poudarjanje užitka kot političnega, kar predstavlja poskus prevajanja vrednot, primarno vezanih na prostore zasebnosti, v prostore javnega. Sinteza teh treh značilnosti alternativnega diskurza je pokazatelj novega načina definiranja odgovornosti v parametrih civilne družbe in predstavlja izraz delovanja oblasti skozi etiko-politiko.

Oblikovanje pomenskih meja predstavlja v izbranih diskurzivnih pristopih točko objektivizacije pomenov. Relacije posameznega diskurza so namreč smiselne le, če diskurz uspe v reprezentaciji svojih zunanjih meja. Da bi bila torej kritika novih načinov proizvodnje smiselna, se mora definirati v odnosu do tega, kar kritizira. In nadalje, če želi specifična reprezentacija zdravega državljana uspeli v relacijah nutricionistike, mora opredeliti to, kar zdravje negira. Institucionalni in alternativni diskurz smo v analizi primerov izpostavili kot dva odgovora na dislokacijske učinke novih načinov proizvodnje in distribucije hrane. Prvi definira pomen zdravja, ki ga ogrožajo t. i. civilizacijske bolezni, v sklopu katerih predstavlja nezdrava prehrana pomemben dejavnik tveganja. Drugi svojo pozicijo legitimizira na podlagi oblikovanja alternativnih pomenov o zaščiti tradicionalnih prehranskih praks in kritiki hitrega načina življenja. Oba diskurza temeljita na konceptu kakovostne hrane, vendar iz dveh

razlikujočih se izhodiščnih pozicij. Prvi pomen zdrave hrane poveže z nutricionističnim (medicinskim) diskurzom, drugi pa pomen kakovostne hrane razume kot univerzalno človekovo pravico do užitka.

Koncept kakovostne hrane, ki je med tema dvema diskurzoma predmet pogajanja o pomenu, torej lahko razumemo kot plavajoči označevalec, ki ga oba diskurza želita opredeliti v reprezentaciji pomena lastne ekvivalenčne verige oziroma v reprezentaciji identitete členov, vključenih v posamezen diskurz. Pomen plavajočega označevalca kakovostne hrane alternativni diskurz definira v vozliščnih točkah užitka (kot antipola racionalizmu in učinkovitosti diskurza napredka), eko-gastronomije (ta razširi polje užitka v relacije odgovornosti posameznika do okolja) in antikapitalistične kritike (kot zaostritve kritične pozicije do industrijske verige prehranjevanja v zadnjem analiziranem obdobju Gibanja). Institucionalni diskurz pomen kakovostne hrane definira v relacijah, ki svojo legitimnost črpajo v znanosti o nutricionistiki in odgovornosti posameznika za uživanje tovrstne hrane. Za oblikovanje pomena kakovostne hrane v odnosu do zdravja so v tem diskurzu pomembne vozliščne točke samoodgovornosti (vsak posameznik je sam primarno odgovoren, da poskrbi za svoje zdravje), zdravja (definiranega v relacijah družbene produktivnosti) in svobode posameznika (definirane v parametrih tržne svobode).

Analizo diskurza Gibanja smo umestili v širšo razpravo o konceptu a(nta)gonistične demokracije, kot ga razvije Mouffova (2009; 2005). Delovanje Gibanja, ki identiteto zahtev svojega članstva definira v opredelitvi meja oziroma v kritiki institucionalnega in industrijskega diskurza prehranskih praks, razumemo kot možen izraz agonistične demokracije, ki pa ga moramo razumeti v njegovi vsakokratni pojavnosti. Analiza racionalizacije Gibanja v četrtem poglavju je prikazala spreminjajoče pomene, ki so v treh različnih obdobjih zaznamovali identiteto članstva. Prej omenjeni užitek, eko-gastronomija in antikapitalistična kritika predstavljajo proces definiranja meja članstva, ki svoje zahteve postopno radikalizira v odnosu do drugih akterjev (kritika mednarodnih trgovinskih in finančnih institucij, kritika izključno znanstveno definirane nutricionistike).

Vzporedno z oblikovanjem zunanje meje članstva pa moramo delovanje in moč zahtev v odnosu do drugih akterjev razumeti tudi v notranji dinamiki logike ekvivalenc, ki je vedno

razpeta med ustvarjanjem novih pomenov o lastnih mejah in ohranjanjem minimalne skupne reprezentacije vključenih zahtev. Širjenje članstva z vključevanjem vedno več zahtev v logiko delovanja ekvivalenc, sledeč Laclau (2008b), predstavlja »mešan blagoslov« za dejansko moč zahtev, ki so razpete med potencialno močjo artikulacije skupne meje in močjo posamezne zahteve. Moč posamezne skupine zahtev je torej treba analizirati kontekstualno s posebnim poudarkom na artikulaciji minimalnega skupnega pomenskega imenovalca teh zahtev, s poudarkom na analizi raznolikosti zahtev, ki lahko vedno znova destabilizirajo pomen verige kot celote, in s poudarkom na raznolikosti pogojev, ki posamezne zahteve pomensko sodoločajo. Proučitev Gibanja je pokazala, da poglobilni identifikacijski dejavnik še vedno temelji na individualni odgovornosti posameznikov v odnosu do kakovostne hrane, ki se je razvil predvsem skozi proces izobraževanja okusa. Radikalizacija meja v odnosu do trga pa je še vedno prisotna zlasti v okviru mednarodnih aktivnosti Gibanja in je ni mogoče posploševati na lokalne kontekste, ki jih pomembno sodoloča kulturni okvir. Gibanja torej ne moremo definirati kot akterja radikalne demokracije, ki deluje antagonistično (tj. kot akterja, ki radikalno reevalvira pomene meja družbenega), temveč kot potencialnega akterja agonistične demokracije, ki poskuša skozi redefinicijo pomena pravice do kakovostne hrane reprezentirati novo zavest o odgovornosti posameznika v prehranski verigi.

Odgovornost posameznika, da v javnem prostoru deluje skladno z lastnimi etičnimi odločitvami, predstavlja poudarek svobode naprednega liberalizma. Sodobni pluralizem svoje meje torej gradi na prenosu individualne odgovornosti v okvire družbenega. Medtem ko ta svoboda vsekakor predstavlja nove možnosti delovanja, ki jih danes lahko mislimo mimo neposrednega sankcioniranja države, pa je pozornost treba usmeriti na racionalizacijo te svobode in posledično področij, ki jih opušča. Trenutke svobode sodobnega pluralizma, kot jih nanizajo avtorji teorije vladnosti, je namreč nevarno misliti izven konteksta prevoda vrednot tržne svobode v procese subjektivacije. Nevtralnost diskurza svobode namreč opušča strukturne determinante neenakosti, ki izvajanje te svobode sploh omogočajo.

Obuditev pomena družbenih antagonizmov kot notranjih možnosti oblikovanja pomenov, kar predstavlja pomemben del politične teorije diskurza Laclaua in Mouffove, destabilizira obljubo diskurza konsenzualnega družbenega pluralizma. Obujanje levičarske politične teorije, ki izhaja iz definicije meja kot konstitutivnih za oblikovanje pomenov o družbi,

pomembno prispeva k teoriji sodobnega pluralizma na dveh ravneh. Prvič, skozi prizmo relacijske pogojenosti pomenov v analizo pluralizma vrača element družbenega kot celote, kjer je pomene partikularnih zahtev nemogoče razumeti izven širših relacij, ki jih omogočajo. In drugič, z opredelitvijo kontingence pomenov, ki so vedno odvisni od tega, kar izključujejo, se sodobni pluralizem oddalji od obljube nevtralnosti s tem, ko pokaže, da je vsakokratno zaprtje pomena politično. Vsak pomen torej temelji na izključevanju, ki mu šele omogoča oblikovanje lastnih meja. Na ta način v razumevanje novih praks politične angažiranosti, ki so pogojene s partikularnostjo zasebnosti, vrača razmislek o mejah diskurza svobode in odgovornosti.

Sinteza orodij za analizo ontične ravni diskurza foucaultske dediščine ter ontološke predpostavke o kontingenčnosti in relacijski odvisnosti pomenov teorije diskurza je bila zasnovana z namenom nove konceptualizacije praks prehranjevanja. Le-te smo umestili v njihovo relacijsko odvisnost od širših odnosov oblasti in jih sočasno identificirali kot možen vir politične subjektivacije, ki v procesu hibridizacije prostorov javnega in zasebnega predstavlja primer prenosa politizacije zasebnih praks v javni prostor. Ta izraz nove odgovornosti Mouffova (2005; 2009) postavi v ospredje pri legitimizaciji agonistične demokracije kot tiste oblike artikulacije med liberalizmom in demokracijo, ki ob predpostavki spoštovanja načel enakosti in svobode omogoča radikalno (pluralno) demokracijo. Pluralizacijo zahtev, ki se danes primarno utemeljujejo na presečišču med javnim in zasebnim, pa je, sledeč Laclauu in Mouffovi, treba misliti najprej v njeni ontološki predpostavki o naključnosti pomenov. Koncept agonistične demokracije ne predvideva opredelitve pogojev, pod katerimi je takšna ureditev verjetnejša, temveč je usmerjen k izpostavitvi ontoloških predpostavk, ki sploh omogočajo njeno teoretsko utemeljitev.

Na podlagi pristopa teorije vladnosti smo sodobne pluralizme opredelili v njihovi kontekstualni določenosti na relaciji subjekt-vednost-oblast. Ugotovili smo, da relacije naprednega liberalizma težijo k individualizaciji svobode in drobljenju pomena družbenega, kar briše meje odgovornosti. S stališča potencialne radikalizacije sodobnih pluralizmov to pomeni, da jih moramo raziskovati v točkah opredelitve pomenskih meja. V obdobju prevlade subjektivacije posameznikov s potrošniškimi praksami bi bilo tako zanimivo raziskati načine, na katere ekvivalence verige trga opredelijo svoj odnos do zahtev civilne družbe in jih

poskušajo nevtralizirati v njihovi pojavnosti. Prevod diskurza domačnosti v tržno logiko, naraščanje industrijske proizvodnje in distribucije organske hrane ter kapitalistična zavezanost k ciljem trajnostnega razvoja predstavljajo le nekaj načinov, na katere tržna logika na področju prehranske politike reartikulira civilno-družbene zahteve. Pričujoči prispevek je pokazal, da gre tovrstne problematike dojemati kot primarno politična vprašanja, zasidrana v jedru sodobnih družb, v katerih so procesi subjektivacije odvisni od prevajanja neoliberalne logike v dožemanje svobode posameznika. Koncepti, kot so socialne pravice in svoboščine, užitek, razvoj in trg, torej niso vnaprej dana objektivna dejstva, ampak moramo k njim pristopati v točki prešitja njihovega pomena in posledično glede na njihove realne učinke na družbo.

8 LITERATURA

- Al-Amoudi, Ismael in Hugh Willmott. 2011. Where Constructionism and Critical Realism Converge: Interrogating the Domain of Epistemological Relativism. *Organization Studies* 32 (1): 27–46.
- Alvesson, Matts in Kaj Sköldberg. 2000. *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Andrews, Geoff. 2008. *The Slow Food Story: Politics and Pleasure*. London: Pluto Press.
- Barnett, Clive, Nick Clarke, Paul Cloke in Malpass Alice. 2005. Articulating Ethics and Consumption. V *Political Consumerism: Its motivations, power, and conditions in the Nordic countries and elsewhere*, ur. Magnus Boström, Andreas Føllesdal, Mikael Klintman, Michele Micheletti in Sørense Mads P., 99–113. Oslo: Norden. Dostopno prek: <http://www.norden.org/da/publikationer/publikationer/2005-517/> (22. avgust 2011).
- Barry, Andrew, Thomas Osborne in Nikolas Rose. 1996. Introduction. V *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, ur. Andrew Barry, Thomas Osborne in Nikolas Rose, 1–19. London: UCL Press.
- Beardsworth, Alan in Teresa Keil. 1997. *Sociology on the Menu: An Invitation to the Study of Food and Society*. London in New York: Routledge.
- Bevir, Mark. 2010. Rethinking Governmentality: Towards Genealogies of Government. *European Journal of Social Theory* 13 (4): 423–441.
- Biltgård, Torbjörn. 2008. Trust in food in modern and late-modern societies. *Social Science Information* 47 (1): 99–128.
- Blue, Gwendolyn. 2010. Food, Publics, Science. *Public Understanding of Science* 19 (2): 147–154.
- Boström, Magnus, Andreas Føllesdal, Mikael Klintman, Michele Micheletti in Mads P. Sørensen. 2004. Studying political Consumerism. V *Political Consumerism: Its motivations, power, and conditions in the Nordic countries and elsewhere*, ur. Magnus Boström, Andreas Føllesdal, Mikael Klintman, Michele Micheletti in Mads P. Sørensen 9–24. Oslo: Norden. Dostopno prek: <http://www.norden.org/da/publikationer/publikationer/2005-517/> (22. avgust 2011).

- Braun, Bruce. 2007. Biopolitics and the molecularization of life. *Cultural Geographies* 14 (1): 6–28.
- Burchell, Graham. 1996. Liberal Government and techniques of the self. V *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, ur. Andrew Barry, Thomas Osborne in Nikolas Rose, 37–65. London: UCL Press.
- Burgess, Adam. 2001. Flattering Consumption: Creating a Europe of the Consumer. *Journal of Consumer Culture* 1 (1): 93–117.
- Burr, Vivien. 2006. *An Introduction to Social Constructionism*. London, New York: Routledge
- Chiapello, Eve in Norman Fairclough. 2002. Understanding the new management ideology: a transdisciplinary contribution from critical discourse analysis and new sociology of capitalism. *Discourse & Society* 13 (2): 185–208.
- Chouliaraki, Lillie in Norman Fairclough. 2001. *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Clarke, John. 2005. New Labour's citizens: activated, empowered, responsabilized, abandoned?. *Critical Social Policy* 25 (4): 447–463.
- Connolly, William. 2002. *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Coveney, John. 2000. *Food, Morals and Meaning: The Pleasure and Anxiety of Eating*. London in New York: Routledge.
- Cruikshank, Barbara. 1996. Revolutions within: self-government and self-esteem. V *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, ur. Andrew Barry, Thomas Osborne in Nikolas Rose, 231–252. London: UCL Press.
- Day, Richard. 2001. Ethics, Affinity and the Coming Communities. *Philosophy & Social Criticism* 27 (1): 21–38.
- Dean, Mitchell. 1996. Foucault, Government and the enfolding of authority. V *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, ur. Andrew Barry, Thomas Osborne in Nikolas Rose, 209–230. London: UCL Press.
- Dean, Mitchell. 2010. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London, Thousand Oaks, New Delhi in Singapore: Sage Publications.

- Deklaracija iz Pueble – *Puebla Declaration*. 2007. Dostopno prek: http://www.slowfood.com/_2010_pagine/com/popup_pagina.lasso?-id_pg=126&-session=query_session:42F948F9161f32374DIg3A6FF0C5 (12. avgust 2011).
- Dolar, Mladen. 1991. Spremnna beseda. V *Vednost – oblast – subjekt*, ur. Mladen Dolar, vii–xxxiv. Ljubljana: Krt.
- European Food Declaration*. 2010. Dostopno prek: <http://www.europeanfooddeclaration.org/> (12. avgust 2011).
- Fairclough, Norman. 2002. Language in new capitalism. *Discourse Society* 13 (2): 163–166.
- Fairclough, Norman. 2006. *Language and globalization*. Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Flammang, Janet A. 2009. *The Taste for Civilization: Food, Politics, and Civil Society*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Fotopoulos, Takis. 2009. Is Inclusive Democracy Feasible and Desirable?. *The International Journal of Inclusive Democracy* 5 (1): 373–475.
- Foucault, Michel. 1991a. Red diskurza. V *Vednost – oblast – subjekt*, ur. Mladen Dolar, 3–27. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel. 1991b. Kako preučevati oblast?. V *Vednost – oblast – subjekt*, ur. Mladen Dolar, 29–40. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel. 1991c. Resnica in oblast. V *Vednost – oblast – subjekt*, ur. Mladen Dolar, 57–75. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel. 1991d. Subjekt in oblast. V *Vednost – oblast – subjekt*, ur. Mladen Dolar, 103–120. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel. 1991e. O genealogiji etike: pregled dela v nastajanju. V *Vednost – oblast – subjekt*, ur. Mladen Dolar, 121–144. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel. 1994. Polemics, Politics, and Problematizations: An Interview with Michel Foucault. V *The Essential Works of Michel Foucault 1954–1984: Ethics, Subjectivity and truth*, ur. Paul Rabinow, 111–119. New York: The New Press.
- Foucault, Michel. 2004. *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, Michel. 2009. *Rojstvo klinike*. Ljubljana: Študentska založba.
- Foucault, Michel. 2010. *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
- Gabrijelčič Blenkuš, Mojca, Matej Gregorič, Blanka Tivadar, Verena Koch, Stojan Kostanjevec, Vida Fajdiga Turk, Aleksandra Žalar, Darja Lavtar, Doroteja Kuhar in

- Uroš Rozman. 2009. *Prehrabene navade odraslih prebivalcev Slovenije z vidika varovanja zdravja*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije. Dostopno prek: http://www.ivz.si/Mp.aspx?ni=0&pi=7&_7_id=1218&_7_PageIndex=0&_7_groupId=228&_7_newsCategory=&_7_action=ShowNewsFull&pl=0-7.0 (22. avgust 2011).
- Galvin, Rose. 2002. Disturbing notions of chronic illness and individual responsibility: towards a genealogy of morals. *Health* 6 (2): 107–137.
- Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Grad, Héctor in Luisa Martín Rojo. 2008. Identities in discourse: An integrative view. V *Analysing Identities in Discourse*, ur. Dolón, Rosana in Júlia Todolí, 3–31. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gramsci, Antonio. 1974. *Izbrana dela*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Grebe, Eduard. 2009. Contingency, contestation and hegemony: The possibility of a non-essentialist politics for the left. *Philosophy and Social Criticism* 35 (5): 589–611.
- Griggs, Steven in David Horwath. 2008. Populism, Localism and Environmental Politics: the Logic and Rhetoric of the Stop Stansted Expansion Campaign. *Planning Theory* 7 (2): 123–144.
- Halkier, Bente, Lotte Holm, Mafalda Domingues, Paolo Magaudda, Annemette Nielsen in Laura Terragni. 2007. Trusting, Complex, Quality Conscious or Unprotected? : Constructing the food consumer in different European national contexts. *Journal of Consumer Culture* 7 (3): 379–402.
- Halkier, Bente. 2001. Consuming Ambivalences: Consumer Handling of Environmentally Related Risks in Food. *Journal of Consumer Culture* 1 (2): 205–224.
- Halkier, Bente. 2004. Handling Food-related Risks: Political Agency and Governmentality. V *The Politics of Food*, ur. Marianne Elisabeth Lien in Brigitte Nerlich, 21–39. Oxford in New York: Berg.
- Hall, Stuart. 2003. Introduction: Who needs Identity?. V *Questions of Cultural Identity*, ur. Stuart Hall in Paul du Gay, 1–18. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Hall, Stuart. 2004. Delo reprezentacije. V *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*, ur. Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt, 33–97. Ljubljana: Študentska založba.

- Held, David in Anthony McGrew. 2002. *Globalization/Anti-Globalization*. Cambridge: Polity Press.
- Hindess, Barry. 1996. Liberalism, Socialism and democracy: variations on a governmental theme. V *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, ur. Andrew Barry, Thomas Osborne in Nikolas Rose, 65–81. London: UCL Press.
- Howarth, David. 2000. *Discourse*. Buckingham: Open University Press.
- Howarth, David. 2005. Applying discourse theory: the Method of Articulation. V *Discourse Theory in European Politics*, ur. David Howarth in Jacob Torfing, 316–347. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Jørgensen, Marianne in Louise J. Phillips. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Kamin, Tanja. 2006. *Zdravje na barikadah: Dileme promocije zdravja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Laclau, Ernesto in Chantal Mouffe. 1987. *Hegemonija in socialistična strategija*. Ljubljana: TOZD Založba.
- Laclau, Ernesto in Chantal Mouffe. 2001. *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto. 2004. Glimpsing the Future. V *Laclau: a critical reader*, ur. Simon Critchley in Oliver Marchart, 279–329. New York: Routledge.
- Laclau, Ernesto. 2005. *Populism: What's in a name?*. Dostopno prek: <http://www.essex.ac.uk/centres/theostud/onlinepapers.asp> (22. avgust 2011).
- Laclau, Ernesto. 2008a. *Emancipacija / Emancipacije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Laclau, Ernesto. 2008b. *O populističnem umu*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Lash, Scott. 2007. Power after Hegemony: Social Sciences in mutation?. *Theory, Culture & Society* 24 (3): 55–78.
- Lefort, Claude. 1999. *Prigode demokracije: izbrani spisi Clauda Leforta*. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Lien, Marianne Elisabeth. 2004. The politics of food: An introduction. V *The Politics of Food*, ur. Marianne Elisabeth Lien in Brigitte Nerlich, 1–19. Oxford, New York: Berg.
- Lupton, Deborah. 1998. *Food, the Body and the Self*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Lupton, Deborah. 1999. *Risk*. London, New York: Routledge.

- Lupton, Deborah. 2003. *Medicine as Culture*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Manifesto Gibanja Slow Food – *Slow Food Manifesto*. 1989. Dostopno prek: http://www.slowfood.com/_2010_pagine/com/popup_pagina.lasso?-id_pg=121&-session=query_session:42F94341160630621FYK5986D95A (12. avgust 2011).
- Manifesto on the Future of Food. 2007. V *Manifestos on the future of food & seed*, ur. Vandana Shiva, 43–75. Cambridge: South End Press.
- Manifesto on the Future of Seed. 2007. V *Manifestos on the future of food & seed*, ur. Vandana Shiva, 76–105. Cambridge: South End Press.
- Marchart, Oliver. 2007. *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McKee, Kim. 2009. Post-Foucauldian governmentality: What does it offer critical social policy analysis?. *Critical Social Policy* 29 (3): 465–486.
- Mead, Margaret. 1997. The Changing Significance of Food. V *Food and Culture: A Reader*, ur. Carole Counham in Penny Van Esterik, 11–20. New York in London: Routledge.
- Micheletti, Michele. 2003. *Political Virtue and Shopping*. New York: Palgrave MacMillan.
- Miller, Peter in Nikolas Rose. 2010. *Governing the Present*. Cambridge: Polity Press.
- Mlinar, Zdravko. 2001. Krepitev in slabitev moči lokalnih akterjev ter nastajanje in izginjanje lokalnih posebnosti v procesu glokalizacije. *Teorija in praksa* 38 (5): 765–785.
- Mouffe, Chantal. 2005. *The Return of the Political*. London, New York: Verso.
- Mouffe, Chantal. 2009. *The Democratic Paradox*. London, New York: Verso.
- Nash, Kate. 2002. Thinking political Sociology: Beyond the limits of Post-Marxism. *History of the Human Sciences* 15 (4): 97–114.
- Norris, Andrew. 2006. Ernesto Laclau and the logic of the Political. *Philosophy and Social Criticism* 32 (1): 111–134.
- Norval, Aletta J. 2004. Hegemony after deconstruction: the consequences of undecidability. *Journal of Political Ideologies* 9 (2): 139–157.
- Petrini, Carlo in William McCuaig. 2001. *Slow Food: The Case for Taste*. New York in Chichester: Columbia University Press.
- Petrini, Carlo. 2006. The Slow Food Tsar – An Interview with Alison Roberts. *The Independent*, 10. December. Dostopno prek: <http://www.independent.co.uk/news/people/profiles/carlo-petrini-the-slow-food-tsar-427783.html> (12. avgust 2011).

- Petrini, Carlo. 2007. Communities of Food. V *Manifestos on the future of food & seed*, ur. Vandana Shiva, 11–24. Cambridge: South End Press.
- Petrini, Carlo. 2010. *Slow Food Nation: Why our food should be good, clean and fair*. New York: Rizzoli Ex Libris.
- Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma: A natural history of four meals*. New York: Penguin Books.
- Purvis, Trevor in Alan Hunt. 1999. Identity versus Citizenship: transformations in the discourses and practices of citizenship. *Social & Legal Studies* 8 (4): 457–482.
- Rabinow, Paul in Nikolas Rose. 2003. *Thoughts on the Concept of Biopower Today*. Dostopno prek: www2.lse.ac.uk/sociology/pdf/RabinowandRose-BiopowerToday03.pdf (22. avgust 2011).
- Rose, Nikolas. 1996. Governing Advanced Liberal Democracies. V *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, ur. Andrew Barry, Thomas Osborne in Nikolas Rose, 37–65. London: UCL Press.
- Rose, Nikolas. 2003. Identity, Genealogy, History. V *Questions of Cultural Identity*, ur. Stuart Hall in Paul du Gay, 128–151. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Rose, Nikolas. 2004. *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rux, Martin. 1988. Truth, Power, Self: An Interview with Michel Foucault. V *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, ur. Luther H. Martin, Huck Gutman in Patrick H. Hutton, 9–15. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Salecl, Renata. 2010. *Choice (Big Ideas)*. London: Profile Books.
- Sassatelli, Roberta in Federica Davolio. 2010. Consumption, Pleasure and Politics: Slow Food and the Politico-Aesthetic Problematization of Food. *Journal of Consumer Culture* 10 (2): 202–232.
- Scholliers, Peter. 2001. Meals, Food Narratives, and Sentiments of Belonging in Past and Present. V *Food, Drink and Identity: Cooking, Eating and Drinking in Europe since the Middle Ages*, ur. Peter Scholliers, 3–23. New York: Berg.
- Shiva, Vandana. 2005. *Earth Democracy*. Cambridge: South End Press.
- Shiva, Vandana. 2007a. Terra Madre: A Celebration of Living Economies. V *Manifestos on the Future of Food & Seed*, ur. Vandana Shiva, 1–11. Cambridge: South End Press.

- Shiva, Vandana. 2007b. For the Freedom of Food. V *Manifestos on the Future of Food & Seed*, ur. Vandana Shiva, 35–43. Cambridge: South End Press.
- Simons, Jon. 2002. *Foucault & the Political*. London, New York: Routledge.
- Slow Food. 2011a. *About us: History*. Dostopno prek: <http://www.slowfood.com/international/7/history> (12. avgust 2011).
- Slow Food. 2011b. *About Us: ABC of Slow Food*. Dostopno prek: <http://www.slowfood.com/international/8/abc-of-slow-food> (12. avgust 2011).
- Slow Food. 2011c. *About Us: How we operate*. Dostopno prek: <http://www.slowfood.com/international/3/how-we-operate> (12. avgust 2011).
- Slow Food. 2011d. *What we do*. Dostopno prek: <http://www.slowfood.com/international/9/what-we-do> (12. avgust 2011).
- Slow Food. 2011e. *What we do: Terra Madre*. Dostopno prek: <http://www.slowfood.com/international/10/terra-madre> (12. avgust 2011).
- Slow Food. 2011f. *What we do: Campaigns*. Dostopno prek: <http://www.slowfood.com/international/14/campaigns> (12. avgust 2011).
- Slow Food. 2011g. *What you can do: Be a co-producer*. Dostopno prek: <http://www.slowfood.com/international/27/be-a-coproducer> (12. avgust 2011).
- Slow Food. 2011h. *About us: Our Philosophy*. Dostopno prek: <http://www.slowfood.com/international/2/our-philosophy> (12. avgust 2011).
- Slow Food. 2011i. *Slow Food Foundation for Biodiversity*. Dostopno prek: http://www.fondazione Slow Food.it/pagine/eng/arca/cerca.lasso?-id_pg=36 (12. avgust 2011).
- Sørensen, Eva in Jacob Torfing. 2007. Theoretical Approaches to Democratic Network Governance. V *Theories of Democratic Network Governance*, ur. Eva Sørensen in Jacob Torfing, 233–246. Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Sørensen, Eva in Jacob Torfing. 2007. Theoretical Approaches to Governance Network Dynamics. V *Theories of Democratic Network Governance*, ur. Eva Sørensen in Jacob Torfing, 25–43. Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Sørensen, Eva in Jacob Torfing. 2007. Theoretical Approaches to Metagovernance. V *Theories of Democratic Network Governance*, ur. Eva Sørensen in Jacob Torfing, 169–183. Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.

- Sørensen, Mads P. 2005. Liberal Democratic Society and Political Consumerism – a Problematic Combination. V *Political Consumerism: Its motivations, power, and conditions in the Nordic countries and elsewhere*, ur. Magnus Boström, Andreas Føllesdal, Mikael Klintman, Michele Micheletti and Mads P. Sørensen, 59–77. Oslo: Norden. Dostopno prek: <http://www.norden.org/da/publikationer/publikationer/2005-517/> (22. avgust 2011).
- Stolle Dietlind, Marc Hooghe in Michele Micheletti. 2005. Politics in the Supermarket: Political Consumerism as a Form of Political Participation. *International Political Science Review* 26 (3): 245–269.
- Šumič Riha, Jelica. 1999. Spremna beseda. V *Prigode demokracije: izbrani spisi Clauda Leforta*, 245–275. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Thörn, Håkan. 2010. Review Essey: A 'Political Turn' in Sociology?. *Acta Sociologica* 53 (1): 73–80.
- Tivadar, Blanka. 1998. *Hrana kot simbolna potrošnja*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Tivadar, Blanka. 2002. Od goriva za telo do pripomočka za samouresničevanje: vzorci prehranjevanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave* 18 (39): 151–178.
- Torring, Jacob. 2005. Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges. V *Discourse Theory in European Politics*, ur. David Howarth in Jacob Torring, 1–30. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Ule, Mirjana. 2000. *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Ule, Mirjana. 2003. *Sprevidana razmerja: O družbenih vidikih sodobne medicine*. Ljubljana: Založba Aristej.
- Vezjak, Boris. 2007. Spremna beseda. V *O populističnem umu*, Ernesto Laclau, 235–244. Ljubljana: Sophia.
- Vezovnik, Andreja. 2009. *Kritična analiza diskurzivne konstrukcije kolektivnih identifikacij: primer slovenstva*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Wenman, Mark Anthony. 2003. Laclau or Mouffe, Splitting the Difference. *Philosophy and Social Criticism* 29 (5): 581–606.
- Wodak, Ruth, Rudolf de Cillia, Martin Reisigl in Karin Liebhart. 2009. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.